

# BØNDER I KRIG

En komparativ analyse av bønders militære og sivile forhold i  
Norge og Sverige under den nordiske syvårskrigen



Masteroppgave i Historie

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

Universitetet i Bergen

Johannes Evensen

Våren 2024

## **Abstract**

### **A comparative analysis of Norwegian and Swedish farmers in the Seven Years' War**

In this master's thesis, I have observed and compared the recruitment processes of civilians in Norway and Sweden during the Nordic Seven Years War, as well as analysing the severe consequences that the peasant population in both realms tried to mitigate. The Nordic Seven Year War lasted between 1563-1570 and was an armed conflict that for the most part affected the civilian population in the realms of Denmark-Norway and Sweden. Their method of warfare was quite different from another: Denmark-Norway was enlisting mercenary troops into their army, while Sweden's army mostly consisted of peasant soldiers. Nevertheless, due to the expensive costs of the war, both realms were recruiting soldiers from their civilian population and provided instructions on how to wage war. These instructions caused severe consequences for the civilians on both sides, who faced multiple instances of murder, arson, and raids during the war.

In the earlier stages of the war there was no expectations on the Norwegian peasantry to fight alongside the mercenary troops. However, this changed when a Swedish army conquered Trondheim in 1564. This military campaign in Northern Norway has provided significant material for a comparison between Norway and Sweden in their recruitment of peasants. By comparing the similarities, I have found that the Norwegian and Swedish military leaders had to negotiate with their subjects, whom in both cases resisted the demands of enlisting. Due to severe threats, the Swedish and the Norwegian peasants conceded, and joined their respective campaigns.

After Trondheim was reconquered by Danish-Norwegian forces, the district governors in Norway were ordered to recruit soldiers from the Norwegian peasantry in order to attack the Swedes. The sources provide not only the military orders, but also instructions of how warfare should be conducted. I have discovered that not only the military leaders, but also the peasants were ordered to murder and plunder their enemies. The war brought severe consequences for the population in both realms, and therefore it was appropriate to investigate the conditions of the civilian throughout the war. The Danish and the Swedish king were both eager to incorporate the Norwegians as their subjects, and those who refused to swear allegiance were deemed as traitors and enemies. By comparing the Norwegian peasants with the Swedish ones, I have discovered that the Norwegians had similar opportunities to negotiate with their Danish rulers in order to mitigate the damage that they had experienced during the war.

## Forord

Jeg vil gi en stor takk til min gode veileder professor Geir Atle Ersland som har støttet meg gjennom hele master-skrivingen. Takk for all den faglige kunnskapen som du har gitt meg, både når det gjelder historie og den norske skrivekunsten.

Jeg vil også dedikere denne oppgaven til min familie som har vært med meg gjennom alt. Min utdannelsesreise har vært lang og innviklet, men takk for at dere har støttet mine valg i både tykt og tynt. Jeg vil også takke min kjære Heidi som har støttet meg helhjertet gjennom den siste fasen av masteroppgaven.

Til alle mine gode venner på lesesalen 313 og lunsjrommet for historie. Takk for at jeg har fått blitt kjent med dere. En spesiell takk skal gå til Marie som har gitt meg hjelp gjennom hele masterperioden ved å lese og kommentere oppgavene mine. Stor takk til Vegard som har vært med i middelalder seminaret og skrevet om samme tidsperiode. Det har vært en glede å gå igjennom denne reisen med deg! Jeg vil også takke Kirsi Salonen, andre veiledere og studenter på masterseminaret for middelalderen som har gitt gode tilbakemeldinger på utkastene mine. Jeg må gi en spesiell takk til Ingrid Kristin, Emma og Ragnhild på lesesalen! Av lektorstudentene må jeg gi en takk til Lisa, Knut Jonas og John Simon! Takk for at dere våget dere inn på lunsjrommet sammen med oss historiestudenter. Når vi er innom lunsjrommet vil jeg også vise en ekstra takknemlighet ovenfor kortspillet Skyjo som har gitt etterlengtede avbrekk fra masterskrivingen. Toast-maskinen har også vært en budbærer av lykke da den har brent utallige mengder brødkiver.

- Johannes Evensen, mai 2024

# Innholdsfortegnelse

## KAPITEL 1: INNLEDNING

1.1	Introduksjon og problemstilling.....	1
1.2	Begrepsdefinisjoner.....	2
1.3	Forskningslitteraturen på den militære utviklingen i Europa og Skandinavia på 1500-tallet.....	4
1.3.1	Rustningskappløp, renessanse og militær revolusjon.....	4
1.3.2	Den svenske utviklingen.....	6
1.3.3	Den dansk-norske utviklingen.....	8
1.4	Primær kilder til den nordiske syvårskrigen.....	10
1.5	Avgrensning og metode.....	11

## KAPITEL 2: HISTORISK BAKGRUNN

2.1	Leidangen i Norge.....	15
2.2	Bondeoppbåden i Sverige.....	19
2.3	Den nordiske syvårskrigen.....	21

## KAPITEL 3: EN SAMMENLIGNING AV REKRUTTERINGSPROSESSENE I NORGE OG SVERIGE ÅRET 1564

3.1	Krigens forebygging.....	24
3.2.1	Rekrutteringsprosessen av bøndene i Dalarna og Hälsingland.....	28
3.2.2	Konsekvensene av å nekte militærtjeneste.....	29
3.2.3	Erik Rosenkrantz følgende mobilisering av den norske befolkningen.....	31
3.2.4	Innflytelsen av den militære renessansen i Bergenhus len.....	33
3.2.5	Kong Fredriks videre instruksjer til Rosenkrantz.....	35
3.2.6	Situasjonen til bøndene i Bergen.....	36
3.3.1	De norske bøndenes brukbarhet i krig.....	37
3.3.2	Videre krigføring etter Steinviksholms gjenerobring.....	39
3.4	Konklusjon.....	42

## KAPITEL 4: NORSKE BØNDER I ANGREPSKRIG

4.1	Leiesoldatenes kostnad og konsekvenser av manglende betaling.....	44
4.2	Utskriving av norske undersåtter for å angripe Sverige.....	46

4.3.	Sammenligning av Peder Nilsson Gyllenstråles befalingsbrev fra 14. desember 1564 og Erik Rosenkrantz brev fra 13. oktober 1565.....	52
4.4	Konklusjon.....	54

## KAPITEL 5: ALLMUENS REAKSJON PÅ KONSEKVENSENE AV KRIGFØRINGEN

5.1.1	Sammenligning av den danske krigsforordningen fra desember 1564 og Erik Rosenkrantz utskrivingsbrev fra 13. oktober 1565.....	57
5.1.2	Et skifte bort fra middelalderske normer og praksis.....	61
5.1.3	Vold og maskulinitet i det svenske imperieprosjektet.....	63
5.2.1	Dragkampen om den norske befolkningens troskap.....	66
5.2.2	Svenske propagandabrev og uanstendige bondefreder.....	69
5.2.3	Økonomisk erstatning etter fiendens herjinger.....	73
5.3.1	Stevning og dom av allmuen etter Trondheims gjenerobring.....	75
5.3.2	Kong Fredrik viser den norske allmuen nåde.....	78
5.4	Konklusjon.....	82

## KAPITEL 6: KONKLUSJON.....85

## LITTERATUR OG KILDER.....89

### VEDLEGG:

Vedlegg 1.	Kart over Danmark-Norge og Sverige rundt ca. 1560.....	92
Vedlegg 2.	De mest sentrale norske primærkildene i oppgaven.....	93
Vedlegg 3.	Transkripsjon av svenske kilder fra svenska Rigsregistraturet.....	97

# KAPITEL 1

## INNLEDNING

### 1.1. Introduksjon og problemstilling

Den nordiske syvårskrigen var en militær konflikt mellom Danmark-Norge og Sverige som foregikk i perioden 1563-1570.<sup>1</sup> Krigen var en territoriell krig som førte til store skader og lidelser for den sivile befolkningen. Derimot endte krigen uten noen store permanente erobringer av landområder.<sup>2</sup> Den militære organiseringen i Danmark-Norge og Sverige har blitt definert som to ulike metoder å føre krig på. Den danske hæren bestod av utenlandske profesjonelle soldater, mens på den andre siden bestod majoriteten av den svenske hæren av uprøvde bondesoldater vervet fra allmuen.<sup>3</sup> Gjennom 1500-tallet forsøkte aldri den danske styresmakten å systematisk innlemme den norske befolkningen i sin hær, men syvårskrigen ble en kostbar affære og den dansk-norske kongen så seg nødt til å benytte seg av norske bønder.<sup>4</sup> Da bøndene var lovpålagt å tjenestegjøre i krig, kunne kongens embedsmenn utføre utskrivninger av befolkningen i maktsentrene Bergen og Akershus.<sup>5</sup> Den svenske kongen sendte også ut sine embetsmenn for å forhandle og skrive ut undersåttene slik at de kunne brukes i krigstog mot Norge.<sup>6</sup> Syvårskrigen produserte få store hærslag, men derimot ble den sivile befolkningen i Norge og Sverige utsatt for systematiske herjinger og plyndringer.<sup>7</sup>

I det norske og det svenske kildematerialet er rekrutteringsprosessene godt dokumentert. Dette inkluderer også kongenes og embedsmennenes holdninger ovenfor bruken av bondesoldatene i forhold til leiesoldater. I tillegg viser kildene den sterke motstanden den norske og den svenske befolkningen viste mot utskrivning. Samtidig gir kildene et godt grunnlag for å undersøke den alvorlige situasjonen bondestanden befant seg i og hvordan de reagerte for å minske konsekvensene av krigføringen. En sammenligning av bøndene i Norge og Sverige gjennom syvårskrigen har ikke blitt gjort tidligere. Det vil derfor være hensiktsmessig å undersøke disse aspektene av krigen da det kan gi en dypere innsikt på hvordan de militære og sivile forholdene til bøndene var under krigen. *Min problemstilling er å sammenligne rekrutteringsprosessene av den norske og den svenske befolkningen i den nordiske syvårskrigen (1563-1570); samt undersøke styresmaktens behandling av den norske og*

---

<sup>1</sup> Harrison, 2010, s.352

<sup>2</sup> Harrison, 2010, s.356-357

<sup>3</sup> Hallenberg, 2016, b, s.73

<sup>4</sup> Rian, 1997, s.124-125

<sup>5</sup> Ersland, 2000, s.148

<sup>6</sup> Hallenberg, 2016, a, s.150

<sup>7</sup> Rian, 1997, s.94

*svenske allmuen og hvordan den sivile befolkningen responderte på dette.* Analysen vil først bestå av en sammenligning av rekrutteringen av bøndene i Bergenhus len i 1564 bli sammenlignet med bøndene i landskapet Dalarna samme år. Her vil jeg blant annet se på hvordan styresmakten gikk frem i forhandlinger med sine undersåtter og hvor mye makt, voldsbruk og propaganda som ble brukt for å overtale bøndene. Samtidig vil jeg se på hvordan bøndene responderte på rekrutteringsbehovet i Norge og i Sverige. Videre vil jeg analysere instruksjonene bøndene fikk fra styresmaktene og hvilke forventinger som var pålagt allmuen som skulle gå i krig. Da bøndene ofte ble pålagt å skade, myrde og plyndre fienden vil jeg også se nærmere på behandlingen den sivile befolkningen ble utsatt for. Et interessant aspekt til dette er hvordan allmuen, både i Sverige og Norge, ser ut til å bruke alle midler for å minske de alvorlige konsekvensene en krig kunne medføre.

## **1.2. Begrepsdefinisjoner**

Undersøkningen av rekrutteringsprosessene og behandlingen mot den sivile befolkningen inneholder noen begreper jeg vil definere. Når det gjelder begrepet *bonde* ble ca. 95% av den norske befolkningen på 1500-tallet regnet som en del av bondestanden.<sup>8</sup> I en historisk sammenheng kan man se at begrepet har også blitt brukt for å beskrive personer som ikke drev på med jordbruk. I Norge fantes det bønder som eide sine egne gårder og bestemte hvem som skulle bo der. Derimot var majoriteten av norske bønder blant de som leide og ble derfor kalt leilendinger. Øystein Rian påpeker at det kan være problematisk å definere forskjellen mellom hvem som var en del av den norske eliten eller ikke på 1500-tallet, da mange av de selveiende bøndene kunne besitte store områder som strakte seg over flere gårder.<sup>9</sup> Disse bøndene ble ofte kalt storbønder og hadde oppnådd viktige posisjoner under både kronen og kirken i tiden før Norge mistet sin politiske og kirkelige selvstendighet i 1530-årene. På denne måten formet de en slags norsk lavadel. Men også i årtiene etter oppløsningen av det norske Riksråd i 1536 fortsatte disse familiene å være dominerende i deres lokalsamfunn.<sup>10</sup> Noen menn hadde fortsatt politisk innflytelse på lokalt nivå og hadde en viktig rolle i kommunikasjonen med myndigheten. Derimot er det tydelig at disse bøndene utviste tegn på ulydighet mot nye lokale herskere, og pliktene og avgiftene som ble pålagt dem. De resterende bøndene stolte på disse bøndene som tok lederskap på grunn av deres forrige rolle som gammel elite.<sup>11</sup>

---

<sup>8</sup> Rian, 2016, s.117

<sup>9</sup> Rian, 2016, s.118

<sup>10</sup> Rian, 2016, s.116-119

<sup>11</sup> Rian, 2016, s.119

Martin Neuding Skoog diskuterer et problem som oppstår ved å se på kildematerialet for senmiddelalderens rekrutteringssystem i Sverige. Det er at medlemmer av bondestanden sjelden er representert, ei heller på individuelt eller kollektivt nivå. Det er kun ved å studere kildemateriale som vedrører fogder, lensherrer, lagmenn og andre administrative og politiske aktører som man kan se den militære organiseringen av bøndene. Dessuten skriver han at terminologien som blir brukt om allmuen, er ofte begrepene bønder eller menige menn, noe som utgjorde 90 prosent av den svenske befolkningen.<sup>12</sup> Dette kan sammenlignes med de norske bøndene som utgjorde ca. 95 prosent av befolkningen.<sup>13</sup> Denne gruppen må ha inkludert flere lag i et hierarki, varierende fra leilendinger og fattige tjenestefolk til rike storbønder eller bergmenn. Den svenske bondestanden var også delt in i skattebönder (de som eide egen jord og betalte skatt til staten), kronobönder (de som dyrket på kongens jord) og landbor (leilendinger). Disse begrepene blir sjeldent differensiert i kildematerialet. Skoog konkluderer med at dette er en uunngåelig begrensning av undersøkningen og at bøndene eller allmuen fremstår som en tydelig gruppe i kontrast med andre grupper av samfunnet.<sup>14</sup> Også denne oppgaven vil bli begrenset av dette da analysen undersøker kildemateriale fra konger, lensherrer, prester og representanter av bondestanden. Søkelyset vil ligge på de norske og svenske undersåttene eller de som blir definert som medlemmer av allmuen. Kildene henviser ofte til bøndene, men også borgere i byer vil bli innlemmet innenfor begrepet allmue og undersåtter.

Oppgaven kommer i stor grad til å baseres på kildematerialet som dokumenterer korrespondansen mellom den danske-norske kongen og hans *lensherrer*. Lensherrer var kongens høyeste embetsmann i et len. Sammenlignet med det svenske riket ble den svenske kongens fornemste embetsmenn kalt *hövitsmen*, og da de fungerte på lignende måte som de norske lensherrene vil de svenske embetsmennene også bli referert som lensherrer. I denne sammenhengen er det nyttig å vite at de svenske lensherrene styrte områder kalt *landskap*. På 1500-tallet var landskaper regionale enheter som delte opp det svenske riket. Dette kan sammenlignes med Norge som også var delt opp i regionale enheter som ble kalt *len*.

I rekrutteringsprosessene i Norge og Sverige ble det brukt ulike begrep. I Norge ble forsvarsplikten som lå på bøndene kalt for *leidang*. I Sverige ble prosessen av å utskrive undersåttene til krig kalt *oppbåd*. Kapittel 2 vil gi en bredere historisk oversikt over de norske og svenske rekrutteringsprosessene. Et begrep som kan skape forvirring når en sammenligner

---

<sup>12</sup> Skoog, 2018 s.356-357

<sup>13</sup> Rian, 2016, s.117

<sup>14</sup> Skoog, 2016, s.356-357



de norske og svenske kildene er ordet *knekt*. I de dansk-norske kildene ble ordet knekt referert til de tyske leiesoldatene også kjent som *landesknechte*. I kontrast til dette ble de utskrevne svenske bondesoldatene ofte referert som knekter. For å unngå forvirring vil oppgaven bruke de tyske landesknechte som leiesoldater og de svenske som bondeknekter.

### **1.3. Forskningslitteratur på den militære utviklingen i Europa og Skandinavia på 1500-tallet**

Den nordiske syvårskrigen var en voldelig konflikt mellom to riker som tidligere hadde vært i union med hverandre. Handlingene og konsekvensene fra denne krigen viste blant annet et skille fra tidligere praksis av moral, holdninger og militære forhold som eksisterte i middelalderen.<sup>15</sup> Krigen demonstrerte også hvordan organisasjonen av staten hadde endret seg for å maksimere effektivitet og sin egen styrke i forhold til andre stater. Krigen kan ses som et tegn i tiden da statssystemets utvikling blant annet førte til utformingen av nye militære teorier og praksis.<sup>16</sup> Denne delen vil fremstille hva forskningslitteraturen sier om den militære utviklingen som foregikk i 1500-talets Europa og siden vise hvor det dansk-norske riket og det svenske riket befant seg i forhold til denne utviklingen.

#### **1.3.1 Rustningskappløp, renessanse og militær revolusjon**

Rolf Hobson viser til at det knapt fantes stater rundt år 1500 der sentralmakten kunne mobilisere nok ressurser for å vedlikeholde stående militære styrker.<sup>17</sup> Derimot var prosessene for å utvikle stående hærstyrker, mobilisere ressurser og utbygge en sentralforvaltning påbegynt under første halvpart av 1500-tallet. Det er under denne perioden som man kan tidfeste begynnelsen av det europeiske statssystemet.<sup>18</sup> En viktig komponent til denne statsdannelsen som foregikk var konsolideringen av territorier. Dette førte til en rivalisering mellom de europeiske fyrstene, der man trengte mer penger for å ruste seg opp mot andre rivaler.<sup>19</sup> Her referer Hobson til Wolfgang Reinhards beskrivelse av Europas historie som et eneste rustningskappløp.<sup>20</sup> Dette er et handlingsforløp som er gjenkjennbart under den nordiske syvårskrigen der territorielle ambisjoner var en viktig årsak til krigen.<sup>21</sup> Dette skjedde blant

---

<sup>15</sup> Netterstrøm, 2016, s.136-138

<sup>16</sup> Hobson, 2013, s.52-53

<sup>17</sup> Hobson, 2013, s.21

<sup>18</sup> Hobson, 2013, s.30-31

<sup>19</sup> Hobson, 2013, s.30

<sup>20</sup> Hobson, 2013, s.30-31

<sup>21</sup> Jensen, 1982, s.9-11

annet i sammenheng med renessansen der Machiavellis militære idealer utviklet seg. En av hans teorier var at leiesoldater, som ble hyppig brukt av europeisk fyrster, skulle erstattes med de italienske bystatenes egen væpnede befolkning. Da kunne den militære ordningen bli forvaltet effektivt uten at staten ble økonomisk ruinert. Samtidig ville ikke en folkevæpning true de grunnleggende rettsreglene til en stat. Denne formen for alminnelig verneplikt var ikke praktisk mulig å realisere i de større territorialstatene som vokste frem, foruten til dels Sverige.<sup>22</sup> En av grunnene til at leiesoldater ble en essensiell del av krigføringen etter at det føydale systemet forsvant, var at det ikke fantes nok finansielt grunnlag til å etablere stående hærstyrker. Sentralstaten hadde problemer med å lønne leiehærer som oftest ble avskjediget under fredstid. Derimot var leiesoldater lite pålitelige siden de hadde ingen lojalitet til oppdragsgiveren, samtidig som de hadde interesse av å trekke ut kriger i lange perioder for å få ut mer penger. Leiesoldater var også belastede for sivilbefolkningen på grunn av plyndring og lovløshet.<sup>23</sup>

Ved slutten av 1500-tallet skjedde det mange viktige taktiske innovasjoner innenfor militær praksis og teori. Hvor viktige disse var, og hvilke konsekvenser de fikk er opphavet til uenighet blant forskere. Hobson mener at en av tolkningene av de militære innovasjonene kan lede til en teknologisk determinisme, der kruttvåpen og nye befestningsanlegg påvirket taktikk og strategi og gav behov for større hærstyrker. Kostnadene til dette gav derfor et grunnlag for å etablere et moderne statsapparat. I den andre tolkningen er det en selvstendig prosess som påvirker statsutviklingen, der en viktig forutsetning for å mestre den nye krigføringen er å kunne organisere, administrere og finansiere staten. Hobson skriver at statsdannelsen var en slags vekselvirkning mellom mange faktorer, men at forskerne er uenige hvordan de ulike faktorene har et gjensidig forhold til hverandre.<sup>24</sup> Innenfor denne sammenhengen befinner seg den militære revolusjonen som har gitt grunnlag for en av de mest betydelige debattene i europeisk historieskriving.

Begrepet «den militære revolusjonen» ble lansert av Michael Roberts i 1956, for å beskrive utviklingen av de militære forholdene mellom 1560 til 1660, som transformerte de europeiske statene.<sup>25</sup> Roberts argumenterte at taktiske reformer ble utviklet med tanke på kombinasjonen av skytevåpen og nærkamper, og derfor ble det viktig å inkorporere eksersis og disiplin hos den vanlige fotsoldaten (infanteriet).<sup>26</sup> Her var Roberts oppmerksom på

---

<sup>22</sup> Hobson, 2013, s.44-45

<sup>23</sup> Hobson, 2013, s.44-45

<sup>24</sup> Hobson, 2013, s.53-54

<sup>25</sup> Hobson, 2013, s.54-55

<sup>26</sup> Roberts, 1995, s.13-15

Sveriges tidlige rekrutteringsprosess under 1500-tallet, og påpekte at Sverige utviklet den første nasjonale hæren i Europa, samtidig som de var bedre enn leiesoldater. Dette sto i kontrast med motvilligheten til andre europeiske monarkier, inkludert det danske monarkiet, til å etablere en nasjonal hær basert på de lavere sjiktene i samfunnet under 1500-tallet og 1600-tallet.<sup>27</sup> Andre virkninger var at de strategiske endringene førte til at skalaen på krigføring økte, og dermed hadde kun staten evne til å administrere de viktige resursene, og fikk deretter fullstendig monopol på vold i samfunnet.<sup>28</sup> I ettertid har teorien blitt kritisert. Den mest fremtredende kritikeren var Geoffrey Parker som tvilte sterkt på noen av Roberts påstander om taktikk og strategi. Blant annet ble Roberts påstand om at Sverige var den første staten med en nasjonalt stående militærstyrke kritisert da man kunne finne spor av stående hærer i italienske bystater på 1400-tallet.<sup>29</sup> Parker utvidet også tidsperioden hvor denne utviklingen foregikk, og spørsmålet om peridoseringen har vært en viktig diskusjon i senere tid blant historikere som Jeremy Black og Jon Hale.<sup>30</sup> Begrepet militær revolusjon ble av Clifford Rogers oppfattet som uheldig da betegnelsen revolusjon er tolket som en plutselig transformasjon fra ett stadium til ett annet. Begrepet evolusjon var heller ikke passende på grunn av mangelen på en gradvis utvikling i europeisk historie, og derfor foreslo Rogers en modell han kalte *Punctuated equilibrium evolution*. Den forklarer den militære utviklingen som en periode med «korte utbrudd av hurtige endringer ispedd under lange perioder av stillstand.»<sup>31</sup>

### 1.3.2 Den svenske utviklingen

Denne modellen har Martin Neuding Skoog benyttet seg av når han skrev doktorhandlingen *I Rikets Tjänst* som omhandler utviklingen av Sveriges militære institusjoner mellom 1450 til 1550.<sup>32</sup> Under denne tiden finnes det ingen hendelse signifikant nok til å benevnes som en årsak for utviklingen, men det var heller en serie med hendelser, avgjørelser og lovendringer som utgjorde prosessen av forandring. Som eksempel for denne prosessen nevner han blant annet Gustav Vasas gjentagende tilbud til borgerne og bøndene på 1520- og 1530-tallet om å betale skatt for å slippe tjenestegjøring i militæret, Arboga-avtalen i 1536 hvor det føydale hierarkiet i militæret ble avvirket, og avtalen i 1544 om å fjerne prosessen for forhandling og

---

<sup>27</sup> Roberts, 1995, s.16-17

<sup>28</sup> Roberts, 1995, s.18-21

<sup>29</sup> Parker, 1995, s.38-40

<sup>30</sup> Hobson, 2013, s.55-58

<sup>31</sup> Skoog, 2018, s. 33

<sup>32</sup> Skoog, 2018, s 17-499

istedenfor å rekruttere fra bondebefolkningen med faste kvoter samtidig som kongen fikk rett til å lede krigsfolket utenlands.<sup>33</sup>

Da Parker viste at det fantes til dels profesjonelt stående hærstyrker før den svenske, så valgte Sven Nilsson å skifte perspektiv der han sammenlignet den svenske tradisjonen oppbåd med resten av Europa. Oppbåd stod for mobiliseringen av bønder for å forsvare riket, noe som allment ikke var vanlig i det europeiske kontinentet på grunn av frykten for bondeopprør. Det svenske infanteriet fulgte den europeiske utviklingen, men var i stand til å reorganisere dem til en funksjonell del av militæret.<sup>34</sup>

Skoog har fulgt opp med sin forgjenger, og bemerker hvor fort den svenske hæren gikk fra en begrenset mengde profesjonelle soldater til en større krigsorganisasjon. Under rekrutteringen av den svenske hæren ble det inngått kontrakt med folk fra alle samfunnslag. Sett bort fra Sveits og Ditmarsken, var det ingen andre steder i Europa der en stor del av hæren bestod av bønder. Grunnen til at menig mann kunne utgjøre en forskjell på det militære plan, til et punkt der 90 prosent av hæren bestod av bønder, er forklart av mangelen på antall adelige i Sverige.<sup>35</sup> Den tradisjonelle krigerkassen var så liten at det ikke trengtes å ta hensyn til et eksisterende militære hierarki, da en ny krigsmakt skulle organiseres.<sup>36</sup> Ved senere halvdel av 1500-tallet hadde denne nye krigsmakten etablert ett effektivt forsvar og produserte nok militært overskudd slik at riket kunne oppnå sine politiske ambisjoner rundt Østersjøen.<sup>37</sup> Dette står i kontrast med blant annet Danmark som konsentrerte seg om å reorganisere den tradisjonelle krigerkassen.

Mats Hallenberg har undersøkt hvordan syvårskrigen påvirket de svenske bøndene og hvordan de svenske styresmaktene rekrutterte befolkningen sin i de nordlige landskapene i Sverige. Undersøkningen hans har ikke gjennomgått hele krigsperioden, men satt søkelys på relasjonene mellom kongemakt og allmue i de norske felttogene i Norge 1564.<sup>38</sup> Hans undersøkelse vil blant annet brukt i denne oppgaven i en sammenligning mellom rekrutteringsprosessene i Norge og Sverige. Oppgaven kommer også å bruke Eva Österbergs undersøkelse av den svenske allmuens reaksjoner på krigføringen. I denne undersøkningen observerte hun hvordan de svenske bøndene henvendte seg til kongen for å be om kompensasjon for de gårder som ble brent ned på grunn krigføringen.<sup>39</sup>

---

<sup>33</sup> Skoog, 2018, s.493-494

<sup>34</sup> Nilsson, 1989, s.8-9

<sup>35</sup> Skoog, 2018, s.496-498

<sup>36</sup> Skoog, 2018, s.497-498

<sup>37</sup> Skoog, 2018, s.498

<sup>38</sup> Hallenberg, 2016, s.74, b.

<sup>39</sup> Österberg, 1989, s.83

### 1.3.3 Den dansk-norske utviklingen

I sin undersøkning av rustningstjenesten i Danmark kom Knud J.V. Jespersen frem til at den danske utviklingen fulgte lignende utviklinger som foregikk i resten av Europa. På 1500-tallet hadde det institusjonelle aristokratiske ridderskapet blitt utdatert og utkonkurrert på grunn av viktigheten av infanteriet og ny våpenkunst. Dette var et tegn på overgangen av det militære monopolet fra aristokratiet til staten.<sup>40</sup> Derimot viser Jespersen at Danmark var unik i forhold til resten av Europa da den danske rustningstjenesten ble opprettholdt på grunn av den viktige rollen den spilte for adelen. Uten krigstjeneste kunne ikke adelen kreve sine privilegier.<sup>41</sup> Derfor ble det danske riksrådet og kongen enige om et politisk kompromiss der kavaleriet ble modernisert og staten fikk kontroll over rustningstjenestens administrasjon og taktiske organisering.<sup>42</sup> I Danmark utgjorde aristokratiet den eneste landsdekkende militære formasjonen under kongens myndighet.<sup>43</sup> Danske bønder hadde tidligere blitt brukt i militære formasjoner, og var forpliktet til krigstjeneste, men en organisering av en bondemilits oppstod ikke på 1500-tallet. Dette var mye på grunn av at aristokratiet ikke hadde sterk nok kontroll over sine bønder, samt at en slik ordning ville gjøre staten sterkere noe adelen heller ikke ønsket.<sup>44</sup> Dessuten skriver Øystein Rian at på grunn av sine kontakter i Europa hadde kong Fredrik 2. større tilgang til det tyske vervemarkedet enn kong Erik 14. og han var overbevist i starten av syvårskrigen at det ikke ville være for dyrt å bruke leiesoldater.<sup>45</sup> Et annet aspekt var at Riksdagen ble utviklet i Sverige, noe som utgjorde et system der man blant annet kunne skrive ut bondesoldater, samtidig som riksdagen mobiliserte alle stender utenom aristokratiet for å støtte politikken til kongen. Rian mener at dette ikke var aktuelt i Danmark da det danske regimet var bygget på et samarbeid mellom en styrende konge og aristokrati.<sup>46</sup>

Jeppe Netterstrøm presenterer en annen side av denne utviklingen i Danmark. I hans artikkel *Military and Civilian in Fifteenth- and Sixteenth-Century Denmark* viser han til et skifte av normer og moral gjeldende behandlingen av sivile, der han tar i utgangspunkt i hendelser under Syvårskrigen samt en militær forordning fra 1564. Han argumenterer for at den danske stat ville distansere seg fra den middelalderske ideologien som hadde preget tidligere krigføring. Målet var å effektivisere staten og utvikle krigføringen, ofte på bekostning

---

<sup>40</sup> Jespersen, 1983, s. 1-4

<sup>41</sup> Jespersen, 1983, s.11-12

<sup>42</sup> Jespersen, 1983, s.6-9

<sup>43</sup> Rian, 1997, s.122

<sup>44</sup> Rian, 1997, s.122-123

<sup>45</sup> Rian, 1997, s.93

<sup>46</sup> Rian, 1997, s.123

av sin egen og rivalenes sivile befolkning.<sup>47</sup> Etter reformasjonen fikk staten et voldsmonopol, og krig var nå direkte tilknyttet kongen og hans rike.<sup>48</sup> Derfor ble evnen til å administrere krig under fordelaktige omstendigheter av ytterste prioritet, og kongen lot sine soldater redusere rivalenes skatteressurser ved å drepe sivile. Soldater ble tillat å terrorisere, brenne, plyndre og voldta.<sup>49</sup> Av den militære forordningen i 1564 viser Netterstrøm at soldater var strengt disiplinert hvor opprør, mytteri, desertering, forræderi og spionasje var straffet med døden.<sup>50</sup> Netterstrøm konkluderer at bortgangen fra normer og ideal fra middelalderen, var på grunn av den militære revolusjon samt ønsket om å sentralisere staten.<sup>51</sup>

I motsetning til den svenske bruken av bønder i hæren, fortsatte Danmark med tidligere praksis hvor kong Fredrik var overbevist at en leiehær var beste løsning for å vinne krigen med Sverige.<sup>52</sup> For de norske bøndene ble det heller ikke gjort systematiske forsøk på å mobilisere en bondemilits som kunne støtte det danske regimet. Derimot ble bønder brukt i forsvarskrig, spesielt i den nordiske syvårskrigen, noe Geir Atle Ersland fremhever i *Norsk Forsvarshistorie*. Som Sverige hadde Norge en lignende forsvarstradisjon, kalt leidang, der bønder var lovpålagt til å forsvare landet.<sup>53</sup> I senmiddelalderen hadde leidangsplikten for krigstjenestegjøring blitt omgjort til skatt, og disse inntektene ble deretter brukt for å anskaffe leiesoldater.<sup>54</sup> Derimot i syvårskrigen gikk lensherren i Bergen, Erik Rosenkrantz, tilbake til denne lovpålagte tradisjonen, da det fantes behov for norske styrker under gjenerobringen av Trondheim og Østlandet. Ved å bruke eksersis og streng disiplin, samt å se tilbake til eldre lov, viste Rosenkrantz at han fulgte en tankegang som oppstod i renessansen.<sup>55</sup> Igjen kan dette knyttes til Machiavelli og hans tanker om krigskunsten, der militæret skulle være organisert av nasjonale styrker hentet fra regionen.<sup>56</sup> Ersland konkluderer at man ikke kan forstå Norges militære forhold bare ved å se på leidangen, men at det er behov for å inkludere den europeiske innflytelsen der den militære renessansen i norsk sammenheng ble en vitalisering av bøndenes militære plikt fra middelalderen.<sup>57</sup>

---

<sup>47</sup> Netterstrøm, 2016, s.136-138

<sup>48</sup> Netterstrøm, 2016, s107-108

<sup>49</sup> Netterstrøm, 2016, s 119

<sup>50</sup> Netterstrøm, 2016, s 114

<sup>51</sup> Netterstrøm, 2016, s137

<sup>52</sup> Rian, 1997, s.93

<sup>53</sup> Ersland, 2000, s.82

<sup>54</sup> Ersland, 2000, s.152

<sup>55</sup> Ersland, 2000, s 153-154

<sup>56</sup> Gat, 1989, s.2

<sup>57</sup> Ersland, 2000, s 153-154

Etter en gjennomgang av forskningslitteraturen kan man se at Sverige og Danmark-Norge fulgte den militære utviklingen som oppstod i resten av Europa, men ved å skifte perspektiv er det tydelig at Sverige valgte å utnytte den militære erfaringen den hadde for å reorganisere og dermed effektivisere og utvide en krigsorganisasjon. Dette la grunnlaget for den Svenske statens enorme vekst under 1600-tallet, der den nordiske syvårskrigen var en forsmak på hva som skulle komme: En profesjonell hær basert på menige bønder. Danmark-Norge foretrakk bruken av leiesoldater fremfor en nasjonal stående hær helt frem til militærforordningen i 1628.<sup>58</sup> Dette skjedde selv om Danmark-Norge delte lignede tradisjoner i rekruttering av sivile med Sverige. Kapittel 2 vil gjennomgå den norske historiske erfaringen av leidangen sammenlignet med den som eksisterte i Sverige.

#### **1.4 Primær kilder til den nordiske syvårskrigen**

Flere kildesamlinger har blitt undersøkt for å få oversikt over rekrutteringsprosessen for den norske og svenske allmuen og deres reaksjoner på krigsbehandlingen. Omfanget av kilder er avgrenset til kun Sverige og Norge da oppgavens problemstilling er rettet mot konfliktene som påvirket nordmenn og svensker. Derfor er kilder som gjelder Danmark utelukket, bortsett ifra en militærforordning fra 1564 som gav et godt grunnlag for sammenligning.

Analysekapitlene vil i stor grad baseres på *Norske Rigs-Registranter*. De Norske Rigs-Registranter er en trykt samling på tolv bind som består av kongebrev og forordninger i perioden 1523-1660. Disse brevene var utferdiget av den dansk-norske kongen gjennom det danske kanselli, som administrerte all korrespondanse i Danmark, Norge og Sverige. Det danske kansellet registrerte kun utgående brev frem til slutten av 1600-tallet, noe som innebærer at en ofte bare får en side av saksframstillingen. Ofte mangler man svarene fra kongens tjenestemenn. Noen besvarelser fra de norske lensherrene er derimot bevart i *Diplomatarium Norvegicum*. Kongebrevene bestod av to ulike typer: Den første var åpne brev som skulle leses for allmenheten, men kunne også berøre enkeltpersoner. Disse åpne brevene var ofte av rettsstiftende karakter slik som forordninger, lensbrev, benådninger og bevillinger.<sup>59</sup> Den andre typen av brev var lukkede brev, også kalt missiver. Slike brev eller missiver var rettet til enkeltpersoner eller bestemte grupper av personer, slik som lensherrer.<sup>60</sup> De Norske Rigs-Registranter har vært et rikholdig kildemateriale til denne oppgaven da kongebrevene viser forordninger og befalinger som den dansk-norske kongen Fredrik 2. utførte i

---

<sup>58</sup> Ersland, 2000, s.194-195

<sup>59</sup> Nakken, 2000, s. 44

<sup>60</sup> Nakken, 2000, s. 44

krigsperioden. Brevene til lensherrene Christen Munk og Erik Rosenkrantz vil bli særlig lagt vekt på. Brevene viser hvordan styresmaktene har møtt den norske allmuen i krigen og hvilke forventninger som har vært lagt på befolkningen. Brevene har også gitt en innsikt i kongens holdninger, forventninger og krigsmoral.

Også i Sverige ble kongebrev bevart i en samling kalt det *Svenska Riksregistraturet*. I det svenske tilfellet består samlingen av kronologisk arrangerte kopier av skrivelser som ble sendt ut fra det svenske kongelige kanselli. Denne samlingen er bevart i det svenske riksarkivet. Derimot er samlingen ikke transkribert og finnes kun scannet digitalt i original stand. Dette har forhindret en full gjennomgang av de svenske kildene, da det har tatt for lang tid å transkribere alle brev. Til sammenligning med de Norske Rigs-Registranter som er transkribert og trykt, blitt undersøkt i sin helhet, har kun et fåtall relevante svenske kongebrev bli undersøkt i oppgaven.

Som nevnt tar denne oppgaven også i bruk *Diplomatarium Norvegicum* som er en kildesamling av norske diplomer fra middelalderen. Siden de Norske Rigs-Registranter kun inneholder kongebrev utsendt fra kong Fredrik, må man undersøke *Diplomatarium Norvegicum* for å lese noen av brevene som var skrevet av de kongelige tjenestemennene. Blant annet gjelder dette Christen Munk som skrev flere relevante brev som omtalte krigsforholdene i Norge. Det finnes også et flertall diplomer fra den norske allmue som gir et viktig perspektiv på konflikten. Blant annet finnes det ni brev fra allmuens representanter fra år 1567 som beskrev krigssituasjonen. Verdt å nevne er at svenske diplomer og dokument fra perioden 1563-1570 ikke er tilgjengelig for undersøkning i *Diplomatarium Suecanum* noe som har forhindret en mulig sammenligning mellom svenske og norske diplomer i denne sammenhengen.

*Absalon Pederssøns dagbok* er serie av daglige notater som ble skrevet av presten Absalon Pedersson. Disse notatene beskrev Bergens lokale liv og hendelser fra 1552 til 1572. Boken inneholder ordinære hendelser som fødsler og dødsfall blant Bergens innbyggere, men i andre tilfeller beskrev Absalon viktige politiske saker, slik som utskrivningen av vestlandsbønder i den nordiske syvårskrigen. Absalons dagbok vil tjene oppgaven ved å gi et lokalt perspektiv på utskrivningen av bønder på Vestlandet i Norge.

## **1.5. Avgrensning og Metode**

Opgavens tematikk vil være begrenset til krigsårene 1563-1570. Selv om den nordiske syvårskrigen startet sommeren 1563 er det hensiktsmessig å se på forberedelsene til krigen og derfor vil også første halvdel av året 1563 være inkludert. Dette er en tidsperiode hvor det har



vært mulig å analysere bruken av norske bønder i krig, noe som er et unntak i dansk-norsk krigshistorie på 1500-tallet da det ikke ble utført noen systematiske forsøk på å inkorporere nordmennene i den danske militære strukturen.<sup>61</sup> Krigen er også den første store testen for den svenske hæren som for det meste bestod av bondesoldater.<sup>62</sup> Med tanke på at oppgaven også skal undersøke krigsbruk og behandlingen av både den norske og svenske sivilbefolkningen i krig, er det formålstjenlig at undersøkelsen tar for seg hele krigsperioden.

Oppgaven består i hovedsak av en sammenligning mellom den norske erfaringen av krigen med den svenske. Derfor er det naturlig at oppgaven er geografisk begrenset til Norge og Sverige. Da det svenske kildematerialet har vært vanskelig å transkribere i sin helhet vil derfor kildene bli avgrenset til de svenske landskapene som grenser til Norge. Dermed er kilder fra landskapene Dalarna, Hälsingland, Värmland, Dal og Västergötaland undersøkt. Når det gjelder Norge er oppgaven hovedsakelig rettet mot grenseområdene slik som Akershus, Bohuslen, Jämtland og Trøndelag, men siden vestlandsbøndene bidro i krigsinnsatsen både i 1564 og 1567 er også Bergenhus tatt med. Det er verdt å notere at majoriteten av brevene er skrevet til Erik Rosenkrantz og Christen Munk som var lensherrer i Bergenhus og Akershus len største delen av perioden. Dermed legges mye vekt på disse lenene. Anledningen til at det danske perspektivet ikke er vektlagt, er at omfanget hadde blitt alt for stort for denne oppgaven og derfor vil oppgavens hovedfokus ligge på grensen mellom Sverige og Norge. Dette vil da si at forholdene i Skåne og Blekinge ikke vil bli direkte analysert. Jeg har også inkludert et kart over Danmark-Norge og Sverige som inkluderer byer og borger, samt len og landskap, som blir nevnt i oppgaven. Dette kartet ligger i vedlegget.

Oppgavens analyse har blitt formet av kvalitative undersøkelser av kildematerialet. En gjennomgang av kongebrevene i de Norske Rigs-Registranter har sørget for at kong Fredriks bestemmelser og forhåpninger i krigen kan observeres i en større sammenheng. Kongens forordninger har gitt et blikk i hvordan man forholdt seg til allmuen og hvilke forventinger som lå på den alminnelige befolkningen. Dette har det vært mulig å analysere gjennom hele krigsperioden da det finnes mange brev som omtaler rekruttering av befolkningen, men også brev som omtaler gjengjerd, landvern og andre krigsfolk. I gjennomgangen av dette kildematerialet har det vært hensiktsmessig lage en tabell som viser en oversikt av de norske Rigsregistrarnters innhold fra hvert år i krigsperioden:

---

<sup>61</sup> Rian, 1997, s.122-124

<sup>62</sup> Hallenberg, 2016, s.73, b

År:	1563	1564	1565	1566	1567	1568	1569	1670
Antall brev:	86	137	114	93	99	76	65	67
Brev som omtaler utskrivning av bønder:	5	18	19	16	13	4	6	1
Brev som omtaler bønders andre bidrag til krigen. (gjengjerd, landegilde etc.)	4	12	9	11	9	7	3	0
Brev som omtaler landvern:	1	15	5	6	5	0	0	0
Brev om sjøfolk/båtsmenn:	2	8	12	7	7	2	4	1
Brev om krigsfolk:	3	33	18	21	19	7	8	0

Analysens innhold har i størst omfang blitt formet av de Norske Rigs-Registranter, men også brev og diplomer fra Diplomatarium Norvegicum har også vært relevante da noen brev samsvarte med kongebrevene. Bruken av søkeord har vært givende for å sortere de vesentlige brevene. Ord som bønder og menige har blitt søkt på når brev om allmuen skulle finnes, og siden Norge ble angrepet av Sverige har det også vært hensiktsmessig å søke på ord som svensker og fiender. Til sammen har det blitt identifisert 14 relevante brev fra DN som har forsterket oppgavens analyse. På sammen måte har søkeord blitt brukt i kildematerialet til Absalon. Opplysninger i dagboken bidro med å sette de andre brevene i en sammenheng, samtidig som den i noen tilfeller kunne bidra med detaljer og perspektiv. I henhold til de svenske kildene har det ikke vært mulig å bruke søkeord, og derfor har sekundærlitteratur blitt brukt for å finne de mest relevante kildene til oppgavens problemstilling. Det har også vært behov for å transkribere de svenske kildene og disse er inkludert i vedlegget bak i oppgaven. Jeg har også valgt å inkludere de mest sentrale kildene fra det norske kildematerialet som også finnes i vedlegget.

Oppgaven tar også for seg en komparativ metode der den danske-norske og den svenske allmuen har blitt sammenlignet. Hensikten med en slik sammenligning er å finne fellestrekk og ulikheter i krigsperioden 1563-1570 der rikene hadde innledende valgt å strukturere militæret på to ulike måter. Dermed er det interessant å sammenligne måten disse to rikene rekrutterte sin sivile befolkning. Da krigføringen i den nordiske syvårskrigen gikk spesielt utover den sivile befolkningen, vil motstandsdyktigheten til den svenske og den norske allmuen bli sammenlignet. Dette gjelder blant annet hvordan allmuen forholdt seg til to konger som begge krevde deres troskap. De bøndene som ikke gav troskapsløfter ble møtt med store negative konsekvenser i form av straff, plyndring og ødeleggelser. Måten den norske og

svenske allmuen responderte på dette vil bli sammenlignet i oppgaven. Da en sammenligner to ulike områder og samfunn, er det viktig å huske på at disse ikke har utviklet seg i isolasjon.<sup>63</sup> I denne krigssituasjonen har tanker om krigføring og moral blitt formet av nye idéer, teknologisk utvikling og hendelser fra blant annet det europeiske kontinentet.<sup>64</sup> Når en bruker den sammenlignede metoden må en være bevisst på å holde blikket på det særegne og tidsbundne i det som blir sammenlignet.<sup>65</sup> Da en sammenligning mellom flere land kan være krevende på grunn av stort kildemateriale, kan den praktiske løsningen være å bruke sekundærlitteratur.<sup>66</sup> Som nevnt tidligere, har det svenske kildematerialet vært tidkrevende å undersøke på grunn av det ikke er transkribert. Derfor vil en liten del av undersøkningen bli bygget på andre studier som forskere har gjort, men til største del er oppgaven basert på originalt kildemateriale. På grunn av at hele det svenske kildematerialet har vært vanskelig å undersøke, vil funnene i oppgaven rette seg mer mot den norske erfaringen av krigen.

---

<sup>63</sup> Andresen, 2015, s.107

<sup>64</sup> Ersland, 2000, s.151-153

<sup>65</sup> Andresen, 2015, s.106

<sup>66</sup> Andresen, 2015, s.106

## KAPITEL 2

### HISTORISK BAKGRUNN

#### 2.1 Leidangen i Norge

Leidangen i Norge var en militærordning som ble etablert i tidlig middelalder for å verve til rikets forsvar. Leidangen i seg selv er ikke unik kun for Norge, men forekom både i Sverige og Danmark. Derimot var den en viktig del av norsk forsvarsordning under den norske rikets storhetstid på 1200-tallet. Geir Atle Ersland skriver at på 1000 og 1100-tallet var Norge fordelt i fire regioner som med egne lover. Disse var kjent som landskapslovene.<sup>67</sup> Da Magnus Håkonsson Lagabøte kom til makten tidlig på 1270-tallet, systematiserte han landskapslovene som ble videreformulert til en ny lov som skulle gjelde hele landet. Denne loven ble kalt Landsloven. De militære forordningene i Landsloven var formulert slik at styresmakten kunne opprettholde et visst antall utskrevne menn, utstyr, proviant ombord på leidangskip, mens andre bestemmelser gjaldt rettigheter, forekomsten av plyndring, bygging av skip og konsekvenser av desertering. Et annet aspekt av leidangsordningen var at den var delt inn i to: først var utbudsleidangen som berørte militære utskrivningen, og landevernsleidangen som sto for forsvarsordningen hvor en bred mobilisering av befolkningen skulle forsvare landet mot angrep fra en ytre fiende. Den fundamentale oppfatningen av leidangen, og spesielt landevernsleidangen, var at alle undersåtter måtte gjøre sin plikt for å bekjempe og fordrive fienden med all sin styrke.<sup>68</sup>

Ersland mener at vi kan være sikre på at leidangsordningen og militærtjenesten ikke ble avskaffet i senmiddelalderen, selv om det finnes få opplysninger om leidangen i kildematerialet. Han konkluderer med at det eksisterte en kontinuitet i bruken av et forsvarsverk langs kysten fra middelalderen til 1500-tallet, og at nye teknologiske vinninger ble introdusert for å modernisere forsvaret. Et eksempel på dette var hvordan større galeier erstattet de lange skipene som ikke lenger var brukbare.<sup>69</sup> Ersland poengterer at grunnen til at leidangen ikke dukker opp i kildematerialet på 1400-tallet var at det ikke eksisterte noen trusler mot de norske grensene. Noen få tilfeller av leidangsordningene som konsentrerte seg på landbaserte operasjoner kan bli observert i kildematerialet tidlig på 1500-tallet.<sup>70</sup> Gjennom senmiddelalderen erkjente både den dansk-norske kongen og bondestanden fordelene med å

---

<sup>67</sup> Ersland, 2000, s. 80

<sup>68</sup> Ersland, 2000, s.80-82

<sup>69</sup> Ersland, 2000, s.128-129

<sup>70</sup> Ersland, 2000, s.129

omgjøre militærtjenesten til en permanent skatt, som betydde at skatter kunne bli innkrevd fra bondestanden også under fredstider. Samtidig forsterket det administrasjonen av lenet. Pålegging av leidangsskatten førte til at lensherrene kunne bruke leiesoldater.<sup>71</sup>

Gjennom den dansk-norske unionen distribuerte kongen ofte sitt militære ansvar til sine embedsmenn som hadde rollen som lensherrer i rikenes len. En viktig oppgave for disse lensherrene var å gjøre seg kjent med de norske militære forordningene, men siden lensherrene opererte lokalt, innebar dette at det sluttet å eksistere en samlende myndighet som opererte for hele riket som en samlet enhet. I stedet for ble Norges militære saker og ressurser inkorporert inn til organiseringen av unionen Danmark-Norge, og kunne deretter bli brukt for å oppfylle kongens ambisjoner. Ersland mener at en av grunnene til at leidangen var sjelden operativ kan være at denne praksisen var ukjent for de utenlandske lensherrene. Disse ville heller bruke de militære ressursene på en måte de var vant med, noe som forklarer deres ønske om å omgjøre militærtjeneste til en skatt. Ofte var skattene en tung byrde for bondestanden, som mange ganger skapte uro og misnøye i riket.<sup>72</sup>

Øystein Rian skriver at norske bønder var oppmerksomme på myndighetenes forsøk på å utnytte befolkningen. Derimot gjorde den geografiske distansen, mangelen på et institusjonalisert system og det smale nettverket av embedsmenn, at det ble vanskelig for nordmennene å klage på myndigheten sammenlignet med sine danske motparter. Bøndenes klager var ofte begrenset av regler som ikke var fordelaktige for dem, som resulterte i at aristokratiet, lensherrene og fogdene hadde god kontroll på deres undersåtter.<sup>73</sup> Norge var en stor region, med uensartet områder og det var derfor vanskelig å opprette opposisjon i regionene hvor aristokratiet og lensherrene var fremtredende. Som oftest forhandlet lensherrene og fogdene med bøndene, men noen ganger kunne åpen konflikt oppstå.<sup>74</sup>

Flere ganger i løpet av det 15. og 16. århundre oppstod det bondeopprør mot høye skatter. Ersland demonstrerer flere tilfeller der bønder fra Østlandet gjorde opprør, men også på Vestlandet mellom årene 1519 og 1520 da Bergenhus len ble påvirket.<sup>75</sup> Konsekvensene av opprørene var at lensherren responderte med en straffeekspedisjon hvor han og ved hjelp av leiesoldater konfiskerte verdifulle varer fra undersåttene, blant annet deres båter.<sup>76</sup> Selv om lensherren hadde en liten mengde leiesoldater var de effektive nok til å nedkjempe

---

<sup>71</sup> Ersland, 2000, s.134-135

<sup>72</sup> Ersland, 2000, s.135

<sup>73</sup> Rian 1997, s.130

<sup>74</sup> Rian 1997, s.130

<sup>75</sup> Ersland, 2000, s.133

<sup>76</sup> Ersland, 2000, s.133

opprørshandlinger. I møte med leiesoldater var bondestanden tvunget til å samle en stor mengde folk for å være likeverdige i taktiske ferdigheter og våpen. Til og med en oppsamling av bønder med en like stor størrelse som en hær, var ikke nok til å bekjempe effektiviteten til lensherrens leiesoldater.<sup>77</sup>

Et ironisk hendelsesforløp som Ersland poengter, er at skattene som disse bøndene demonstrerte mot, var skatter som de hadde betalt for å slippe militær tjenestegjøring. Selv om disse ressursene ble brukt til kongens militære ambisjoner i utlandet, ble skattene også brukt til å finansiere lokale festningsverk som Akershus, Bergenhus og Båhus. Disse festningene var bygd for å forsvare riket, men var også bemannet med leiesoldater som ble brukt til å slå ned på undersåttenes opprør og ulydighet. Ironisk nok gjorde bøndene opprør mot en militær styrke de hadde selv betalt for.<sup>78</sup>

Rian skriver at noen av de mest dramatiske konfrontasjonene mellom bondestanden og øvrigheten brøt løs i 1540 og 1574-75. Da myndighetenes voldsbruk var både streng og effektiv, måtte de motvillige undersåttene underlegge seg overmakten. Noen ledere ble avrettet, mens andre ble tungt bøtelagt, men Rian poengterer at det ikke forekom en systematisk undertrykkelse av dem i etterkant av oppgjørene.<sup>79</sup> Han skriver videre at det ikke forekom væpnede opprør like ofte etter 1536 da de fleste bønder hadde lært at det ikke nyttet å stå imot øvrigheten med væpnet makt.<sup>80</sup> I denne sammenhengen har bondelederne hatt en viktig rolle for å unngå konfrontasjon. Derimot viser bøtelistene i perioden at nordmennene i stedet nektet å følge ordre. Rian skriver at ulydigheten dreide seg om en hverdagsmotstand som blant annet innbefattet sabotasje av ulike former for arbeid. Vedvarende ordrenekt og generell ulydighet kan ses som et tegn på at befolkningen var uenig med øvrigheten om hvilke gjensidige plikter og rettigheter som angikk dem.<sup>81</sup> Senere i oppgaven vil denne oppfatningen bli forsterket av brev som nevnte misfornøyde lensherrer som klaget til kongen om undersåttenes insubordinasjon og latskap.

Det ble ikke gjort noen forsøkt på å skape en systematisk og permanent mobilisering av den norske bondebefolkningen som kunne støtte det danske regimet. Det danske militære systemet utviklet seg ikke slik som i Sverige, som baserte mye av sitt militærvesen på sine

---

<sup>77</sup> Ersland, 2000, s.134

<sup>78</sup> Ersland, 2000, s.134

<sup>79</sup> Rian, 1997, s.130

<sup>80</sup> Rian, 1997, s.130-131

<sup>81</sup> Rian, 1997, s.131

bønder. Noen nordmenn gikk inn i marinene, men det påvirket ikke den militære utviklingen i Norge da marinens eneste permanente militærbase var plassert i København.<sup>82</sup>

En observasjon som interesserer Rian, er hvordan myndigheten brukte leidangen som grunnlag for militære oppdrag i 1550-årene og at dette førte til opposisjon fra befolkningen.<sup>83</sup> Våren 1555 ble byer i Danmark og Norge pålagt å stille skip og mannskap som skulle svare på problemet med skotske, engelske og franske sjørøvere. I Norge ble 7 skip fullt utrustet med blant annet mannskap og proviant. Kongen utvidet sitt krav på antall året senere, og i 1557 ble kravet høynet til 27 skip. Dette kravet var basert på den gamle leidangsplikten, men kongen ønsket samtidig å skape forhandlingsklima der man gikk igjennom Norges lov. Bøndene motsatte seg skipskravet da de sendte anmodninger om å heller bidra med pengeytelser. Noen begjærte også at skipskravet skulle opphøre hvis de kunne bevise at de hadde andre byrder. I 1558 kunne noen distrikter stille med skip, mens andre distrikter betalte skatt. Hele denne prosessen endte da kong Fredrik tok over tronen og innvilget østlendingenes søknad om å slippe denne skatten. Dette ble innvilget med oppfordringen om at befolkningen i Sørøst-Norge skulle være forberedt til å brukes mot mulige angrep fra fienden.<sup>84</sup> Rian poengterer at intensjonen bak dette hendelsesforløpet kan tyde på at man ønsket å gjenoppvekke leidangsplikten i den norske befolkningen, men tviler på om man kan ta et slikt forsøk bokstavelig. Dette var fordi kongen satte skipene inn i sin egen ordinære marine. En annen faktor var hvor lite villige bøndene var å tjenestegjøre og at de heller ville betale en betydelig skatt.<sup>85</sup>

Bøndene kunne ikke utgjøre en militær trussel mot myndigheten da de hadde en begrenset våpenmakt. Selv om regimet hadde grunner til å ikke stole på de norske bønders lojalitet, anså myndigheten det som nødvendig at alle bønder skulle besitte våpen i henhold til bestemmelsene som fantes i landsloven. Det forekom inspeksjoner av våpnene som ble lovpålagt, men det er vanskelig å vite hvor grundig disse inspeksjonene ble utført.<sup>86</sup> At bønder kunne væpne seg selv i møte med kriser og krig er noe som også blir demonstrert senere i oppgaven. Derimot ble det aldri opprettet en sterk nok tillit mellom norske bønder og styresmaktene, noe som forklarer hvorfor nordmennene ikke ble inkorporert i den danske permanente hæren etter deres involveringer i den nordiske syvårskrigen.<sup>87</sup>

---

<sup>82</sup> Rian, 1997, s.124

<sup>83</sup> Rian, 1997, s.124

<sup>84</sup> Rian, 1997, s.136-137

<sup>85</sup> Rian, 1997, s.124

<sup>86</sup> Rian, 1997, s.124-125

<sup>87</sup> Rian, 2016, s.134

## 2.2 Bondeoppbåden i Sverige

I Martin Neuding Skoogs doktorgrad, «*I Rikets Tjänst*», blir det undersøkt om de svenske bøndenes oppbådsinstitusjon var autonom og kunne utruste, organisere og lede militære avdelinger.<sup>88</sup> Hans syn på den svenske bondeoppbåden er at bondesamfunnenes politiske og militære innflytelse var bygd på store nettverk, hvor store og små beslutninger ble avgjort, men at tydelige og hierarkiske strukturer manglet. De lokale bondesamfunnene ble kun samlet få ganger i året og mye informasjon ble spredt gjennom bud eller rykter. Skoog skriver at disse bondenettverkene ikke alene kunne organisere funksjonelle militære avdelinger. I stedet var deres militære funksjon å utse representanter som skulle forhandle med styresmaktens embedsmenn, samtidig som de organiserte innsamlingen av kost og utrustning.<sup>89</sup> At allmuen fikk en større militær betydelse fra 1300-tallet var en europeisk tendens. Som tidligere nevnt gikk krigføringen gjennom taktiske og teknologiske endringer samtidig med sosiale og økonomiske endringer, noe som forklarer allmuens økende betydelse. Skoog skriver at i svensk sammenheng oppstod denne utviklingen litt senere enn i Europa, da det var først på 1500-tallet at bøndene begynte å dominere i armeene som ble koordinert av myndigheten.<sup>90</sup>

Skoog skriver at den bevarte lovgivningen er den mest grunnleggende kildematerialet som behandler den militære organisasjonen av det svenske samfunnet. De militære forpliktelsene finnes der. I den svenske konteksten kan materialet bli delt opp i tre kategorier: de eldre landskapslovene, de senmiddelalderske landslovene og stadgelagstiftningen.<sup>91</sup> Året 1351 erstattet Magnus Erikssons Landslov de eldre landskapslovene, som var rettet mot hvert sitt landskap, og fikk dermed igjennom en lov som angikk hele riket. Denne loven ble erstattet av Kristoffers Landslov i 1442, men Skoog skriver at de militære regleringene bestod av omtrent de samme forskriftene som den tidligere utgaven. Det ble presisert i landsloven at rikets undersåtter var skyldige å hjelpe kongen med å forsvare riket helt til riksgrensen. Dette skiller seg fra de tidligere landskapslovene som rettet seg mot det lokale samfunnet. Dette demonstrerte et nytt og innskjerpet hierarkisk forhold mellom regenten og hans undersåtter. De militære forpliktelsene og forventingene til rikets undersåtter hadde økt.<sup>92</sup> Selv om det var forventet at den voksne mannlige befolkningen skulle verne landet fra militære trusler og samtidig overholde våpen og utrustning, var det derimot urealistisk at hver mann kunne tjene i

---

<sup>88</sup> Skoog, 2018, s.355

<sup>89</sup> Skoog, 2018, s.355-356

<sup>90</sup> Skoog, 2018, s.356

<sup>91</sup> Skoog, 2018, s.357

<sup>92</sup> Skoog, 2018, s.360



den militære oppbåden. Dette med tanke på antallet vervede, og kostnaden det var å opprettholde styrker.<sup>93</sup> I Magnus Erikssons og Kristoffer landslov var forhandlingene mellom myndighetene og regionale forsamlinger en forutsetning for bøndenes militære tjenestegjøring i senmiddelalderen. Myndigheten kunne ikke fast diktere utskrivningen av befolkningen, men en enighet måtte bli forhandlet mellom myndighetens embedsmenn og allmuen.<sup>94</sup> Den tredje typen av lovgiving var stadgelagstiftningen, som belyste de militære forholdene. Blant annet finner man forbud mot bruken av våpen og militær utrustning i ulike sammenhenger.<sup>95</sup>

Skoog påpeker at noen historikere har observert den svenske bondestanden som militært sterk og autonom uten å ha vært innlemmet i rikets militære hierarki, og at de gjennomgående var motvillig til å bistå med ressurser. Dette er noe han stiller spørsmål ved da bønder hadde vært taktisk anvendelige i åpne slag mot profesjonelle hærstyrker langt borte fra deres gårder.<sup>96</sup> Videre mener Skoog at bøndenes militære deltagelse kun gir mening hvis oppbådene blir observert som underordnet myndighetens militære hierarki. Et annet aspekt som har blitt oversett, ifølge Skoog, er i hvilken grad bøndene deltok i makthavernes kriger.<sup>97</sup>

Videre skriver Skoog at for at den svenske staten skulle kunne utnytte det militære potensialet som lå i bondestanden var det nødvendig at organiseringen var knyttet til myndighetens regionale offiserer som lensherrer og lagmenn. Det var gjennom dem at tropper kunne bli koordinert og organisert til å brukes til militære formål. Det finnes få eksempler der bønder alene organiserte vellykkede militære operasjoner.<sup>98</sup> I perioden før den nordiske syvårskrigen holdt kongen eller riksforsstanderen selv befal under kortvarige felttog. I langvarige konflikter fikk også lensherrer det militære ansvaret til å lede operasjoner. For allmuen fikk disse lensherrene en administrativ og organisatorisk funksjon, samtidig som de førte de vervede troppene i krig. Lagmennene og häradshövdingar hadde også en betydelig rolle i organiseringen av oppbådene.<sup>99</sup> Skoog konkluderer med de fleste embedsmenn som ble plassert i lokalsamfunnet av myndigheten hadde sentrale militære funksjoner som befal og organisator.<sup>100</sup>

Bondestandens militære deltagelse i senmiddelalderen var basert på to ulike system. Det første var den totalmobiliseringen kalt «man aff huse», der alle kvalifiserte menn skulle bli

---

<sup>93</sup> Skoog, 2018, s.397 - 398

<sup>94</sup> Skoog, 2018, s.387

<sup>95</sup> Skoog, 2018, s.360-361

<sup>96</sup> Skoog, 2018, s.365-366

<sup>97</sup> Skoog, 2018, s.365-367

<sup>98</sup> Skoog, 2018, s.369

<sup>99</sup> Skoog, 2018, s.370-371

<sup>100</sup> Skoog, 2018, s.383

brukt for å imøtekomme militære trusler, både lokalt og regionalt. Å verve tropper fra et slikt system kunne resultere i store mengder soldater, men med et økonomisk perspektiv kunne det ikke være produktivt å tømme gårder for arbeidsvillige menn. Samtidig gjorde styrkenes kostander at de ikke kunne være mobilisert lenger enn en uke og ble derfor ikke brukt utenfor landskapet. For myndigheten kunne dette systemet være nyttig under plutselige angrep, men man brukte sjeldent denne muligheten. Interessant nok skriver Skoog at formuleringen «man aff huse» dukker ofte opp i kildematerialet, men at det ikke ble brukt som en praktisk realitet. I stedet for hadde det en symbolsk funksjon da det var en forsikring om mannsterkt militært bidrag.<sup>101</sup> I mange tilfeller der kriger ble langdryg og langt borte fra grensene foretrakk bøndene å være hjemme og heller forsvare landskapet skulle trusselen komme dit.<sup>102</sup>

I organiseringen av langvarige militære felttog ble et annet system benyttet. Da brukte myndigheten et kvotesystem for vervede soldater.<sup>103</sup> Skoog skriver at en viktig distinksjon mellom «man-aff-huse»-systemet og kvotesystemet er at førstnevnte ble brukt for å hurtig forsvare lokalsamfunnet, mens det sistnevnte kunne effektivt organisere tropper i lengre felttog. Disse troppene var underordnet myndigheten og kjempet for hele riket snarere enn lokalsamfunnet.<sup>104</sup> Ved begynnelsen av den nordiske syvårskrigen i 1563 ble militære enheter vervet fra hvert landskap. Som et resultat av Gustav Vasas militære reformarbeid kunne da det svenske riket stille med 22 812 fotfolk.<sup>105</sup>

### **2.3. Den nordiske syvårskrigen**

Den nordiske syvårskrigen startet sommeren 1563. Det var en blodig konflikt som varte frem til fredsavtalen i Stettin 1570.<sup>106</sup> I opptakten av krigen hadde kong Fredrik av Danmark styrket sitt alliansesystem gjennom avtaler med Russland, Lübeck og Polen.<sup>107</sup> Samtidig var det tyske vervemarkedet for leiesoldater tilgjengelig for kong Fredrik, som ved krigens begynnelse hadde en hær på 25 000 profesjonelle soldater til sitt rådvelde.<sup>108</sup> Som nevnt kunne den svenske kongen Erik stille med store mengder av innenlandske fotsoldater. Derimot var disse uprøvde, i motsetning til den danske hæren som var bedre utrustet og utdannet.<sup>109</sup> Det var en konflikt på

---

<sup>101</sup> Skoog, 2018, s.389

<sup>102</sup> Skoog, 2018, s.390

<sup>103</sup> Skoog, 2018, s.389

<sup>104</sup> Skoog, 2018, s.393

<sup>105</sup> Skoog, 2018, s.394

<sup>106</sup> Harrison, 2010 s.352

<sup>107</sup> Rian, 1997, s.92-93

<sup>108</sup> Rian, 1997, s.93

<sup>109</sup> Harrison, 2010, s.352-353

havet mellom svenske og danske skip som utløste krigen. Etter en provokasjon på sjøen, kapret svenskene et dansk skip. Deretter ble de danske offiserene fornærmet gjennom at de måtte paradere i Stockholms gater. Dette var en provokasjon kong Fredrik var villig til å svare sterkt på.<sup>110</sup> Den 31. juli sendte både Danmark-Norge og Lübeck sine krigserklæringer mot Stockholm.<sup>111</sup> Danske styrker erobret festningen Elfsborg i begynnelsen av september, noe som førte til at Sverige ble utsatt for en handelsblokade.<sup>112</sup> Elfsborg festning lå mellom Halland og Norge og var den eneste svenske tilgangen til Kattegat og videre mot Nordsjøen. Som konsekvens av tapet av Elfsborg manglet Sverige et støttepunkt langs vestkysten, samtidig som danskene nå også hadde fått en gevinst i en mulig forhandlingssituasjon. Erobringen hadde mer prestigeverdi enn strategisk verdi for danskene, men dette var et hardt slag for den svenske kongen.<sup>113</sup> Ønsket om å ha tilgang til en havn som knyttet Sverige til Nordsjøen var en gjentakende faktor i løpet av syvårskrigen. Blant annet ble angrepene på Trondheim begrunnet med at byen utgjorde en havn ut til Nordsjøen.<sup>114</sup>

Den svenske krigføringen på land var ikke særlig fremgangsrik i de tidige stadiene av krigen. Til sjøs var den svenske flåten bedre stilt og vant flere sjøslag mot den danske flåten.<sup>115</sup> De fleste militære fremstøtene i krigen førte ikke til noe annet enn herjinger i de nærliggende områdene. Utenom de få slagene, utførte både de svenske bondeknektene og kong Fredriks profesjonelle hær systematiske herjinger og plyndringer av den sivile befolkningen. Bøndene måtte blant annet betale brannskatt for å beholde gårdene. En annen konsekvens av herjingene var at sivilbefolkningen kunne bli massakrert.<sup>116</sup> Et eksempel på dette var massakren i Rønneby i Blekinge hvor den største delen av byens befolkning ble slaktet.<sup>117</sup> Analysen vil blant annet ta for seg behandlingen av den sivile befolkningen og deres respons på en svært sårbar situasjon.

Den svenske hæren klarte å storme byen og festningen Varberg i 1565. Rett etter dette oppstod slaget i Axtorna som ble syvårskrigens største militære sammenstøt på land, der danske og svenske styrker ble presset til en avgjørelse.<sup>118</sup> Slaget i seg selv ble vunnet av de danske styrkene, selv om de var underlegne de svenske i antall. For de danske hadde året 1565 vært problematisk både på det økonomiske og den militære fronten, og seieren ved Axtorna ble

---

<sup>110</sup> Harrison, 2010, s.352

<sup>111</sup> Rian, 1997, s.92

<sup>112</sup> Harrison, 2010, s.352

<sup>113</sup> Jensen, 1984, s.75

<sup>114</sup> Støren, 1952/53, 62-63

<sup>115</sup> Harrison, 2010, s.353

<sup>116</sup> Rian, 1997, s.94

<sup>117</sup> Harrison, 2010, s.354

<sup>118</sup> Jensen, 1982, s.148

kjærkommet resultat. Jensen skriver at hadde den danske hæren lidt nederlag ville krigen vært etter alt å dømme en tapt sak.<sup>119</sup>

Det oppstod flere militære operasjoner mot Norge i løpet av krigen. Jemtland ble okkupert av svenskene gjennom store deler av krigen. Trøndelag ble forsøkt okkupert i 1564 av en svensk styrke ledet av den franske Claude Collart.<sup>120</sup> Derimot ble den svenske styrken presset ut av byen av en gjenerobningsstyrke fra Bergen hvor også Collart ble tatt til fange. I 1567 ble Akershus forsøkt erobret, men etter at østlendingene brant ned Oslo, kunne ikke svenskene få noe fotfeste. I den svenske tilbaketrekkingen de norske områdene på Østlandet herjet.<sup>121</sup> Denne oppgaven vil ta for seg det svenske angrepet på Trøndelag og Akershus i analysen, samt noen militære framstøt på begge sider av grensen.

Kong Eriks psykiske tilstand gjorde at han i 1568 ble avsatt av brødrene Johan og Karl. Johan ble konge og søkte deretter fredssamtaler med kong Fredrik. Disse samtalene brøt etter hvert sammen og krigen kunne fortsette frem til 1570.<sup>122</sup> Sverige ble svært splittet av interne kamper etter kong Eriks avsettelse, og på grunn av den dyre krigføringen leiesoldater medbragte, gikk den danske statskassen tom. Danmark så seg derfor nødt til å forhandle om fred med Sverige. Freden i Stettin 1570 innebar at Sverige fikk tilbake festningen Elfsborg, men måtte betale løsepenger. Samtidig kunne ikke Sverige gjøre krav på Skåne, Halland, Blekinge, Gotland og Norge. Danskene på sin side måtte gi opp sin ambisjon om å gjenopprette Kalmarunionen.<sup>123</sup>

---

<sup>119</sup> Jensen, 1982, s.151

<sup>120</sup> Harrison, 2010, s.353-354

<sup>121</sup> Ersland, 2000, s.148

<sup>122</sup> Rian, 1997, s.94

<sup>123</sup> Harrison, 2010, s.356-357

## KAPITEL 3

### EN SAMMENLIGNING AV REKRUTTERINGSPROSESSENE

#### I NORGE OG SVERIGE ÅRET 1564

I dette kapitlet vil jeg analysere rekrutteringsprosessene de svenske og norske myndighetene benyttet seg av våren og sommeren 1564. I respons på tapet av Trondheim tok de norske lensherrene, Erik Rosenkrantz og Christen Munk, ansvaret med å mobilisere tropper fra allmuen i sine len Bergenhus og Akershus. Dette analysekapitlet kommer til å ta utgangspunkt i perspektivene til myndighetene og deres korrespondanse mellom hverandre gjennom rekrutteringsprosessen. Både i det svenske og det norske tilfellet vil kongebrevene stå sentralt. Kapitlet vil først se på hvordan kong Erik XVI og hans embetsmenn forhandlet med undersåttene i Nord-Sverige. Her blir det blant annet sett på strategiene som ble brukt for å mobilisere bøndene og hvilke konsekvenser som oppstod for de som ikke var villige til å tjenestegjøre. Den svenske opplevelsen vil deretter bli sammenlignet med mobiliseringene i Norge ført av lensherrene Rosenkrantz og Munk, som svarte på det svenske militære nærværet i Norge. Det blir også sett på om de norske bøndene var villige til å følge landsloven eller om de var ulydige i møte med uro og krig. Derfor vil det være hensiktsmessig for analysen å formulere problemstillingene slik: *Hvilke likheter eller ulikheter eksisterer mellom myndighetens rekrutteringsprosesser av allmuen i Sverige og Norge? Hvordan reagerte de svenske og norske bøndene på utskrivningen? Hvordan ble den militære forpliktelsen rettferdiggjort?*

### 3.1 Krigens forebygging

Sammenligner man den danske og den svenske krigsorganisasjonen på 1500-tallet kan man se at den svenske utviklingen på 1500-tallet var preget av flere viktige avgjørelser og lovendringer som la grunnlaget for at den svenske hær kunne forsterke og utvide sin krigsorganisasjon.<sup>124</sup> Martin Neuding Skoog fremhever blant annet Arboga-avtalen i 1536, hvor Gustav Vasa innførte en ny ordning der de føydale prinsippene i militæret ble avvirket. Aristokratiets monopol på organiseringen av rytteriet ble opphevet, og hvem som helst kunne bli en del av den kongelige tjenesten og rytteriet.<sup>125</sup> Folk fra alle samfunnslag ble derfor inkludert i rekrutteringen av den svenske hæren, noe som førte til at en stor del av hæren bestod av bønder.

---

<sup>124</sup> Skoog, 2018, s.493

<sup>125</sup> Skoog, 2018, s.142

Mangelen på antall individer som tilhørte det tradisjonelle aristokratiet, forklarer hvorfor kongen ikke trengte å ta hensyn til aristokratiet da hans nye krigsmakt skulle organiseres.<sup>126</sup>

Sammenlignet med den svenske utviklingen kan man observere at også det danske aristokratiske ridderskapet var utdatert ved 1550-tallet på grunn av ny våpenteknologi og infanteriets nye betydning.<sup>127</sup> Derimot ble den danske rustningstjenesten til aristokratiet opprettholdt på grunn av at aristokratiet ikke kunne kreve sine privilegier dersom de ikke bidro til krigstjeneste.<sup>128</sup> Derfor ble det inngått et politisk kompromiss mellom riksrådet og den danske kongen, der den aristokratiske rustningstjenesten ble omarbeidet til et statlig kontrollert kavaleri.<sup>129</sup> Aristokratiet hadde lite innflytelse og staten fikk kontroll over administreringen og den taktiske organiseringen av rustningstjenesten. Ifølge Jespersen oppstod denne overgangen i tiden mellom 1560 og 1625.<sup>130</sup>

Både den svenske og danske militære utviklingen viser en overgang der staten etablerte monopol på bruken av vold, noe som påvirket aristokratiets innflytelse som krigførende elite. Det som skiller den svenske og den danske staten var at den svenske ikke hadde behov for å benytte sitt aristokrati i like stor grad som den danske. En følge av dette var at utenlandske leiesoldater fikk viktige militære lederstillinger som også i fredstid utgjorde viktige administrative posisjoner i de svenske landskapene. En annen konsekvens av dette var at majoriteten av hæren bestod av bønder. Kong Fredrik forholdt seg til sine leiesoldater i større grad på slagmarken, men ved administrasjonen av riket og krigføringen beholdt adelen mye av sin innflytelse. Derimot kan vi observere at konsekvensene av utgiftene til leiesoldatenes lønninger, gjorde at undersåttene i Norge måtte bidra med forsvar, også i aggressiv krigføring over grensen.

Kildene forteller oss ikke når kong Fredrik II bestemte seg for å føre krigen mot Sverige, men Øystein Rian mener at kongen begynte å forberede seg fra 1561 da tropper begynte å bli mobilisert.<sup>131</sup> Høsten 1561 og 1562 ble det beordret at sjømenn fra danske og norske byer skulle bli vervet. Landskatter hadde blitt fordoblet i kong Fredriks regjeringstid, og de meste av farens, Christian III, oppsparte ressurser ble brukt på militære formål.<sup>132</sup> Den dansk-norske kongen begynte også året 1563 med å beordre sine lensherrer i Norge til å utruste

---

<sup>126</sup> Skoog, 2018, s.497-498

<sup>127</sup> Jespersen, 1983, s.1-4, 10

<sup>128</sup> Jespersen, 1983, s.11-12

<sup>129</sup> Jespersen, 1983, s.6-9, 12

<sup>130</sup> Jespersen, 1983, s.12

<sup>131</sup> Rian, 1997, s.90-91

<sup>132</sup> Rian, 1997, s.90-91

skip og samtidig bemanne dem med sjøfolk fra de norske byene og bygdene.<sup>133</sup> Til sammen skulle 551 båtsmenn bli rekruttert fra lenene sør og øst i Norge. Disse skulle være ordentlige og erfarne, da de skulle bli en del av kongens egen flåte i København. I deres tjeneste til kronen skulle de få månedlig lønn.<sup>134</sup> Ved våren 1563 hadde den danske krigsmaskinen blitt så stor og kostbar at man ønsket å gå til angrep mot en motstander.<sup>135</sup> Derimot, frem til krigsdeklarasjonen den 29. juli 1563, eksisterer det kun et ytterligere brev som vedrører utskrivning av undersåtter. Den 21. mai fikk lensherren i Akershus Len, Christen Munk, et brev fra kongen som beordret at han skulle utskrive «500 bønder eller flere, naar det skal angange, som kunde bruges til at rydde veien og til anden deel vore motstandere til afbræk.»<sup>136</sup> Dette var første gang det nevnes et spesifikt antall utskrivning av menn fra allmuen med intensjon om at de skulle tjenestegjøre på land. Det ser ikke ut som om det lå en ytterligere intensjon om at de skulle brukes i fremtidige slag, da arbeidsoppgaven var å understøtte den profesjonelle hæren. Motstanderen som ble nevnt var selvfølgelig svenskene.

Mens de norske kildene ikke viser noen tegn til at den norske allmuen ble utskrevet for aktiv krigsdeltagelse i månedene før den innkommende konflikten, var Sverige derimot forberedt på å utskrive fra allmuen og iverksette de utskrevne i en hær bestående i største del av bondeknekter.<sup>137</sup> Dette kan observeres blant annet i brevene mellom Peder Larsson, øverstkommandant over landskapene Värmland og Dal, og den svenske kongen Erik. Den 3. juni 1563 skrev kong Erik at Larsson skulle motivere hver menig mann om å forhindre og gjøre motstand skulle fienden angripe.<sup>138</sup> Da hadde kommandanten formidlet kongen i et tidligere brev om informasjon hentet fra norske byer som uttrykte at et dansk angrep var forestående. Videre ble Larsson instruert om å rotere sine bondeknekter og deretter drive eksersis og våpenøving på flere ulike steder.<sup>139</sup> Kongen informerte også at befalingsmannen Sigvard Kruse fra Elfsborg skulle bringe sårt trengte verger til de nylig rekrutterte fotsoldatene.<sup>140</sup> Fem dager senere skrev kong Erik igjen til Larsson at man visste hensikten til danskene, og at han derfor ikke skulle forlate landskapene og isteden holde bondeknektene sine langs grensen. Skulle et dansk angrep skje, måtte Larsson befale undersåttene om å gå «man aff huse», deretter felle ned bråter og bidra til «manneligt motstånd».<sup>141</sup> Skoog skriver at begrepet «man aff huse»

---

<sup>133</sup> NRR, 2. januar 1563 s.366

<sup>134</sup> NRR, 2. januar 1563 s.366

<sup>135</sup> Rian, 1997, s.90-91

<sup>136</sup> NRR 21. mai 1563, s.376

<sup>137</sup> Hallenberg, 2016, s150, a,

<sup>138</sup> Lignell, 1851, s.144

<sup>139</sup> Lignell, 1851, s.144

<sup>140</sup> Lignell, 1851, s.144

<sup>141</sup> SRR 8. Juni 1563

forekommer ofte i kildematerialet, men at det sjelden ble utført i praksis på grunn av de økonomiske problemene dette kunne medføre.<sup>142</sup> Om alle kvalifiserte bønder i dette tilfellet ble utskrevet er vanskelig å si noe om, men bruken av ordene tyder på at situasjonen var alvorlig.<sup>143</sup>

Kong Fredrik, sammen med sine allierte i Lübeck, utsendte en krigsdeklarasjon til Stockholm den 31. juli.<sup>144</sup> Kong Erik mottok krigsdeklarasjonen den 7. august. Samme dag kan man observere i korrespondansen mellom kong Erik og rikshovmesteren og greven Per Brahe at den svenske allmuen var behjelpelige, og hver mann hadde hanket med seg 4 dusin piler. Brahe hadde ønsket mer piler fra allmuen, og bemerket at det var mangel på verger, gevær, krutt og bly. En befaling om 100 rör, 100 skålpund krut, og 200 skålpund bly ble utsendt for å forsterke Brahe.<sup>145</sup>

Borgen Elfsborg ble erobret av danskene den 4. september.<sup>146</sup> Rundt samme tid ønsket Brahe å toge inn over grensen og innta Viken og Bohus, men ved grensen hadde danskene oppført bråter som gjorde det vanskelig for Brahe å angripe. Den 10. september, etter at angrepet mot danskene hadde mislykket, nevnte Brahe at de svenske bøndene hadde vært lite hjelpsomme.<sup>147</sup> Rundt samme tid ble undersåttene i Viken i Øst-Norge informert om at den danske myndigheten hadde samlet et stort antall krigsmenn, og at disse soldatene trengte proviant. Derfor skulle hver bonde utlevere 1 tønne med brød, minimum en halv tønne med brød dersom forholdene være strevsomme. Brødet skulle bringes til Jens Ulfstand på Båhus Slott, som skulle være ansvarlig for å rekompensere brødet med penger.<sup>148</sup>

Igen kan man se i kildene at forventningene til å bruke svenske bønder i forhold til de norske bøndene var forskjellig. En observasjon er at de svenske bøndene drev med eksersis og våpentrening allerede før krigen startet i forberedelse. De norske bøndene ble pålagt å produsere proviant til de utenlandske troppene, men det virker ikke å være en direkte leidangsskatt, da lensherren skulle kompensere bøndene med penger.

### **3.2.1. Rekrutteringsprosessen av bøndene i Dalarna og Hälsingland.**

Det første svenske felttoget inn i Nord-Norge ble igangsatt tidlig 1564 da kommandanten Claude Collart ble beordret å mønstre tropper fra de nordlige landskapene i Sverige. Felttogets

---

<sup>142</sup> Skoog, 2018, s.389

<sup>143</sup> Skoog, 2018, s.389

<sup>144</sup> Rian, 1997, s.92

<sup>145</sup> Lignell, 1851, s.145

<sup>146</sup> Lignell, 1851, s.145

<sup>147</sup> Lignell, 1851, s.145

<sup>148</sup> N.R.R. 10. august 1563, s.383



hovedmål var å okkupere byen Trondheim.<sup>149</sup> Gjennom syvårskrigen bistod de svenske bøndene med skatt som forsørget de regulære krigsstyrkene av veltrenede bondesoldater. Derimot når riket ble truet av en fremmed krigsmakt var det forventet at de resterende bøndene kunne bli utskrivet for å forsterke den regulære hæren. Slik var det også i felttoget til Trondheim da den resterende bondeforsamlingen i Dalarna ble utkalt for å forsterke og støtte hovedhæren til Collart.<sup>150</sup> Mats Hallenberg skriver at svensk lov og politisk tradisjon forlangte militær tjenestegjøring fra de svenske bøndene med hensikten å forsvare riket fra en utenlandsk fiende.<sup>151</sup> Akkurat denne militære innsatsen krevde at bøndene deltok i en angreps krig hvor kampene foregikk på fremmed jord. Derfor måtte kong Erik overtale sine svenske undersåtter om at et angrep mot Norge ville være en del av rikets forsvarsstrategi.<sup>152</sup> Gjennom januar 1564 skrev den svenske kongen flere brev til undersåttene i Dalarna hvor han insisterte på at en erobring av katedralen Nidaros i Trondheim, ville opprette en nasjonal stolthet og at det var fordelaktig og gunstig for riket at de nord-norske områdene kom under svensk kontroll. Bøndene var også gitt løftet om fri plyndring av alt gods de kunne få tak på i etterdønningene av erobringen.<sup>153</sup>

De svenske bondeknektene var opprinnelig satt opp som lokale reservetropper, men ble beordret inn på fiendtlige territorier. Disse regulære troppene hadde naturligvis behov for forsterkninger og dermed ble også mange andre bønder tilfeldig vervet.<sup>154</sup> Da ble forhandlingskunsten en viktig evne å beherske, og forsøkene til å sende bøndene ut i krig ble ofte en komplisert affære for den svenske kongen og offiserene som stod for forhandlingene. Tross kong Eriks forsøk på å overtale, skriver Hallenberg at mobiliseringen av alle bøndene i Dalarna ikke gikk som planlagt, da motvillige bønder kun godtok å mønstre hver tredje mann.<sup>155</sup> Selv om kong Erik aksepterte mønstringen av hver tredje mann oppstod det motvilje fra de nye rekruttene mot kongens offiserer.<sup>156</sup> Rekruttene fra Dalarna nektet å lyde marsjeringsordrene til Collart, noe som gjorde at operasjonen ble avbrutt. I følge Collart hadde lederne av bondekrigerne bedt deres kamerater om å ikke følge øvrighetens befaling, til det punkt at de var villige til å drepe befalingsmenn som ville påtvinge marsjeringsordrene.<sup>157</sup> Drap på embetsmenn hadde skjedd tidligere på 1500-tallet. Blant annet ble den svenske adelsmann

---

<sup>149</sup> Hallenberg, 2016, s.152, a

<sup>150</sup> Hallenberg, 2016, s.79-80, b

<sup>151</sup> Hallenberg, 2016, s.153, a

<sup>152</sup> Hallenberg, 2016, s. 77-78, b

<sup>153</sup> Hallenberg, 2016, s.153, a

<sup>154</sup> Hallenberg, 2016, s. 73, b

<sup>155</sup> Hallenberg, 2016, s.153, a

<sup>156</sup> Hallenberg, 2016, s.153, a

<sup>157</sup> Hallenberg, 2016, p.153, a

Erik Eriksson d.y. (Gyllenstierna) drept av den svenske allmuen etter å ha mistet fortet Elfsborg i 1502.<sup>158</sup> Hallenberg påpeker at bondelederne valgte en konfronterende strategi i møte med øvrigheten på grunn av solidaritet med deres naboer som sto svakere stilt økonomisk. Videre skriver han at de svenske landskapene brukte forskjellige strategier når man håndterte statens store krav om lokalt vervede soldater.<sup>159</sup> De høytstående bøndene i Hälsingland var heller ikke villige til å forlate sine eiendommer i vinterstid for å marsjere inn til et annet land. Istedenfor å vise motvilje mot styresmakten valgte storbøndene å forhandle med de kongelige offiserene, og bidro til å utskrive ubemidlede medlemmer av samfunnet, slik som livegne bønder og ugifte gårdsmenn. På denne måten kunne storbøndene bidra til den forpliktete militærtjenesten uten at delta i felttogene med liv og helse. Kong Erik foretrakk strategien til storbøndene av Hälsingland, og han aksepterte deres forslag så lenge de klarte å produsere et tilstrekkelig antall soldater.<sup>160</sup>

### 3.2.2 Konsekvensene av å nekte militærtjeneste

Bøndene fra Dalarna ble derimot møtt av en strengere behandling. Knut Haraldsson Soop og Nils Jespersen ble beordret å sette lederne av Dalarnas foran retten, hvor Erik tilbydde tilgivelse til alle i allmuen med betingelsen om at pådriverne av opprøret skulle bli offentliggjort. Bakgrunnen for denne hendelsen var at danske agenter hadde spredt uærlige rykter som hadde skapt uro blant befolkningen.<sup>161</sup> Til gjengjeld skrev kong Erik et brev den 21. januar til storbøndene i Dalarna.<sup>162</sup> Hallenberg observerte at dette brevet var et godt eksempel på et forsoningsbrev der kongen gav bøndene en mulighet til å rette sin oppførsel og forstå den ekte hensikten bak krigen. Kong Erik minnet bøndene om at han var en etterkommer av Vasa-slekten og at dalkarlene alltid hadde vært trofast mot hans far, kong Gustav I, i kampen mot dansk undertrykkelse. Derfor forventet han at de skulle være villige til å forsvare fedrelandet. Han forventet også at bøndene hadde tilstrekkelig kunnskap om historie og geografi slik at de kunne forstå grunnen til et angrep over grensen mot Norge.<sup>163</sup> Bøndene hadde holdt fast på den tradisjonelle forpliktelsen til å forsvare deres eget landskap og Erik måtte derfor rettferdiggjøre angrepet på Norge gjennom å vise krigen fra et større perspektiv.<sup>164</sup> Västergötaland og Småland var under et stort press fra den danske hæren og et angrep mot

---

<sup>158</sup> Skoog, 2018, s.366-367

<sup>159</sup> Hallenberg, 2016, p.154, a

<sup>160</sup> Hallenberg, 2016, s.154, a

<sup>161</sup> Hallenberg, 2016, s.154, a

<sup>162</sup> S.R.R. 21. januar 1564

<sup>163</sup> Hallenberg, 2016, s.154, a

<sup>164</sup> Hallenberg, 2016, s.82, b

Norge ville tvinge danskene til å spre sine styrker. Det var derfor viktig att dalkarlene var lojale mot sine andre landsmenn, siden konsekvensene kunne være fatale for riket dersom de ikke fikk hjelp. Hvis Dalarna ikke viste solidaritet og tjenestevillighet mot de andre landskapene kunne ikke de selv forvente hjelp skulle danskene stå foran deres egen dør. Derfor lå det i deres egen interesse å lyde kongen.<sup>165</sup> Samtidig konstaterte Erik at det lå mye ære i å vise solidaritet med sine naboer gjennom å tjenestegjøre, og lovte dessuten at de skulle kunne plyndre fritt så mye de kunne ta med seg hjem.<sup>166</sup> Etter hvert anså bøndene det nødvendig å følge kravene til kongen, og dalkarler ble samlet for å fylle den nødvendige kvoten.

Collarts hær overtok Jemtland i februar 1564. Befolkningen ble gitt valget om å love troskap til kong Erik eller møte konsekvensene dersom de valgte feil side. Etter rapportene om at bøndene i Jemtland hadde gitt sin lojalitet til kong Erik, ble Collart kommandert videre mot Trondheim.<sup>167</sup> Også der ble befolkningen gitt samme valg om troskap til den svenske kongen.<sup>168</sup> Der viste det seg at mange nordmenn var positive ovenfor den svenske overmakten. Stenviksholm slott ble beleiret i begynnelsen av mars. Garnisonen stasjonert med lensherre Evert Bild, overgav seg snart på grunn av vannmangel.<sup>169</sup> Bild klarte å flykte til Bergen hvor lensherren Erik Rosenkrantz utførte en mobilisering av byen og distriktet.<sup>170</sup> Da Trondheim ble inntatt av de svenske styrkene trengte Collart forsterkninger og igjen appellerte kongen til de gjenværende bøndene i Dalarna. Storbøndene hadde da sendt representanter til Stockholm for å forhandle med kongen. Under møtet lovet kongen at deres tidligere konflikt ville bli lagt bort om de lovte å være lojale i fremtiden. Hallenberg skriver da at for å gjenopprette sin tradisjonelle autoritet, lojalitet og mannlighet i det lokale samfunnet, valgte storbøndene å bidra i vervingen av de svake medlemmene i samfunnet.<sup>171</sup> Videre konkluderer Hallenberg at hvis storbøndene skulle være en viktig og brukbar del av riket måtte de bevise at de kunne utgjøre et sterkt forsvar mot rikets fiender. På denne måten ble storbøndene en viktig del i oppbyggingen av det fremtidige svenske imperiet.<sup>172</sup>

---

<sup>165</sup> Hallenberg, 2016, s.82, b

<sup>166</sup> Hallenberg, 2016, s.155, a

<sup>167</sup> Hallenberg, 2016, p.156, a

<sup>168</sup> Hallenberg, 2016, p.156, a

<sup>169</sup> Pedersson, 1967, s.67

<sup>170</sup> Pedersson, 1967, s.59, 67

<sup>171</sup> Hallenberg, 2016, s.156, a

<sup>172</sup> Hallenberg, 2016, s.156, a

### 3.2.3 Erik Rosenkrantz følgende mobilisering av den norske befolkningen

Den 18. Mars noterte presten Absalon Pedersson i sin dagbok at lensherre Erik Rosenkrantz var i gang med å mønstre befolkningen i Bergenshus len.<sup>173</sup> Øystein Rian konstaterer at det ble sendt overaskende få kongelige instruksjoner til de norske lensherrene i perioden, og at den lokale politikken ble egenhendig styrt av lensherrene.<sup>174</sup> Vi kan se i kildene at den danske kongen ikke ble informert om den svenske okkupasjonen av Trondheim og Stenviksholm før 1. april. Dagen etter ble det utsendt et brev til Rosenkrantz med instruksjonen om å fordrive svenskene ut av Norge.<sup>175</sup> Dette var nesten en måned etter svenskernes angrep. I dette tilfellet viste det seg at kongen var heldig med sin personalpolitikk da blant annet Rosenkrantz og Munk var både ivrige og foretaksomme under syvårskrigen.<sup>176</sup> At Rosenkrantz var foretaksom kan observeres noen uker tidligere, den 17. januar. Da hadde Rosenkrantz holdt fjerdings og våpenting på Osterøy hvor 1500 bønder hadde blitt samlet.<sup>177</sup> De var også godt væpnet og fikk gjennomgå eksersis med lensherren. Geir Atle Ersland skriver at dette er trolig den første gangen en militær drill ble gjennomført i Norge.<sup>178</sup> Da Rosenkrantz fikk vite om det svenske angrepet inn i Trøndelag kan man tro at han var godt forberedt. Byen Trondheim hadde blitt inntatt i begynnelsen av mars og lensherren Evert Bild hadde flyktet til Steinviksholms slott som ble beleiret.<sup>179</sup> Norge hadde med tapet av Trondheim blitt delt i to.<sup>180</sup> Mange av de trønderske innbyggerne var godt innstilt til de svenske, men slik var ikke tilfellet i Bergen. Der var borgerne, samt de tyske handelsmennene, avhengig av tilstrømmingen av tørrfisk fra Nord-Norge. Ersland skriver at disse handelsmennene ikke var interessert å konkurrere med svenske interesser da de ønsket et uhindret og fritt seglas mellom de nordnorske fiskefeltene og handelsbyen Bergen.<sup>181</sup> At Lübeck hadde blitt involvert i krigen på danskernes side var også et påskudd til at tyskerne var villige til å bidra med frigjøringen av Trondheim.<sup>182</sup> «Baade borgere og de Tyske ved Bryggen» ble samlet av lensherre Rosenkrantz på Lungegården den 18. mars.<sup>183</sup> 432 menn ble rekruttert etter Erslands beregninger, men det var fortsatt behov å samle

---

<sup>173</sup> Pedersson, 1963, s.59

<sup>174</sup> Rian, 1997, s.95

<sup>175</sup> N.R.R. 2. april 1564, s.399

<sup>176</sup> Rian, 1997, s.95

<sup>177</sup> Ersland, 2000, s.145

<sup>178</sup> Ersland, 2000, s.145

<sup>179</sup> Pedersson, 1963, s.58

<sup>180</sup> Støren, 1952/53, s.62-63

<sup>181</sup> Ersland, 2000, s.147

<sup>182</sup> Rian, 1997, s.92

<sup>183</sup> Pedersson, 1963, s.59

en enda større hærstyrke.<sup>184</sup> Men der de bergenske borgerne og de tyske handelsmennene hadde sterke økonomiske og til dels politiske grunner til å bidra i felttoget, var motivasjonen og villigheten en helt annen blant bøndene i nærliggende områder. Samme dag ble vardene tent for å samle bøndene til ting i Bergen. Samtidig ble det sendt ut budstikker til gårdene. Absalon skriver at «tingbuud var saa strengeligt opskorit, oc der heck (hang) it reb vdi».<sup>185</sup> Et slik rep som hang ved døren betydde at de som nektet å komme inn til byen skulle straffes og bli hengt foran sin egen dør.<sup>186</sup>

Bøndene fra Nordhordeland kom til Bergen den 23. mars, men nektet å møte opp ved katedralen slik Rosenkrantz hadde oppfordret. Bøndene krevde og «robte alle med it högt skraal» at Rosenkrantz skulle komme til Jonsvollene istedenfor, noe som Rosenkrantz godtok.<sup>187</sup> Tinget startet med at lensherren opplyste bøndene om rikets uheldige tilstand for å bekrefte at han hadde gyldige og rettsindige grunner til å tenne på vardene. Deretter tok lagmannen Matz Størson ordet og refererte til Magnus Lagabøters Landslov som klargjorde at bøndene var forpliktet til å gjøre militærtjeneste og fordrive fienden som hadde erobret områder i det Norske riket.<sup>188</sup> Hvis ikke ville de på lovens vegne straffe dem hardt. Da det ble erklært at intensjonen bak mønstringen var å ta ut hver femte mann blant bøndene, demonstrerte de og «endrechteligen robte ney».<sup>189</sup> Rosenkrantz forlot møtet opprørt og samlet sammen sine bondelensmen på slottet. Disse bondelensmennene var bøndenes representanter, ofte valgt på grunn av deres popularitet og respekt.<sup>190</sup> De hadde bøndenes fortrolighet noe som gjorde at Rosenkrantz kunne bruke dem til å overtale resten av allmuen. Rosenkrantz ba bondelensmennene om å videreformidle at han var sint for at bøndene hadde nektet å møte opp ved domkirken og deretter for deres insubordinasjon. Derfor ville lensherren regne dem alle som fredløse menn og dermed beslaglegge deres gods.<sup>191</sup> Denne beskjeden ble videreformidlet og hadde en god effekt på allmuen som så seg nødt til å akseptere kravet om at de skulle utnevne hver femte mann til felttoget. Dette gjorde de ikke uten å jamre seg over sin dystre livssituasjon: «endog de klagede storligen deris armodt oc fattigdom, oc huorlunde de wore wdskattede, oc hafde nu ingen hielp til deris få at föde, oc det stod dem nu fore, at de skulde snart saa theris

---

<sup>184</sup> Ersland, 2000, s.147

<sup>185</sup> Pedersson, 1963, s.60-61

<sup>186</sup> Pedersson, 1970, s.62

<sup>187</sup> Pedersson, 1963, s.60

<sup>188</sup> Pedersson, 1963, s.60

<sup>189</sup> Pedersson, 1963, s.60

<sup>190</sup> Pedersson, 1970, s.62-63

<sup>191</sup> Pedersson, 1963, s 60.

agra.»<sup>192</sup> I juni 1563 hadde bøndene allerede blitt beskattet med grunnlaget att de skulle hjelpe landet.<sup>193</sup> Dette var en måned før krigserklæringene i juli.<sup>194</sup> Den 28. februar ble også bøndene av Sunnhordaland samlet. Også de samtykket om å utskrive hver femte mann for å drive ut de svenske. Rosenkrantz lovet alle skyttere krutt og kuler, men de skulle selv skaffe skip, jakter, proviant og verge.<sup>195</sup>

### **3.2.4 Innflytelsen av den militære renessansen i Bergenhus len.**

I «Norsk forsvarshistorie» skriver Geir Atle Ersland at i syvårskrigen ble bønder oppsatt i mannskap etter gamle regler, deretter forberedt til en ny type krigføring der skytevåpen ble et sentralt element. Derfor ble det viktig å utvikle orden og disiplin blant soldatene.<sup>196</sup> Dette markerte et vendepunkt i norsk sammenheng der tendensen i senmiddelalderen var at den vanlige befolkningen hadde blitt utelukket fra krigstjeneste. Bøndene ble beskattet istedenfor å delta på slagmarken, og dette la grunnlag for å finansiere leiesoldater.<sup>197</sup> Fordelene med leiesoldater var at de var dyktige i krigføring og kunne dimitteres slik at staten unngikk utgifter i fredstid. En oppsatt hærordning ville bli svært påkostet og var i praksis uaktuelt i Danmark-Norge, både før og etter syvårskrigen.<sup>198</sup> Det er i denne sammenheng at Ersland observerer at de norske bøndene kunne bistå i tilfeller av forsvarskrig og i gjenerobring. En annen interessant observasjon fra Ersland er hvordan Rosenkrantz tok i bruk virkemidler som er gjenkjennbart med den militære renessansen.<sup>199</sup>

Renessansen hentet inspirasjon fra antikke idealer og påvirket hele det europeiske samfunnet på 1500-tallet. Dette innebar også at man hentet inspirasjon fra det romerske samfunnet som var bygget på militær makt. Blant annet studerte man hvordan romerne organiserte sine stående hærer utfra sin egen befolkningen, og styrket troppene sine med eksersis og våpentrening. I den lærde debatten ble historisk erfaring og sammenligning viktig for å forklare den geopolitiske situasjonen i Europa. Her trekker Ersland frem den politiske tenkeren Machiavelli. Hans tanker om statsdanning og militær organisasjon har vært viktig, særdeles hans oppfatning om at den mest effektive krigsmakta skulle være bygd på tropper mobilisert fra egen befolkningen med motivasjon for å kjempe for fedrelandet sitt. Machiavelli

---

<sup>192</sup> Pedersson, 1963, s.60

<sup>193</sup> N.R.R. 4. juni 1563, s.380

<sup>194</sup> Rian, 1997, s.92

<sup>195</sup> Pedersson, 1963, s.61

<sup>196</sup> Ersland, 2000, s. 153

<sup>197</sup> Ersland, 2000, s.152

<sup>198</sup> Ersland, 2000, s.154

<sup>199</sup> Ersland, 2000, s.153

var sterkt uenig i bruken av leiesoldater som kjempet for penger og ikke landet sitt. Ifølge han ville en hær bygd på bønder være mer lojale og mer effektive da de kjempet for sitt eget land. Sterke følelser skulle være involvert på slagmarken, noe som ville føre til en kort og brutal krig, derav viktigheten med å trene soldatene i drill og disiplin slik at de var forberedt. Ikke bare var drill og disiplin viktig, men frykten for disiplinær straff ble ett vesentlig virkemiddel. Ersland påpeker at dette var et ideologisk brudd med rettferdig krigføring som var ett viktig komponent i middelalderen.<sup>200</sup> Dette bruddet var en del av de fundamentale endringene som oppstod innenfor det religiøse området som satte i gang prosesser som brøt med den middelalderske samfunnsorden. Tidligere normer om hva som var rett og galt ble ikke lenger gyldig. Tidligere skulle kvinner respekteres, plyndring skulle ikke utføres av soldatene og både kirker og gårder skulle skånes fra krigen.<sup>201</sup> Denne samfunnsendringen er noe også Jeppe Netterstrøm skriver om og er relevant for hvilke konsekvenser den sivile befolkningen opplevde i løpet av syvårskrigen.<sup>202</sup> Dette vil bli tatt opp senere i kapittel 5.

Selv om Machiavellis tanker om stående hærer og eksersis er relevante i denne sammenhengen, poengterer Ersland at han ikke var alene om dem og at de ikke må tilskrives fortiden alene. Det kunne like gjerne være at nye former for militær organisering kunne ble forklart og forstått gjennom å sette utviklingen i en historisk kontekst.<sup>203</sup> Ersland foreslår at det antikke forelegget kunne være en påstand, som passet inn i renessanse-tankene som preget samfunnet der man ville kopiere det perfekte fra fortiden. Videre tar Ersland frem synspunktene til den svenske historikeren Lars Ericsson som viste at det fantes kunnskap om antikk krigføring i Norden før Machiavellis tid.<sup>204</sup> Etter bruddet med Danmark brukte Gustav Vasa antikke idéer for å bygge opp sin militærmakt.<sup>205</sup> Når det gjaldt Rosenkrantz mobilisering observerer Ersland at lensherren lykkes i å bruke bøndene i krig ut fra to forutsetninger. Rosenkrantz var bevisst på militær tjenestegjøring måtte rettferdiggjøres på lovens betingelser. Uten forelegg i loven ville bøndene nekte militærtjeneste. Han viste seg å være godt belest i norsk lov og brukte dette til sin fordel i forhandlingene med bøndene.<sup>206</sup> Rosenkrantz påminnet bøndenes om deres plikt gjennom å la lagmannen lese landsloven høyt.<sup>207</sup> Den andre

---

<sup>200</sup> Ersland, 2000, s.152

<sup>201</sup> Ersland, 2000, s.151-152

<sup>202</sup> Netterstrøm, 2016, s.83-139

<sup>203</sup> Ersland, 2000, s.151

<sup>204</sup> Ersland, 2000, s.152

<sup>205</sup> Ersland, 2000, s.152-153

<sup>206</sup> Ersland, 2000, s.150

<sup>207</sup> Pedersson, 1963, s. 60

forutsetning var at Rosenkrantz tok i bruk de virkemiddelene som kjennetegner den militære rennesessansen.<sup>208</sup> Lensherren sto trolig bak den første eksersisen av norske bønder i januar 1564, og da det svenske angrepet kom senere samme år mobiliserte han bøndene og drev eksersis med dem. Ersland skriver at disiplinen var hard og viser til at bønder som nektet å tjenestegjøre kunne bli bannlyst og straffet med døden. Det gikk ikke så langt i utskrivningen 1564, men i 1567 ble fem av bøndenes talsmenn dømt til døden etter å ha nektet å tjenestegjøre under Erik Munk.<sup>209</sup> Ersland poengter at Rosenkrantz muligens brukte bøndene for å utnytte de ressurser som var tilgjengelige. Det bøndene først og fremst kunne bidra med var mengde. I begge gjenerobrings tilfellene i 1564 og 1567 ble ikke bøndene brukt til noe annet enn å gjøre hæren talmessig overlegne enn de svenske.<sup>210</sup>

### 3.2.5. Kong Fredriks videre instruksjoner til Rosenkrantz

Ved 15. april hadde Herluf Skave blitt utnevnt som ny lensherre over Trondheim, deretter sendt med krigsfolk fra København til Trondheim.<sup>211</sup> Både Rosenkrantz og Munk ble da instruert til å være Skave «behjelpelige med Folk, Fetalie (proviant) og hvis anden Deel» for å underlette gjenerobringen.<sup>212</sup> Fjerde mai ble det utsendt et kongelig brev til undersåttene i Bergen hvor allmuen ble bedt om å følge Norges Lov og være villige til å bringe nederlag mot fienden. Videre skulle bøndene være Rosenkrantz lydige, og hvis de nektet ville de bli straffet på livet etter Norges Lov.<sup>213</sup> Dette brevet fra kongen var trolig en streng respons på bøndenes uvillighet og er derfor en alvorlig påminnelse om at de sto under den norske lov og kongens autoritet. Samtidig bekrefter brevet rollen til Rosenkrantz som kongens representant. Lagmennene, rådet og borgerne i Trondheim proklamerte at byen ble fridd fra svenskens voldelige grep den 3. mai.<sup>214</sup> Rosenkrantz, Evert Bild og Erik Munk hadde kommet med 4 skip for å unnsette byen og slottet. Ifølge Christen Munks datering ble Stenviksholm slott overgitt av svenskene den 22 mai.<sup>215</sup> Etter slottets inntagelse ønsket Rosenkrantz at flere krigsfolk skulle bli brukt for å verne landet. Dette ønsket oppfylte kong Fredrik da han sendte noen skip med soldater nordover som skulle være til Rosenkrantz disposisjon.<sup>216</sup> Angående de bondesoldatene som hadde blitt brukt,

---

<sup>208</sup> Ersland, 2000, s.153

<sup>209</sup> Ersland, 2000, s.153

<sup>210</sup> Ersland, 2000, s. 154

<sup>211</sup> N.R.R. 16. april 1564, s.406

<sup>212</sup> N.R.R. 16. april 1564, s.406

<sup>213</sup> N.R.R. 4. mai 1564, s.413

<sup>214</sup> DN: B. 22, Nr. 538, 28 mai 1564

<sup>215</sup> DN: B. 22, Nr. 539, 8. juni 1564

<sup>216</sup> N.R.R. 11. juni 1564, s.419



skulle Rosenkrantz forhandle om lønn. Dette var for å motivere bøndene til å fortsette motstanden mot svenskene, slik at de også kunne bli brukt av Rosenkrantz dersom det skulle være behov for å bekjempe svenskene.<sup>217</sup> Kong Fredrik informerte at han hadde samlet en stor hær for å angripe Sverige i dagene etter St. Hans og derfor ønsket han at Rosenkrantz skulle gjøre angrep på den nordlige side av Sverige slik at svenskene måtte fordele styrkene sine. Ikke overraskende ville kong Fredrik at Jemtland og Herjedalen skulle bli gjenerobret.<sup>218</sup>

### 3.2.6. Situasjonen til bøndene i Bergen

Når en observerer Absalons noteringer den 23 mars så kan man se at bøndene fra Nordhordland befant seg i en vanskelig situasjon da de ble beordret til å kjempe for sitt land og konge. Sammenlignet med borgerne og de tyske handelsmennene i Bergen, som hadde reelle egeninteresser, og var dermed villige til å stille mannskap, var bøndene nølende og til et punkt opprørske mot den øvrige myndighet. Det at de viste slik motstand mot lensherren, til et punkt der hans stolthet ble fornærmet og at de ble truet med bannlysing og deprivasjon av eiendom, sier noe om hvor lite interesserte de var i å unnsette sine landsmenn i Nord. Hvorfor var disse bøndene villige til å risikere store konsekvenser for deres insubordinasjon? Svaret ligger i deres klagemål: byrden av tidligere skatt, mangelen på hjelp til å livnære deres buskap og frykten for miste arbeidskraft i høstetiden, var begrunnelse til mistillit og klage.<sup>219</sup> Lydigheten ovenfor både konge og lensherre mistet da sin kraft. Selv om Rosenkrantz brukte landsloven for å rettferdiggjøre mobiliseringen, nektet bøndene å delta før de ble truet på livet. I denne sammenhengen kan vi reflektere over bøndenes oppfatning av nasjonal identitet. Var den norske identitet en avgjørende aspekt i bøndenes liv? Erik Opsahl skriver om norsk identitet i Unionstiden og fremhever at det dansk-norske regiments strategi var å bruke landsloven for å vinne bøndenes tillit og samtidig skape en eksisterende fellesskapsfølelse.<sup>220</sup> Etter 1537 var både myndighetene og befolkningen bevisst på at Norges identitet ble bevart og vernet med landsloven. Et annet aspekt som Opsahl viser, var at en bonde i Sunnfjord og en fisker i Lofoten kunne henviser til den samme loven. Dette skilte de norske bøndene fra de danske som ikke lå under den norske landsloven.<sup>221</sup> Ved å henviser til landsloven kunne Rosenkrantz påminne bøndene fra Nordfjord og Sunnfjord at de hadde tilhørighet med allmuen i Nord-Norge.

---

<sup>217</sup> N.R.R. 11. juni 1564, s.420

<sup>218</sup> N.R.R. 11. juni 1564, s.420

<sup>219</sup> Pedersson, 1963, s. 60

<sup>220</sup> Opsahl, 2002, s.110-111

<sup>221</sup> Opsahl, 2002, s.111

Klagemålene viser derimot at bøndene hadde sterkere tilknytning til distriktet enn noe annet. Et annet aspekt i dette tilfellet er distansen mellom sør og nord. Det kan hende at bøndene ikke tenkte på hva konsekvensene en invasjon ville innebære, siden de var så langt borte fra hendelsene. Dette er noe som lensherrene og myndighetene ofte måtte påminne sine undersåtter. Dette var også noe som oppstod i Sverige, og som er tydelig i kong Erik sine brev til Dalarna. Heldigvis for de involverte bøndene fra Bergen, hadde ikke felttoget nordover særlig bruk for dem da den regulære hærstyrken var nok til å ta tilbake Trondheim.<sup>222</sup>

### 3.3.1 De norske bøndenes brukbarhet i krigføringen

Kildematerialet fra Absalon Pedersson beskrev utfyllende hvordan styresmaktene i Bergen rekrutterte befolkningen til krig, derimot er det bevart få kilder som i detalj beskrev hvordan allmuen ble ført ut i krigen og om de var brukbare. I gjenerobringen av Trondheim viste bøndene seg brukbare i form av å utvide størrelsen på hæren. Det finnes ingen kilder bevart fra Rosenkrantz selv som beskrev han opplevelse av å bruke bønder i krig. Derimot finnes det bevart et par brev skrevet av Christen Munk og hans militære operasjoner rundt samme tid.

Den 3. april 1564 ble det sendt et åpent brev fra København til den norske befolkningen.<sup>223</sup> Dette gjaldt også Akershus Len hvor Christen Munk ble beordret om å forkynne brevet for allmuen slik at ikke løgnaktige påstander skulle spre seg angående den svenske okkupasjonen av Stenviksholm.<sup>224</sup> Med all sannsynlighet var dette kongelige brevet en reaksjon på den åpne deklarasjonen til klerkeriet, borgermestre, råd og borgere i Trondheim som hadde bedyret sin håpløshet da kong Eriks hærmakt hadde inntatt byen. Da uttalte det trønderske borgerskapet at de ikke kunnet gjøre de svenske fiendene motstand da kongens embetsmenn ikke hadde vært villig å bidra med mandig forsvar på kongens vegne. Dette gjorde at borgerskapet heller ikke kunne stole på at en unnsetning fra kong Fredrik ville komme.<sup>225</sup> Derfor hadde hele byen, både den verdslige og åndelige delen, sagt opp sin ed til den danske kongen og deretter sverget troskap til kong Erik.<sup>226</sup> Det er med gode grunner at uttalelsene om den smålige hjelpen fra danskene var basert på reelle erfaringer da kongens embetsmenn Evert Bild sviktet i å forsvare befolkningen og flyktet til Bergen.<sup>227</sup> Samtidig må denne rettfærdiggjøringen fra borgerskapets side, med ordbruken at de danske tjenestemennene ikke

---

<sup>222</sup> Ersland, 2000, s.148

<sup>223</sup> N.R.R. 3. april 1564, s.400

<sup>224</sup> N.R.R. 3. april 1564 s. 402

<sup>225</sup> DN. B.22, Nr. 536. 8 mars 1564

<sup>226</sup> DN. B.22, Nr. 536. 8 mars 1564

<sup>227</sup> Pedersson, 1970, s.43

bidro til mannlig hjelp, ha fornærmet kongen og det danske riksråd. Det er med stor sannsynlighet at brevet var blitt fabrikkert av svenskene, da innholdet i brevet tyder på at borgerskapet ikke skrev dette av fri vilje.<sup>228</sup> Det kan se ut til at kongen og det danske riksrådet tolket det i hvert fall slik. Det ble svært viktig for myndighetene å slå ned på ryktene som da florerte i det norske samfunnet, og kong Erik og Collart ble anklaget for å stå bak løgnaktige rykter om kong Fredriks evne til å forsvare sitt norske folk. Til den norske befolkningen skrev kong Fredrik at de ikke skulle bedras av løgnene til bedragerne, men være trofaste lensherrene og befalingsmennene, og igjen ble det tydeliggjort at de skulle «Eders egne fiender at afværge og gjøre modstand.»<sup>229</sup> I et brev adressert Christen Munk skrev kongen at krigsfolk ville blitt sendt nordover og lensherren skulle samle nyttig proviant fra forrådet og samtidig skaffe og låne nok daler fra «Herremænd, Prester, Borgere eller rige Bønder» slik at leiesoldatene kunne bli bekostet med besoldning.<sup>230</sup> Samtidig ble Munk beordret å skrive dag og natt om at som skjedde i lenet.<sup>231</sup>

Den 30. April skrev Munk et langt svar til kong Fredrik.<sup>232</sup> Svenskene hadde da inntatt tre kirkesogn, og den 14. april hadde lensherren straks dratt nordover den for å sette opp leir to mil fra svenskenes leir. Da Munk fikk forsterkninger, kunne de norske styrkene presse tilbake den svenske hæren til grensen hvor 2000 svenske bønder ventet. Den svenske allmuen hadde ikke vært villige til å dra lenger enn til grensen. Det rapportertes at det svenske angrepet inneholdt 2000 fotfolk samt 100 ryttere, og Munk mente at hvis de hadde fått fotfeste i lenet hadde det ikke vært mulig å befri lenet med et «regiment knekter».<sup>233</sup> En annen svensk avdeling med mer enn 500 ryttere ble rapportert stanset av Munks offiserer og en bondestyrke på 1500 mann. Etter Munks utregning kunne ikke en gang 3000 bønder fordrive svenskene ut, hadde de fått grep om landet. Grunnen til dette var at Munk hadde observert de svenske knektene som bedre utrustet til krig enn de norske bøndene. Videre beskrev Munk de norske bøndenes innstilling til krigen. I fredstid lovt de å stille med folk, men noen var uvillige til å gå i krig mot fienden da det ble en realitet. De som var ulydige fortjente straff, men dette hadde ikke lensherren anledning til mens det fortsatt var behov for bøndene.<sup>234</sup> Derimot hadde den svenske behandlingen av den norske befolkningen en fordelaktig konsekvens for den danske kongen. Da svenskene trakk seg fra sin leir ved Munks ankomst, hadde de brent ned fem bondegårder.

---

<sup>228</sup> DN. B.22, Nr. 536. 8 mars 1564

<sup>229</sup> N.R.R. 3. april 1564, s.400

<sup>230</sup> N.R.R. 3. april 1564, s.402

<sup>231</sup> N.R.R. 3. april 1564, s.402

<sup>232</sup> DN. B.22, Nr. 537 30. april 1564.

<sup>233</sup> DN. B.22, Nr. 537. 30. april 1564.

<sup>234</sup> DN. B.22, Nr. 537. 30. april 1564.

Allmuen som hadde dratt ut med Munk hadde da fått kjenne på et ubehag imot de svenske, og Munk ble overbevist om de ville motstå et svensk herredømme. Ytterligere skrev Munk at Oslos borgere var ham lydige, men det presiseres ikke om de var med han på toget mot svenskene. Munk konstaterte at det var nytteløst å gjøre et tog inn til Sverige med mindre kongen også førte et angrep imot de svenske.<sup>235</sup>

### 3.3.2. Videre krigføring etter Steinviksholms gjenerobring

Den 11. mai sendte kong Fredrik et brev til Christen Munk hvor han informerte at Hans Ovesson Rød, av Bakke Kloster i Trøndelag, var beordret å samle bøndene Nordafjelds og sammen med de forventede forsterkingene dra over fjellene for å gjøre motstand mot svenskene. Munk skulle da samle de fleste bøndene i sitt eget len som kunne bistås, slik at de kunne bli brukt mot fienden.<sup>236</sup> Videre informerte kongen at hans veldige hær skulle med det første rykke inn i Sør-Sverige og derfor var det passende at Munk samlet sitt folk sammen med Jens Ulfstand på Baahuus Slott for å føre et annet tog mot Sverige når det var mest beleilig.<sup>237</sup> Brevet ser ikke ut til å ha nådd Munk med det første, da han skrev et brev til kongen den 8. juni om at svenskene hadde sendt forsterkninger til grensen ved Akershus len etter Steinviksholms gjenerobring.<sup>238</sup> Erik hadde da gitt sine soldater ordre om å «jnnd drage her wdj lennitt røffue brennde och jhiell slaa alle thennom som jche will gaa tilhande.»<sup>239</sup> Munk lovtte at med Guds hjelp skulle han hindre dem i å gjøre et slik angrep.<sup>240</sup> Det er ikke før den 16. juni at Munk skrev at han og Jens Ulfstand hadde kommet sammen i Sarpsborg for å samle så mange av sine folk som mulig for å oppfylle kong Fredriks befaling om å angripe Sverige.<sup>241</sup> Et tog inn til Dalarna var målet, men de hadde regnet ut at de ikke kunne samle mer enn 3000 folk fordi svenskene hadde beleiret veiene rundt lenet. Hvis man tok ut «mann av huse», det vil si en total-mobilisering av befolkningen, fryktet lensherrene at svenske kunne dra inn i lenet og gjøre stor skade. Atter en gang bemerker Munk tilstanden til sine norske bondekrigere og skriver «att thisse norsche bønnder er jche møgett duliig till kriigs brug.»<sup>242</sup> Istedetfor ber han om at

---

<sup>235</sup> DN. B.22, Nr. 537, 30 april 1564

<sup>236</sup> N.R.R. 11. mai 1564, s.417

<sup>237</sup> N.R.R. 11. mai 1564, s 417

<sup>238</sup> DN. B.22, Nr. 539, 8. juni 1564

<sup>239</sup> DN. B.22, Nr. 539, 8. juni 1564

<sup>240</sup> DN. B.22, Nr. 539, 8. juni 1564

<sup>241</sup> DN. B.22, Nr. 540. 16. juni 1564:

<sup>242</sup> DN. B.22, Nr. 540. 16. juni 1564:

Fredrik skal sende dem en fennike knekter eller tre hundre hakeskyttere. De avsluttet brevet med å bekrefte at de skulle dra inn til Sverige når de fikk kongens brev.<sup>243</sup>

Til sammenligning er en observasjon fra de svenske kildene fra 1563 at greve Per Brahes klaget på bøndene etter at han hadde utført et mislykket angrep ved norskegrensen. Da skrev han til kong Erik at de svenske bøndene hadde vært lite til hjelp.<sup>244</sup> Fra Brahes gjenfortelling var svenske bønder først villige til å bidra med piler, men det er tankevekkende at Brahe slår fast at bøndene ikke var særlig brukbare. Om det er slik at de svenske bøndene ikke var brukbare er det interessant om dette var på grunn av deres uvilje til å krige eller om det var på grunn av mangel på nødvendige ferdigheter. At de hadde fått våpentrening ble bekreftet av kildene, men hvor god og grundig er naturligvis heller ikke sikkert å vite.

Et annet aspekt er at da kong Erik forventet et dansk angrep på Sverige i mai 1564, krevde han at Dalarna skulle forsterke grensen i områdene i sør-vest. I brevet knyttet til den vervingen gjør kongen det tydelig at han foretrakk lojale innfødte svensker istedenfor leiesoldater som var uberegnelige.<sup>245</sup> Hallenberg konkluderer med at krigen gjorde at de svenske myndighetene kunne sette press på bondesamfunnet og at den svenske kongen kunne kreve store ressurser fra dem gjennom å uttrykke seg selv som ansvarlig for rikets sikkerhet og velferd. På den andre siden ble bøndene utsatt for en dobbel byrde ved å betale skatt og deretter tjenestegjøre i militæret. Dette kunne føre til sterk misnøye blant befolkningen skriver Hallenberg.<sup>246</sup>

Det svenske forsøket på å okkupere Trondheim våren 1564 var heller ikke det eneste. I november samme år hadde høvedsmannen Mads Tønne samlet en hærstyrke som skulle gjøre et tog in til Trondheim.<sup>247</sup> Da Tønne hadde fordrevet trønderne fra Stenviksholmslott og startet en beleiring av byen Trondheim, var det forventet at han skulle «drage wiidhere fort fram thet lengzste Han kan, och gøre wår och rijgets Fiendher schade och affbrech i thenn landzænde,»<sup>248</sup> Derimot ble den militære operasjonen til Mads Tønne en mislykket affære og den nye lensherren i Trondheim, Herluf Skave, fordrev den svenske hæren bort fra Trondheim etter en uke.<sup>249</sup> Den 6. januar skrev kong Erik til allmuen på Dalarna som hadde vært på toget til Tønne. Da hadde Tønne selv ankommet Stockholm og formidlet til sin konge at allmuen hadde vært lydige og trofaste undersåtter under toget, og at de hadde gjort Tønne «manneligt

---

<sup>243</sup> DN. B.22, Nr. 540. 16. juni 1564:

<sup>244</sup> Lignell, 1851, s.145

<sup>245</sup> Hallenberg, 2016, s.157, a

<sup>246</sup> Hallenberg, 2016, s.157-158, a

<sup>247</sup> S.R.R. 19. september 1564

<sup>248</sup> S.R.R. 14 desember 1564

<sup>249</sup> Støren, 1952/53, s.71-72

biistånddh, emot våre og menige Sverigies Rijkets fiender, att göre och tillshoge dem schade och affbräck» Deres lydighet hadde behaget kong Erik som ønsket å vise sin gunst og nåde over sine undersåtter. Kong Erik påminnte sine undersåtter om de som hadde vært ulydige under toget tidligere på våren 1564 skulle straffes. Da skriften er vanskelig å tyde kan det være vanskelig å forstå budskapet til kong Erik, men de virker å være slik at kong Erik var tilfreds med sine undersåtter, da de samtlige hadde vist sin troskap og manndom mot fiendene under toget til Tønne. De ble deretter oppfordret til å ikke bedras eller forføres av fienden, og at de skulle fortsette med sin lydighet og velvillighet. Samtidig skulle de straffe de som var ulydige.<sup>250</sup> Skulle fienden svare med å gjøre et angrep over grensen skulle dalkarlene gjøre motstand «med edre wärijer och annadt,». Dersom allmuen ikke var sterke nok til å fordrive fienden så ville kongen sende tropper til unnsetning.<sup>251</sup>

Om man ser på Christen Munks mobilisering av bøndene på Østlandet viser ikke kildene at eksersis ble utført. Det står heller ingenting konkret om at Munk brukte landsloven for å rettferdiggjøre utskrivningen. Derimot skrev han til kongen at allmuen fortjente straff for sin motvillighet noe som er en indikasjon på at de hadde brutt loven. At Munk var bevist om betingelsene i landsloven var svært sannsynlig, spesielt med tanke på at Fredrik sendte et brev til blant annet Akershus 20. April om at undersåttene må følge Norsk lov hvis svenskene skulle angripe dem med sine skip og «at I da Eder beflitter dem at nedlægge og gjøre afbræk af Eders yderste formue.»<sup>252</sup> Det er stor sannsynlighet at Munk brukte loven for å mobilisere bøndene. Derimot skrev Munk at bøndene lovet mye, men holdt ikke løftene sine. Igjen virker det som at gjentatte forhandlinger har vært essensielt for å utskrive folk. Munk poengterte hvor udugelige bøndene var også etter Steinviksholms erobring, og ønsket at kongen skulle sende flere leiesoldater. Dette viser at lensherren fortsatt foretrakk den tradisjonelle organisering av hærstyrker, men at bøndene kunne bli brukt dersom resursene ikke strakk til da det var kostbart å holde leiesoldatene på Akershus i flere måneder. Dette står i kontrast med kong Erik og greve Per Brahe som også opplevde sterk motstand og uvillighet fra de svenske bøndene sine. Selv etter mye motgang under utskrivningen i Dalarna og Hälsingland, virker kongen være overbevist om at bondemobilisering var en bedre organisering av hærstyrkene. Uansett hva myndigheten foretrakk av rekrutteringsstrategi så gjorde mangelen på ressurser at bønder ble brukt i krig.

---

<sup>250</sup> S.R.R. 14. desember 1564

<sup>251</sup> S.R.R. 14. desember 1564

<sup>252</sup> N.R.R. 20. april 1564 s.407

### 3.4. Konklusjon

Kong Fredrik hadde kompetente lensherrer da både Rosenkrantz og Munk klarte å mobilisere bondestyrker uten kongens innblanding. Da kongens brev ankom lensherrene hadde de allerede iverksatt sine militære planer. Derimot viser kildene at Rosenkrantz måtte ut i forhandlinger med bøndene i Bergenhus len. I det svenske tilfellet ble den militære operasjonen inn til Norge oppholdt på grunn av bøndenes insubordinasjon og den svenske kongen var nødt til å oppfordre allmuen til å følge sine embedsmenn. Både i Norge og Sverige måtte kongenes embedsmenn forhandle med bøndene for å drive krig for kongen.

I Bergenhus måtte forhandlinger og trusler til for å mobilisere bønder, og på to tidspunkt skriver Munk at bøndene på Østlandet var vanskelig å styre, noe som viser den negative erfaringen styresmaktene hadde med sine undersåtter. Leiesoldater var absolutt normen, men som vi ser i eksemplene fra Christen Munk var rekrutteringen og bruken av bønder viktig for å bygge opp hæren og skape en stor mengde som kunne skremme bort den svenske fienden. Dette stemmer overens med Erslands analyse om Rosenkrantz involvering av bondesoldater fra Bergenhus under befrielsen av Trondheim i 1564 og Akershus i 1567. Om svenskene ble stanset på grunn av mengden bondesoldater eller på grunn av bondesoldatenes ferdigheter er vanskelig å si, men siden Munk kritiserte bøndenes evner og undertegnet at de svenske var bedre utrustet til krig, kan man konkludere med at det sannsynlig var mengden tropper som drev bort svenskene. Christen Munk kommenterte på et tidspunkt at bøndene var udugelige, men det noteres også at Munk kunne fordrive mer enn 500 svenske ryttere med en egen bondestyrke på 1500 mann. Samtidig er det en interessant observasjon at Munk kommenterte at det var umulig å igangsette en totalmobilisering (mann aff huse) av lenet da dette kunne legge Akershus åpent for angrep fra fienden. Da kunne ikke mer enn 3000 bondesoldater bli rekruttert. Derimot er det tydelig i kildene at kong Fredrik og de norske lensherrene foretrakk bruken leiesoldater framfor den norske allmuen på grunn av leiesoldatenes erfaring og effektivitet i datidens krigskunst.

Ser man på motstanden blant bøndene til rekrutteringen så var den sterk både på svensk og norsk side. I Sverige valgte bøndene i Dalarna en konfronterende strategi, mens de i Hälsingland bidro til å utskrive de svakere medlemmene i samfunnet. At Dalkarlarna var villige til å drepe kongens menn viser hvor sterk motstand faktisk var. Ulydigheten mot marsjeringen til Norge førte i hvert fall til at kongen måtte sende flere embetsmenn som skulle straffe de som var ulydige. I møte med motstanden var kong Erik nødt til å forsvare sin grunn til å angripe Norge gjennom å vise krigen fra et større perspektiv. Der appellerte han til dalkarlenes

hengivenhet til Vasa-slekten og deres felles kamp mot danskene. Samtidig ble angrepet mot Norge rettferdiggjort da den tradisjonelle forpliktelsen til å forsvare landskapet også innefattet strategien å angripe fienden før den kunne angripe dem. Derfor appellerte han til deres identitet og forklarte at angrepet var innenfor lovens bestemmelser. Storbøndene fra Dalarna kunne også sende representanter til Stockholm for å forhandle med kongen, men til slutt valgte storbøndene at også bidra til å verve de svakere medlemmer i samfunnet. Dette ble gjort for å gjenopprette sin posisjon og autoritet i det lokale samfunnet.

I likhet med de svenske bøndene fra Dalarna var også de norske fra Bergenhus først ulydige og gjenstridige. De norske ble særs misfornøyde med at Rosenkrantz ville rekruttere hver femte mann, noe som står i kontrast til de svenske dalkarler som ble enige om å verve hver tredje mann. I Absalons noteringer viste de ikke vilje til å bruke vold og trusler mot øvrigheten. De tydde bare til motvillighet og insubordinasjon. Lensherren Rosenkrantz var bevisst på å bruke loven for å rettferdiggjøre militær tjenestegjøring. I tillegg brukte han trusler både før og etter tilkallingen av bøndene. Selv om konsekvensene var tydelige, nektet bøndene først å bidra. Da hadde Rosenkrantz latt lagmannen lese opp landsloven. Det kan også være at Rosenkrantz brukte landsloven for å minne om bøndenes solidaritet med sine landsmenn, da loven ble sett på som et vern av den norske identitet. Denne tanken kan ikke bevises i kildene, men det kan være verdt å ta med dette aspektet i Rosenkrantz møte med bondestanden. I det norske tilfellet var det trussel om bannlysning i henhold til loven som førte de norske bøndene i krig og ikke solidaritet. Både de svenske og de norske myndighetene brukte derfor loven for å mobilisere sine bønder. De strenge konsekvensene av å gjøre motstand var den avgjørende faktoren til at både svenske og norske bønder godkjente de militære kravene.

Ved å se både den svenske og den norske rekrutteringsprosessen innenfor renessansetenkningen, er det tydelig at disse tankene florerte i begge rikene. Rosenkrantz benyttet seg av virkemiddelene som var knyttet til den militære renessansen, gjennom eksersis og verving av innfødte soldater. I det svenske eksempelet fra 1564 så kom kong Erik frem til at leiesoldater var uberegnelige, mens innfødte svensker ville være mer lojale. Dette er noe som skiller seg fra den norske opplevelsen hvor lensherrene i Norge fortsatt foretrakk leiesoldater etter erfaringen med bøndene. Også den svenske militære ordningen som var basert på bondestanden, som på mange måter oppfyller virkemiddelene til den militære renessanse, opplevde ikke bare kollaborasjon med undersåttene, men måtte bruke forhandlerkunsten for å få sine militære mål oppfylt. Dette analysekapitlet har vist at det finnes store likheter mellom hvordan de svenske og de norske myndighetene gjennomførte rekrutteringsprosessen av bondestanden i felttogene på våren og sommeren 1564.



## KAPITEL 4

### NORSKE BØNDER I AGGRESSIV KRIGFØRING

Det forrige kapitelet undersøkte rekrutteringsprosessene under den svenske invasjonen av Trøndelag i 1564. I dette kapitlet retter jeg blikket mot hvordan de dansk-norske myndighetene svarte dette svenske angrepet med en aggressiv krigføring over grensen. Krigsåret 1565 ble en vanskelig affære for den dansk-norske hæren som slet mot svenskenes frammarsj langs vestkysten av Skåne.<sup>253</sup> Da ble det ansett som viktig at lensherrene i Norge, særlig Erik Rosenkrantz og Christen Munk utførte egne militære operasjoner inn over svenske grensen. Dette vedrørte også den norske allmue som kunne bli sett på som en militær resurs ettersom leiesoldatene ble svært kostbare. Den norske gjengjeldelsen vil bli sett i sammenheng med de svenske og jeg vil også sammenligne et kongebrev fra kong Fredrik som ble sendt til lensherre Rosenkrantz, med et kongebrev fra kong Erik som ble sendt til befalingsmann Gyllenstråle. Hensikten med kapitlet er å svare på følgende problemstilling: *Hvordan ble den norske gjengjeldelsen i 1565 mot svenskene utført? Hvordan ble den norske allmuen rekruttert med følgende befaling om å toge inn i Sverige? Hva ble forventet av bøndene da de skulle utføre en slik militær operasjon og finnes det likheter mellom norske bønder og de svenske med tanke på de instruksjer de skulle følge?*

#### 4.1. Leiesoldatenes kostnad og konsekvenser av manglende betaling

Selv om man kan se at den danske-norsk styresmakten, både konge og lensherrer, foretrakk bruken av leiesoldater etter de militære operasjonene i Trondheim, oppstod det også flere problemer i bruken av leiesoldater. Etter at det andre forsøket på å erobre Trondheim i november 1564 ble mislykket, gav kong Erik opp drømmen om å erobre Nord-Norge.<sup>254</sup> Derimot beleiret den svenske hæren de danske festningene Elfsborg og Bohus langs Götaelven i første halvdel av 1565. Kong Eriks militære mål var fortsatt at få tilgang til en havn nærliggende Nordsjøen. Dette skjedde i en periode da den danske hær i sin helhet ikke var operativ nok til å komme med forsterkninger.<sup>255</sup> Året 1565 skulle vise seg være en strevsom affære for den danske hær. En langvarig vinter innebar at viktige resurser fra Jylland og Fyn ble forhindret til vinterleirene i Skånelandene. Dermed stanset også lønningen til soldatene,

---

<sup>253</sup> Jensen, 1982, s.134

<sup>254</sup> Støren, 1952/53, s.72

<sup>255</sup> Jensen, 1982, s.134

noe som skapte sterk uro innad i krigsrekkene. Mangel på betaling av lønn var et problem som foregikk under store deler av 1565, og Jensen skriver at dette året inneholdt de mest omfattende mytteriene i hæren.<sup>256</sup> Mytteriene, samt de påfølgende forhandlingene med leiesoldatene, gjorde hæren handlingslammet. Flere danske forsterkningsstyrker ble først sendt i slutten av april og mai, men det var ikke før i juli at den svenske hæren ble presset bort fra Elfsborg festning.<sup>257</sup> Selv om Göta-festningene hadde fått tid til reparasjon og etterforsyning, ble hæren møtt med vanskelige forhold gjennom sommeren. En tillitskrise mellom ledelsen av hæren og dens mannskap i Skånelandene, gjennomsynte brevene som er bevart fra perioden, mye grunnet fortsatt mangel på proviant og lønn.<sup>258</sup>

Dette forløpet bekrefter synspunktene Machiavelli hadde overfor leiesoldatene som problematiske for staten. Hobson skriver at Machiavellis negative oppfatning av leiesoldatene har formet historikernes syn på dem, men at i senere tid har tolkningen av dem blitt mer nyansert. Derimot mener Hobson at Machiavelli hadde gode begrunnelser til å kritisere systemet. Leiesoldater delte ikke de samme grunnleggende verdiene som staten hadde, men var naturlig nok mest opptatt av lønnen de skulle få.<sup>259</sup> I det danske tilfellet førte dette til mytteri og forstyrrelser i krigføringen, som i verste fall kunne ha kostet dem krigen.<sup>260</sup> Kongebrevene viser også at en konsekvens av bruken av leiesoldater var at kostnaden ble for høy for staten. Da måtte bøndene selv være med på krigsinnsatsen ved å stille tropper, betale skatt og bidra med proviant.<sup>261</sup>

Dette kan vi observere i Norge etter at lensherre Herluf Skave og hans krigsfolk hadde fordrevet svenskene bort fra byen for andre gang. Kong Fredrik ønsket at det skulle holdes «nogen tydske Knegte, som med vore egne undersaatte kunne gjøre fienderne modstand».<sup>262</sup> Dette kunne bli en belastning for allmuen i Trondheim som måtte stå for gjengjerdning til disse soldatene.<sup>263</sup> Samtidig var det forventet at de skulle være med å avverge eventuelle angrep fra svenskene.<sup>264</sup> Den 2. september 1565 ble det uttrykt at kongen var skyldig en del penger til leiesoldatene som var plassert ved Trondheim.<sup>265</sup> Erik Rosenkrantz ble da oppfordret til at Bergenhus len skulle støtte Trondheim med proviant, folk og penger som skulle betale det de

---

<sup>256</sup> Jensen, 1982, s.135-136

<sup>257</sup> Jensen, 1982, s.136-139

<sup>258</sup> Jensen, 1982 s.139

<sup>259</sup> Hobson, 2005 s.45

<sup>260</sup> Jensen, 1982 s.143

<sup>261</sup> N.R.R. 31. mars 1565 s.450-451; N.R.R. 15. juni 1566 s.509-510; N.R.R. 21. april 1567 s.549

<sup>262</sup> N.R.R. 31. mars 1565 s.450-451

<sup>263</sup> Avløsning av kongens rett til underhold for seg selv og sitt følge når han drog i gjestebud.

<sup>264</sup> N.R.R. 31. mars 1565 s.450-451

<sup>265</sup> N.R.R. 2. september 1565, s.468-469

var skyldige til soldatene.<sup>266</sup> Etter hvert, på grunn av den store kostnaden det var å holde leiesoldater på et sted, ønsket kongen at lensherren Skave, om det var mulig, skulle sende ned en del leiesoldater til København. I samme stund beordret kongen Skave om å forordne så «megen anden godt folk enten udi aars pendinge eller udi andre maade os til ringere udgift, som kunne forbede den ort for fienderne, og knegtene siden derfra kunde hid nes skikkes.»<sup>267</sup> Dette ønsket om forflytning av tropper ble gjort av økonomiske årsaker. Det ble spesifikt nevnt at det var utilstrekkelig å underholde krigsfolket og at kongen var leiesoldatene «nogen maaneder skyldig» på grunn av vanskeligheten det var å sende besoldningen nordover.<sup>268</sup> Besoldning henviser til lønningen soldatene skulle få. En rimeligere løsning var å erstatte disse med annet folk, sannsynligvis de lokale, men kongen presiserte tydelig at hvis det skulle være fare for et svensk angrep måtte leiesoldatene bli. Dette tyder fortsatt på at kongen foretrakk å ha utenlandske tropper i nord, men at økonomien gjorde det vanskelig å opprettholde en slik styrke. En annen mulig tolkning kan være at kongen ennå ikke hadde gjenopprettet tilliten til trønderne. Økonomiske prioriteringer kan ha vært en drivkraft for ønsket om å forflytte leiesoldatene, men det er mulig at kongen også ønsket å forflytte dem av taktiske årsaker. Da brevet ble skrevet hadde svenskene gjort et stort angrep mot Skåne i slutten av august 1565.<sup>269</sup>

## 4.2. Utskriving av Norske undersåtter for å angripe Sverige

Sensommeren 1565 kom kong Erik til danskegrensen med hele sin styrke som bestod av 4.500 ryttere og 13.300 bondeknekter. Den 28. august ble byen Varberg erobret og led samme skjebne som Rønneby da den største delen av borgerne ble drept. Varberg slott ble beleiret og overtatt av svenskene den 15. september. Ved å kontrollere Varberg hadde kong Erik oppfylt et av sine ønskede krigsmål ved å kontrollere en havn ved Kattegat. Da hadde han endelig opprettet et punkt hvor forsyninger kunne bli sendt.<sup>270</sup> Dette var en strategisk viktig vinning for den svenske kongen, som ville fortsette sine erobringforsøk av Bohus og Elfsborg. Skulle de bli erobret ville Norge vært åpent for ytterligere okkupering. Da den svenske marine også hadde opplevd stor suksess dette året, virket krigssituasjonen dystert for den danske-norske siden.<sup>271</sup>

---

<sup>266</sup> N.R.R. 2 september 1565, s.468-469

<sup>267</sup> N.R.R. 2. september 1565 s 468-469

<sup>268</sup> N.R.R. 2. september 1565 s.468-469

<sup>269</sup> Jensen, 1982, s. 143

<sup>270</sup> Jensen, 1982, s. 143

<sup>271</sup> Jensen, 1982, s.144

At det fantes en sterk vilje hos kong Fredrik for å få løst situasjonen kan observeres i brev tilsendt de norske lensherrene høsten 1565. To dager før byen Varberg ble stormet av svenskene, den 26. september, skrev kongen et brev til Christen Munk angående den skjøre situasjonen.<sup>272</sup> I brevet beordret han sin lensherre om å gjennomføre et angrep på Sverige for å gjøre skade og forstyrre de svenske styrkene som var rettet mot Skånelandene. Bønder og menige allmue skulle deretter få et brev om å brukes etter Munks behov. Da dette brevet til bøndene ikke er gjengitt i de norske Rigsregistranter, er det vanskelig å tolke om dette gjelder tjenester som forsyning av krigsfolk eller om det gjelder en mønstring av mulige soldater. Sannsynligvis gjaldt dette ikke en direkte mønstring av menige undersåtter, men snarere en befaling om å støtte lensherrens med ressurser og arbeidskraft. Det som er mest interessant ved dette brevet er at det blir observert at hvis Munk skulle «fange nogen enten gamle hofmænd eller andre formuendes bønder» skulle de ble tilbudt muligheten til å ruste deres hester og bidra i krigen.<sup>273</sup> Hvis disse mennene var villige til å følge og tjene Munk, da skulle deres gårder, på kongens vegne, få noen års frihet utfra hvor mye de tjente den dansk-norske kongen. Sannsynligvis er det her skattefrihet det siktes til. Dette kan referere til storbønder som hadde en eller annen form for tilknytning til den gamle hirdskråen som var en egen lovgivning for den tidligere politiske eliten i Norge.<sup>274</sup> Medlemmer av hirden skilte seg bort fra det øvrige samfunnet som var underlagt landevernsbolken i landsloven. Blant annet skulle hirdmedlemmer være tungt rustet, og de skulle gjøre tjeneste til hest. Medlemskapene i hirden gjorde at man også slapp å betale leidangsskatten.<sup>275</sup> Dette brevet kan også referere til en annen gruppe fra det norske samfunnet i middelalderen. Ersland skriver at Magnus Lagabøtes hærplan fra 1273 smeltet sammen de to etablerte militære institusjonene, hirden og leidangen, til et tredje element: de hirdutrusta elitestyrkene. Disse styrkene var sammensatt av velstående bønder som kunne stå for en utrustning som var nær minstekravene til hirdens utrustning. Selv om disse elitestyrkene ikke var en del av hirden kunne de oppnå lignende privileger, slik som at de fikk fritak fra tjeneste i den allmenne bondeleidangen i krigstid. Ersland foreslår også at de kanskje fikk fritak fra den årlige skatteleidangen imot at de var beredt på bli brukt som kongens spesialstyrker. Dermed kan brevet også referere til denne hærordningen fra 1273. Dette brevet kan observeres som en temporær gjenoppliving av den tidligere militærtjenesten til de norske stormenn og bondeeliten, for å forsterke Munks tropper som skulle inn til Sverige

---

<sup>272</sup> N.R.R. 26. august 1565 s.468

<sup>273</sup> N.R.R. 26. august 1565 s.468

<sup>274</sup> Ersland, 2000, s.86

<sup>275</sup> Ersland, 2000, s.88

for å stoppe dem. Om Munk traff på noen av de gamle hoffmenn eller storbønder bekreftes ikke av andre kilder, men dette viser at også kong Fredrik som norsk arvekonge var kjent med de forsterkninger han kunne bruke i en svært urolig og sårbar situasjon.

Den 13. oktober ble det utsendt fire brev fra det danske kanselli til Norge. Tre av disse var adressert til Christen Munk og Akershus len. En iøynefallende observasjon av innholdet i brevet er opplysningen om at lensherre Rosenkrantz hadde lyktes i å forhandle med undersåttene i Bergen. Han hadde fått til en avtale om at de skulle utskrive hver fjerdemann i Bergenhus len «med 2 maaneders Kost og gode færdige Rør og Værger, dermed at gjøre et Tog imod vore og rigens fiender».<sup>276</sup> Dette ble forhandlet frem slik at et angrep på Sverige, Herjedalen og Jemtland kunne utføres. Kong Fredrik skrev derfor til Munk at han også skulle forhandle med sine undersåtter i Akershus len for å taksere og utskrive hver fjerde mann. Når dette hadde blitt gjort skulle Munk stille sin styrke sammen med Rosenkrantz for å enten samle en stor styrke eller dele styrken opp i to krigstog, for siden å finne en vei inn til den svenske fienden for å stanse dem.<sup>277</sup>

Fra de svenske kildene bekreftet Anders Lignell at det skjedde angrep fra norske styrker i Värmland 1565.<sup>278</sup> I herredene Elfdal, Fryksdal, Jösse ble ett hundre bondegårder røvet og brent ned. Lignell poengterte også at landskapet Dal ikke fikk besøk av sine norske naboer dette året.<sup>279</sup> Dette ser ikke ut til å være riktig ut ifra opplysninger som finnes i Diplomatarium Norvegicum da Christen Munk skrev til kong Fredrik den 21. november 1565 at han hadde vært i Dal og herjet langs grensen.<sup>280</sup> Brevet var sannsynligvis en respons til kong Fredriks brev fra 13. oktober, og hans ønske om at Rosenkrantz og Munk skulle toge inn i Jemtland, Herjedalen og Sverige. En gjenerobring av Jemtland og Herjedalen lå i den danske kongens interesse da han året før skrev til Rosenkrantz at «hvis vi kunde igjen indtage Jemtland, Herdal eller andet, som fienderne nu indehave, synes os bedst være.»<sup>281</sup> I kontrast til dette svarte Christen Munk at et slikt angrep fra Akershus inn til Jemtland og Herjedalen ikke ville være til rikets beste. Dersom Munk dro «mett the tydske och fornemste norske som dullige ere att brugge i kriigenn» da ville kong Erik kunne erobre lenet med en liten styrke fordi det fantes ingen som kunne gjøre motstand.<sup>282</sup> Dette minner om brevet fra 1564 da Munk utelukket bruken av «mann af huse» på grunn av svenskenes mulighet til å ta Akershus. Som nevnt skrev

---

<sup>276</sup> N.R.R. 13. oktober s.479-480

<sup>277</sup> NRR 13.oktober 1565 s.479-480

<sup>278</sup> Lignell, 1851, s.151

<sup>279</sup> Lignell, 1851, s.151

<sup>280</sup> DN. B.22, Nr. 544, 21. november 1565

<sup>281</sup> N.R.R. 11 juni 1564 s.420

<sup>282</sup> DN. B.22, Nr. 544, 21. november 1565

Munk dette brevet etter å ha vært i Dalslandet, og formidlet også til sin konge at han hadde «allesteds affbrenndt her paa grenndsenn wdj Suerge saa jeg kanndt iche stortt mere wdrette».<sup>283</sup> Munk lovte at dersom kongens egen krigsmakt førte et tog inn til Sverige, ville lensherren samle en så stor krigsmakt som mulig for å møte dem innover svenskegrensen. Derimot var Munks nåværende styrke for liten til å utrette noe annet enn å «spiille thiisse Ethers naadis fattiiige wndersotte och bringe thennom omm hallssenn thij thenne magtt er inthet emodt hanns (Kong Eriks) kriiigsmagtt ther jnnde er.»<sup>284</sup> Dette brevet er på mange måter lik brevet Munk skrev til kong Fredrik året før, der et angrep på svenskene måtte koordineres samtidig med kongens egen styrke da svenskene var sterkere.<sup>285</sup> Munk skrev at de norske forholdene var vanskelig å føre krig i. Avstanden fra Jemtland og Herjedalen til Akershus var 80 mil, og man måtte passere store skoger uten gårder noe som gjorde det anstrengende å føre med seg rytteri og annet fotfolk enn de som kunne stå på ski. Det var også vanskelig å forsyne de tyske knektene med proviant og husly, noe som gikk imot deres tjenestevilkår og skapte trøbbel for lensherren. Derimot kunne de norske klare seg med det de selv hadde å forsyne seg med.<sup>286</sup> En annen viktig opplysning fra brevet er at Munk hadde sendt ut et brev til Rosenkrantz der han bad om råd. Derimot er det vanskelig å vite hva de to lensherrene kom frem til da det ikke finnes kilder som utdyper korrespondansen.

Dette brevet fra Munk bekrefter at han hadde dratt inn og plyndret svenskene i Dal og Värmland, samtidig som det svekket sannsynligheten for at et tog inn til Jemtland ble utført. I tillegg skrev også Absalon den 23. januar 1566 at Christen Munk hadde vært over svenskegrensen. Dette kunne han vite ut ifra opplysninger han hadde fått fra Oslo som beskrev at Munk skulle være inndraget inn til Sverige «med mand aff hws.» (Mann av huse).<sup>287</sup> Dette er en interessant opplysning med tanke på at Munk i 1564 hadde utelukket bruken av mann av huse da Akershus len ville bli sårbart for svenske angrep. Skoog skriver at i de svenske kildene var bruken av «man aff huse» relativt frekvent, men at en ordrett praksis av et slik oppbud sjelden oppstod da dette var urealistisk å utføre.<sup>288</sup> Ifølge Skoog var dette heller sett på som en billedlig forsikring om at militæret var tallrikt.<sup>289</sup> Med tanke på at Munk hadde utelukket

---

<sup>283</sup> DN. B.22, Nr. 544, 21. november 1565

<sup>284</sup> DN. B.22, Nr. 544, 21. november 1565

<sup>285</sup> DN. B.22, Nr. 540, 16. juni 1564

<sup>286</sup> DN. B.22, Nr. 544, 21. november 1565

<sup>287</sup> Pedersson, 1963, s.108

<sup>288</sup> Skoog, 2018, s.389

<sup>289</sup> Skoog, 2018, s.389

bruken av denne praksisen to ganger tidligere, er det mer sannsynlig at slik var også tilfellet med den norske krigstyrken hans høsten 1565.<sup>290</sup>

Den 13. oktober, ble det også sendt ut et brev til Rosenkrantz med en kongelig fullmakt for å forsamle et antall folk til hest og fots, for å «gjøre skade, afbræk og nederlag, de være sig udi Sverige, Jemteland, Herdalen, inden riget og uden, hvor han forne vore fiender eller deres tilhængere spørge og overkomme kan».<sup>291</sup> Dette brevet gav ingen informasjon om hvor mange bønder som hadde blitt utskrivet. At Rosenkrantz hadde forhandlet med bergenserne om å skrive ut hver fjerde mann kan kun bekreftes i brevet til Munk, også fra 13. oktober. Derimot er dette brevet interessant fordi det er en instruksjon om hvordan krigføringen i dette krigstoget skulle foregå. Blant annet kan vi se Rosenkrantz ble beordret å hjemsøke svenskene med «mord og brand, og dem tilføie skade, afbræk og nederlag,».<sup>292</sup> Samtidig skulle bøndene være lydige Rosenkrantz på krigstoget, og bli brukt av lensherren så lenge og langt han syntes være gunstig. De skulle også skade fienden med alle hjelpemiddel som var mulig.<sup>293</sup> Av brevets alvorlige innhold kan man antyde at det var en seriøs plan om å sende et krigstog fra Bergen mot Sverige. Derimot, av de norske kildene er det ikke noe som kan bekrefte at et angrep på Sverige ble utført av Rosenkrantz og hans krigstyrke.

Hva skjedde da med Rosenkrantz og den påståtte utskrivningen som fant sted høsten 1565? I instruksjonen til Rosenkrantz den 13. oktober er det tydelig at formålet var å undersåtter og bønder av alle slag skulle bli formanet til å bidra og bli brukt så lenge som mulig i et angrep i Sverige.<sup>294</sup> Hvorvidt Rosenkrantz og hans bondestyrke var med Munk i Sverige høsten 1565 er ikke mulig å direkte svare på, da det ikke finnes kilder som bekrefter dette. Som nevnt tidligere skulle de to lensherrene rådføre med hverandre om muligheten til å samle folket og at det skulle avgjøres om det skulle være «et tog eller om de skal være to tog, og paa hvad tid og sted det bedst og føieligst skeep kan».<sup>295</sup> Munk skrev også senere at de to lensherrene hadde opprettet kontakt om akkurat spørsmålet om toget inn til Sverige, men det finnes ingen kilder som gir innsyn til planene deres. Derimot kan vi anta at hvis Rosenkrantz med sin bondestyrke hadde ført et krigstog mot Sverige, ville kanskje Absalon ha skrevet om dette. Både ved utskrivningene i 1564 og 1567 skrev Absalon utfyllende detaljer om fremgangsmåten og reaksjonene til bøndene.<sup>296</sup> Gjennom hele året 1565 blir det ikke skrevet noe i Absalons

---

<sup>290</sup> DN. B.22, Nr. 540 16. juni 1564

<sup>291</sup> N.R.R. 13. oktober 1565 s.483-484

<sup>292</sup> N.R.R. 13. oktober 1565 s.483-484

<sup>293</sup> N.R.R. 13. oktober 1565 s.483-484

<sup>294</sup> N.R.R. 13. oktober 1564 s.483-484

<sup>295</sup> N.R.R. 13. oktober 1564 s.479-480

<sup>296</sup> Pedersson, 1963, s.60-61, 132

dagbok om utskrivningen som skulle ha funnet sted.<sup>297</sup> Det er ikke før 5. februar 1566 at kongens brev om utskrivning blir nevnt i Absalons dagbok.<sup>298</sup> Da samtykket Rosenkrantz med «kongens breffs lydelse, at huer prestmand schal gøre en krigsmandtt vdt, ved then samme maade som tho bønder skulle gøre then tridie vdt,».<sup>299</sup> Hva som skjedde med utskrivningen i Bergen får vi vite i et brev fra kong Fredrik sendt til Bergen den 4.mai 1566. Kongen skrev til borgermester og rådmenn i Bergen om deres klagemål mot utskrivningen av hver fjerdedel av befolkningen. I respons til denne utskrivningen var byens innbyggere besværet og fryktet at byen skulle blitt lagt øde. Ut ifra dette brevet kan vi se at denne forespørselen fra undersåttene hadde blitt bevilget under tiden som hadde gått. Hva som gjorde at innbyggerne ble forskånet for krigstjeneste kan henge sammen med setningen «og ere befrygtende, at Eders by derover skal blive øde,». Hva dette henviser til kan kanskje kobles til Absalons dagbok. Absalon skrev at i begynnelsen av september 1565 kom det et skip fra Danzig som førte med seg en pest som vedvarte resten av året.<sup>300</sup> Under pesten fra september til desember var det minst 350 mennesker som døde etter mine beregninger av Absalons opplysninger.<sup>301</sup> Tallet kan også være større da Absalon ikke alltid regnet med lik fra de andre kirkene. Kan dette ha påvirket utskrivningen som skjedde i Bergen? Det er gode grunner til å tro dette da det samsvarer med brevet fra kong Fredrik den 4. mai 1566.

Selv om utskrivningen av Bergens befolkning opphørte, gir kongens instruksjon til Rosenkrantz et interessant blikk på hvordan et krigstog skulle føres inn i Sverige. Krigshandlingene handler om å skade fienden, og det ble presisert at fienden skulle bli behandlet med mord, røveri og mordbrann.<sup>302</sup> Dette er en direkte ordre som påvirket den svenske allmuen. Det vi kan fastslå da er at angrepene som Munk førte i Sverige står i stil med denne instruksjonen som Rosenkrantz. En mulig tolkning kan være at lensherrene rådførte med hverandre om hvordan gjengjeldelsen mot Sverige skulle bli utført, men at det var Munk selv som utførte krigshandlingene. Verdt å nevne er at det finnes eksempler i de svenske kildene som viser at svenske gårder også hadde blitt nedbrent allerede i 1563.<sup>303</sup> Dette peker på at denne formen for krigføring var en vanlig praksis blant de norske befallingsmennene. Med tanke på krigshandlingene til Munk høsten 1565, kan man anta at også han hadde fått lignende instruksjoner av kong Fredrik.

---

<sup>297</sup> Pedersson, 1963, s. 82-107

<sup>298</sup> Pedersson, 1963, s.111

<sup>299</sup> Pedersson, 1963, s.111

<sup>300</sup> Pedersson, 1963, s.97

<sup>301</sup> Pedersson, 1963, s.97-102

<sup>302</sup> N.R.R. 13. oktober 1564 s.483-484

<sup>303</sup> Lignell, 1851 s.145



Brevet viser direkte instruksjoner og befalinger fra kong Fredrik, samtidig som de viser hvilke holdninger kongen hadde i krigsperioden gjeldene behandlingen av fiendens sivile. Det vil derfor være hensiktsmessig å gå i dybden på brevetts innhold, og sammenligne dette brevet med lignende befalingsbrev til den svenske hærføreren Peder Nielsson Gyllenstråles brev fra 14. desember 1564.

### **4.3. Sammenligning av Peder Nilsson Gyllenstråles befalingsbrev fra 14. desember 1564 og Erik Rosenkrantz brev fra 13. oktober 1565**

Etter etterretningen om at Tønne beleiret Trondheim i desember 1564 skrev kong Erik til hærføreren Peder Nielsson Gyllenstråle at han skulle gjøre et tog inn til Norge. Han skulle samle sitt opprinnelige krigsfolk, men også «menige Mans tilhielp utaff førberønde landsændhe».<sup>304</sup> De menige mennene skulle da komme fra Värmland og Dal.<sup>305</sup> De skulle sammen med Mauritz Stake rykke inn over grensen og gjøre et angrep «in till fiendhene Thet lengzte thu kant framkomme åt Achersshus län.»<sup>306</sup> Samtidig hadde en annen svensk styrke fått befaling om å angripe Halland og Skåne. Forhåpningen var at den danske kongen måtte benytte sitt krigsfolk til forsvar av Danmark og med Mads Tønne innsats i Nord-Norge og Gyllenstråles innsats i sør, så skulle største delen av Norge bli en del av den svenske kronen.<sup>307</sup> Dette befalingsbrevet har flere instruksjoner som kan sammenlignes med brevet til Rosenkrantz.

Brevet som Rosenkrantz fikk, der han hadde fått fullmakt til å føre et krigstog inn til Sverige, er delt i to deler. I den første og den minste delen, henvendte kong Fredrik seg til lensherren selv. Da hadde Rosenkrantz blitt beordret om å finne og overkomme det danske rikets fiender for «at hjemsøge med mord og brand, og dem tilføie skade, affbræk og nederlag.» Disse fiendene skulle bli oppsøkt i Sverige, men også Jemtland og Herjedalen.<sup>308</sup> Gyllenstråle fikk en lignende instruksjon som Rosenkrantz, der han ble beordret at han ikke skulle skåne innbyggerne i Akershus, men «skøffle, brenne og slå ihiel». Begge hærførerne ble tydelig beordret om å drepe motstandernes befolkning, samtidig som de skulle brenne og ødelegge regionen. I den andre delen av brevet til Rosenkrantz ble undersåttene Nordenfjells i Norge, «Ædel og Uædel, borger, nordfarer, bønder og menige almue,» instruert om å følge

---

<sup>304</sup> S.R.R. 14 desember 1564

<sup>305</sup> Lignell, 1851, s.150

<sup>306</sup> S.R.R. 14 desember 1564

<sup>307</sup> S.R.R. 14. desember 1564 s5

<sup>308</sup> N.R.R. 13. oktober 1565 s.483

Rosenkrantz og være han lydige. Dette gjaldt også lensherre Jacob Windz og hans knekter i Trondheim. Skulle Rosenkrantz gjøre et tog inn mot svenskene skulle undersåttene følge ham og brukes så lenge og langt Rosenkrantz syntes rådelig. De skulle da gjøre svenskene skade og stoppe dem med alle midler tilgjengelig. Selv om de fikk besoldning for sin militære tjeneste fikk også de norske undersåttene beholde alt bytte de kunne få fra de svenske fiendene. Det de skulle få beholde måtte først godkjennes av Rosenkrantz befaling i henhold til generell krigsbruk. Dette er også noe kong Erik tilskrev Gyllenstråle. Den svenske hærføreren skulle la det svenske folket «haffer fridt roff och bythe» i de berørte områdene i Akershus.<sup>309</sup> Igjen så er det flere likhetstrekk i hvordan man skulle behandle fiendens befolkning og områder som ble berørt av konflikten.

Avlønningen til bondesoldatene skulle tas ut av Norges kronens len nordenfjells. Derfor gav kongen Rosenkrantz fullmakt til å taksere og holde allmuen forpliktet til å tjene riket ved å produsere folk og fetalie. Samtidig var det forventet at befolkningen skulle være klar til å hjelpe riket på alle måter. Brevet avsluttes med strenge ord om ulydighet blant allmuen og krigsfolket. Hvis det fantes noen som ikke var villig å følge Rosenkrantz befaling, «da skal han straffes derover paa livet, uden al naade.»<sup>310</sup> I det svenske brevet står det ingenting om at allmuen skulle bli bestraffet skulle de være ulydige. Derimot på slutten av brevet siktet kong Erik til de bøndene som eventuelt ikke ville være Gyllenstråle behjelpelig. Hvilken hjelp bøndene skulle bidra med er vanskelig å tolke av brevetts skrift, da det enten gjelder å gripe fiendene eller å gi hjelp til det krigsfolk som bodde hos dem.<sup>311</sup> Uansett er det tydelig i teksten at konsekvensen for bøndenes uvillighet til å hjelpe var at de måtte forsvare seg selv skulle et krigsfolk angripe dem. Den ulykke og skade som ble påført dem da, kunne de skylde på seg selv.<sup>312</sup> Til sammenligning ble ikke den svenske allmuen i dette tilfellet dømt til døden dersom de ikke samarbeidet med myndighetene, men derimot kunne de heller ikke forvente noen hjelp eller unnsetning skulle de bli angrepet.

Et annet interessant aspekt av instruksjonen er at handlingene Rosenkrantz utførte ble sett på som om kongen selv hadde gjort dem. Dette var fordi «Rosenkrands derudinden aldeles skal skadesløs holdes.» Disse handlingene vedrørte handel eller kontrakter, samt den skaden Rosenkrantz utgjorde mot de svenske fiendene.<sup>313</sup> Sammenligner man dette med brevet til Gyllenstråle kan man observere at den svenske kongen sendte et lite stikk mot Gyllenstråle.

---

<sup>309</sup> S.R.R. 14. desember 1564

<sup>310</sup> N.R.R. 13. oktober 1564 s.484

<sup>311</sup> S.R.R. 14. desember 1564

<sup>312</sup> S.R.R. 14. desember 1564

<sup>313</sup> N.R.R. 13. oktober 1564 483-484

Kong Erik mente at hærføreren ikke trengte å være så redd som han pleide å være. Hva dette henviser til er ikke enkelt å si. I sin gjennomgang av de svenske kildene fra grevskapet i Dal, nevnte Lignell at den svenske kongen ofte var misfornøyd med fremgangen til sine befalingsmenn. I flere tilfeller var befalingsmennene forsiktige i sine angrep mot Norge. I tilfellet med Gyllenstråle kan det tyde på at kongen hadde vært misfornøyd med hans progresjon i møte med nordmennene. Det er interessant at den svenske kongen måtte motivere Gyllenstråle med rykter om at den danske kongens krigsmakt ikke var så stor på denne tiden og at han derfor ikke trengte å være redd.<sup>314</sup> Dette er i sterk kontrast med hvor mye kong Fredrik stolte på Rosenkrantz. Det at lensherrens handlinger skulle anses som kongens egne, vitner om en sterk tillit mellom den danske-norske kongen og hans embedsmann.

Ved en sammenligning av disse to brevene kan man komme frem at det var i begge kongenes interesse å myrde fiender og brenne deres område. Samtidig var det et insentiv å tillate undersåttene å beholde det bytte som de kom over, men de norske undersåttene var pålagt i brevet å vente på instruksen fra øverstkommanderende. Dette kan godt være en prosedyre de svenske også var pålagt å følge. At nordmenn ble truet med dødsstraff for ulydighet står i kontrast til svenskene som snarere ble overgitt til sin egen skjebne, er også tankevekkende. Dette kan bero på at det var lettere å motivere de svenske bøndene som bodde langs grensen og mest sannsynlig trengte kongens forsvar. De norske bøndene i Bergenhus hadde ikke det samme problemet, og det kan være derfor kong Fredrik så seg nødt til å true med dødsstraff. Dette ble eksemplifisert ved Rosenkrantz utskrivning i 1564 da bønder i Bergensområdet ble truet med slik straff. I 1567 ble også bondeledere avrettet på grunn av ulydighet i samsvar med en ny utskrivning.<sup>315</sup> Det er også interessant å observere hvordan kongene behandlet sine hærførere der den svenske kongen virket å ha mindre tillitt til sine tjenestemenn enn kong Fredrik. Dette bekrefter oppfatningen i forskningslitteraturen om at kong Fredrik var heldig med personalpolitikken og sine lensherrer, mens kong Erik gikk oftere i konflikt med sine tjenestemenn.<sup>316</sup>

#### **4.4. Konklusjon**

Den pressende økonomiske situasjonen i den dansk-norske krigføringen kan ha ført til at rekrutteringen av bønder ble et nødvendig alternativ da flere fronter ble etablert langs den skandinaviske halvøyen. Leiesoldater var fortsatt å foretrekke for den danske kongen, men

---

<sup>314</sup> S.R.R. 14. desember 1564

<sup>315</sup> Ersland, 2000, s.148

<sup>316</sup> Rian, 1997, s.95; Hallenberg, 2016, s.85

ulike faktorer utover 1565 gjorde at forsyninger og besoldning av soldatene ble et problematisk tema. Dette var også et sentralt problem i Norge, og de norske lensherrene ble kontinuerlig bedt om å skaffe nok lønn og proviant til sine utenlandske tropper. Dette førte naturligvis til at allmuen fikk større krav til å bidra med forsyninger og gjengjerd, men også krav på å stille tropper for å svare på det svenske angrepet fra 1564. Dette kapitlet har sett på hvordan myndighetene i Norge opptrådte i kjølvannet av gjenerobringen av Trondheim og hvordan de norske bøndene ble forsøkt rekruttert til flere angrep inn i Sverige. Av de mest interessante funnene er blant annet hvordan lensherren Christen Munk ble bedt om å bruke de norske storbøndene i krigen, med hensikten å angripe Sverige. Det ser ut som at tidligere medlemmer av hirden og bondeeliten kunne få en temporær gjenopplivelse av krigstjeneste i bytte mot skattefrihet. Dette står i kontrast til de lavere sjiktene i samfunnet som også måtte bidra med skatt og gjengjerd selv om de stilte tropper til bruk for lensherrene. Siden kildene ikke kan bekrefte at storbøndene ble brukt, kan man bare anta at noen av de norske storbøndene var en del av Munks krigsmakt som toget inn til Sverige mellom 1565-1566. Da 1565 var en periode der den danske militærmakten var på etterskudd, forsterker dette eksemplet den desperate krigssituasjonen kong Fredrik befant seg i, der han måtte ty til alle mulige midler for å snu krigstrenden. Rundt samme tid viser kildene at også den menige allmue ble rekruttert med den hensikt at de skulle delta i et aggressivt krigstog mot Sverige. Dette gjaldt både Christen Munk og Erik Rosenkrantz som begge ble beordret til å angripe Sverige. Da utskrivningen av en fjerdedel av Bergens befolkning opphørte, vil jeg argumentere for at bypesten i 1565 gjorde at et krigstog fra Bergen ikke var mulig dette året. Dette gir da et godt grunnlag for hvorfor kong Fredrik godtok bøndenes forespørsel om å slippe krigstjeneste våren 1566. Derimot førte denne rekrutteringen til at vi har et brev med instruksjoner om hvordan krigføringen skulle foregå. Dette var instruksjoner om hvordan fiendene skulle myrdes og brennes, samt at bøndene fikk beholde bytte etter lensherrens befaling. Samtidig bekreftet brevet også ønsket til myndighetene om å bruke norske bondesoldater i angrepskrig, selv om disse togene inn til Sverige ikke førte til noe annet enn plyndringstog. Da Munk fikk instruksjon om å rekruttere en fjerdedel av Akershus og føre tog inn til Sverige, kan man anta at han også var bevisst på hvordan krigføringen skulle foregå. Munks handlinger i sine krigstog i Dal og Värmland tyder på at han også var bevisst på å føre en brutal krigføring som forårsaket mye lidelser for allmuen i Sverige. Videre i kapitlet har Rosenkrantz brev fra 13. oktober blitt sammenlignet med et svensk brev med lignende instruksjoner der Norge skulle bli angrepet. Både de norske og de svenske ble befalt å myrde befolkningen og brenne gårder, samtidig som de fikk beholde bytte fra plyndring. Det som skiller dem, var at de norske bøndene ble strengere straffet ved ulydighet

enn de svenske. De norske kunne få dødsstraff mens de svenske bøndene ble overgitt til seg selv. Et annet aspekt i denne sammenligningen var at kong Fredrik hadde mer tillit til sin lensherre, mens kong Erik ergret seg over sin hærførers forsiktighet i krigen.

## KAPITEL 5

### ALLMUENS REAKSJON PÅ KONSEKVENSENE AV KRIGFØRINGEN

Sammenligningen av brevene til Rosenkrantz og Gyllenstråle gav interessante perspektiver på hvordan krigføringen skulle foregå, med store konsekvenser for den sivile befolkningen. Derfor vil det være interessant å se på hvor disse holdningene kommer fra. Med tanke på Rosenkrantz sitt brev vil det være formålstjenlig å se på hvordan den står i sammenheng med en dansk krigsforordning utstedt av kong Fredrik 1564, for å ytterligere forstå hvordan slik militær praksis kom fra. Videre vil også kapitel ta for seg hvordan den sivile befolkningen ble behandlet av kongemaktene i krigen, men også hvordan de forholdt seg til den vanskelige situasjonen og hvilke midler de tok for å minske konsekvensene. Dette kapitlet skal svare på følgende problemstilling: *Hvilke holdninger og tanker gjennomsyret den utviklende krigføringen i 1500-tallets Skandinavia? Hvor mye handlingsrom hadde egentlig den norske allmue i møte med de alvorlige kravene om lojalitet og lydighet fra kongene av Danmark-Norge og Sverige? Hvordan så dette ut i forhold til den svenske allmuen?*

#### **5.1.1. Sammenligning av den danske krigsforordningen fra desember 1564 og Erik Rosenkrantz brev fra 13. oktober 1565**

I desember 1564 innførte kong Fredrik en forordning som vedrørte alle danske landstyrker som var involverte i krigen mot Sverige.<sup>317</sup> Forordningen berørte både leiesoldatene og vervede danske borgere og bønder, men ikke den adelige rustjenesten. Formålet med denne krigsforordningen var at soldatenes adferd skulle disiplineres på forskjellige områder. Samtidig kan man observere hvordan soldater skulle behandle den sivile befolkningen. Krigsforordningen ble titulert «åpent brev om krigsordning til det danske folk».<sup>318</sup> Da er spørsmålet om denne forordningen også gjaldt den norske befolkningen i deres involvering i krigen? Om en slik forordning ble pålagt den norske allmuen, kan ikke bevises ut ifra kildene. De norske rigsregistrantene rundt denne tiden viser ikke at en slik forordning ble pålagt de norske. Dette er nok på grunn av at utskrivningen av norske bønder ble rettfærdiggjort ut ifra norsk lov slik som i tilfellet med lensherre Rosenkrantz utskrivning av bergenserne i 1564.<sup>319</sup>

---

<sup>317</sup> Netterstrøm, 2016 s.114

<sup>318</sup> Secher, 1887, s.260

<sup>319</sup> Pedersson, 1963, s.60

Derimot kan vi finne spor av den danske krigsforordningen i de norske rigsregistrantene. Dette gjelder da brevet til Rosenkrantz den 13. oktober 1565 som ble undersøkt i forrige kapitel, samt en instruksjon som ble tilsendt Frans Brockenhuus den 21 april 1567.<sup>320</sup> Instruksjonen til Brockenhuus var mer rettet mot hærføreren og hvordan den skulle forberede seg i forhold til svenskenes angrep på Akershus. Det finnes da kun noen få likheter mellom denne instruksjonen og krigsforordningen. Derimot argumenterer jeg for at man kan observere flere likheter mellom krigsforordningen og brevet til Rosenkrantz. Derfor vil det bli nærmere undersøkt om, og eventuelt hvordan denne krigsforordningen var relatert til Rosenkrantz rekrutteringsbrev.

Jeppe Netterstrøm gikk igjennom krigsforordningen fra 1564 i artikkelen «Military and Civilian in Fifteenth- and Sixteenth-Century Denmark». Der understreker han at krigsforordningen inneholder 53 paragrafer eller artikler. Da formålet var å innføre streng disiplin blant soldatrekkene, bestod instruksene av forbud og påbud.<sup>321</sup> Brudd på disse instruksene kunne føre til dødsstraff, ofte uten mulighet for benådning. Blant de brudd som var straffbare med døden var mytteri, desertering, forræderi og spionasje for fienden.<sup>322</sup> Mindre brudd, slik som å glemme våpen ble også straffet med døden. De som misbrukte Guds navn ble også straffet med døden, uten nåde.<sup>323</sup> Hver soldat skulle sverge sin lojalitet til monarken og militærets øverstkommanderende. Disse påbudene var mye strengere enn de som var brukt under fredstid.<sup>324</sup> Den øverstkommanderende var også den som utførte dom på lovbrudd. Så lenge soldaten var vervet inn i hæren stod han under påbudene i forordningen.<sup>325</sup> Samtidig ble også soldatene pålagt å holde hverandre ansvarlige, og de skulle hjelpe myndigheten å straffe og opprettholde disiplin i rekkene.<sup>326</sup> Interne konflikter og slåsskamper ble strengt slått ned på, og derfor mener Netterstrøm at krigsordningen utgjorde en form for statlig voldsmonopol som gjaldt under krigstoget.<sup>327</sup>

Ser vi på brevet til Rosenkrantz som henvendte seg til undersåttene, kan vi se at de skulle anse lensherren som om kongen var der i egen person. Rosenkrantz skulle dermed holdes «skadesløs» og hadde fått fullmakt til å befale folket til å følge han.<sup>328</sup> Dermed kan man anse det som sannsynlig øverstkommanderende utførte dom på lovbrudd i løpet av et eventuelt krigstog. Straffen for lovbrudd var streng gjennom hele krigsperioden. Straffen for ulydighet

---

<sup>320</sup> N.R.R. 21. april 1567 s.550-552

<sup>321</sup> Netterstrøm, 2016 s.114

<sup>322</sup> Netterstrøm, 2016 s.114

<sup>323</sup> Netterstrøm, 2016 s.115

<sup>324</sup> Netterstrøm, 2016 s.115

<sup>325</sup> Netterstrøm, 2016 s.115-116

<sup>326</sup> Netterstrøm, 2016 s.116

<sup>327</sup> Netterstrøm, 2016 s.115

<sup>328</sup> N.R.R. 13. oktober 1565 s.483-484

og forræderi i Brockenhuus sin instruksjon var basert på norsk lov, som vil si Magnus Lagabøtes landslov.<sup>329</sup> Da står det at undersåtter som ikke ville være til hjelp skulle behandles med «rov, mord og brand.», mens forræderi skulle straffes etter Norges lov. Sammenligner man dette med Rosenkrantz brev kan man observere at straff på lovbrudd ikke ble rettfærdiggjort gjennom Norges lov slik som instruksjonen til Brockenhuus. I brevet skulle ulydighet mot lensherrens befalinger, i dette tilfellet den militære øverstkommanderende, bli straffet med dødsstraff: «Findes nogen vore undersaatte eller krigsfolk ulydig, og ikke i alle maade redde dem efter, hvis forne Erik Rosenkrands paa vore vegne dem befalendes vorder, da skal han straffes derover paa livet, uden al naade.»<sup>330</sup> Dette er noe som samsvarer med den strenge disiplinen som ble innført med krigsordningen. Dette gjaldt ikke bare de norske undersåttene, men også krigsfolket som var med. Dødsstraff uten nåde er også noe som går igjen i artiklene til krigsforordningen som kan tyde på at det er en sammenheng mellom brevet og ordningen. Det at den norske lov ikke nevnes som grunnlag for dødsstraff er uvanlig i kontrast med flere andre brev gjennom krigsperioden.<sup>331</sup> Dette forsterker også sammenhengen til krigsordningen.

En av artiklene i krigsordningen omtalte behandlingen av den sivile befolkningen i Sverige. Netterstrøm påpeker at det er bemerkelsesverdig at sivile menn og kvinner hadde blitt legitime mål i krigføringen.<sup>332</sup> De som gikk under benevnningen «gammelt folk» skulle beskyttes, men derimot var også mindreårige gutter tilsynelatende et mål for de militære.<sup>333</sup> Tidligere oppfatning var at alle kvinner og barn, uansett rolle i samfunnet, skulle skånes fra krigshandlinger. I mange tilfeller gjaldt dette også alle menn fra bondestanden, spesielt den arbeidende bonden eller borgeren.<sup>334</sup> Det er oppsiktsvekkende hvordan forordningen indirekte tillater voldtekt, mord og overgrep mot voksne kvinner.<sup>335</sup>

Når vi ser i Rosenkrantz brev, ble det instruert to ganger at det skulle utføres alvorlige handlinger mot de svenske fiendene. Lensherren ble bedt om å «hjemsege med mord og brand, og dem tilføie skade, afbræk og nederlag.»<sup>336</sup> De norske undersåttene ble deretter beordret til å brukes av lensherren og gjøre «vore fiender de Svenske til skade og afbræk, ved hvad middel og maade det skee kan.»<sup>337</sup> Dette står også i sammenheng med krigsordningen da mord og

---

<sup>329</sup> N.R.R. 21. april 1567 s.550-552

<sup>330</sup> N.R.R. 13. oktober 1565 s.484

<sup>331</sup> Se blant annet: NRR 21 april 1567 s.550-552; NRR 7. september 1563. s.386, NRR 4 mai 1564 s.413

<sup>332</sup> Netterstrøm, 2016 s.117

<sup>333</sup> Netterstrøm, 2016 s.117

<sup>334</sup> Netterstrøm, 2016 s.119

<sup>335</sup> Netterstrøm, 2016 s.119

<sup>336</sup> N.R.R. 13. oktober 1565 s.483

<sup>337</sup> N.R.R. 13. oktober 1565 s.483



mordbrann var legitime redskaper i kampen mot fiendene. Om bruken av «brand» henviser til brannskatt er ikke mulig å bekrefte, men en skulle anta det var sannsynlig da dette var vanlig forekomst i krigsperioden.<sup>338</sup> I krigsforordningen finnes det to ytterligere artikler som behandlet brenningen av fiendens områder og utnevning av brannskatt. Øverstkommanderende skulle gi befalingen for å forsikre om at viktig proviant ikke skulle gå opp i flammene.<sup>339</sup> Tydeligere likheter mellom brevet og krigsordningen finnes ved spørsmålet om plyndring.

Krigsforordningen beskrev også hvordan soldater skulle gjennomføre plyndring. Dette gjaldt da både plyndringen av militært mannskap, men også sivile. Etter erobringer av byer og slott og etter seirende slag kunne nærliggende landsbyer bli plyndret, men slik plyndring skulle også skje gjennom befaling fra øverstkommanderende. Naturligvis kunne ikke soldater plyndre kongens land og skade danske undersåtter. Forsyninger fra danske territorier måtte da betales for.<sup>340</sup> Netterstrøm påpeker at disse bestemmelsene om plyndring og brenning kan tolkes som et ønske om å vise hensyn til den svenske befolkningen og samtidig som det henviste til middelalderske ideal.<sup>341</sup> Derimot mener han at motivene er basert på fiskale og militære begrunnelser. Reglene om plyndring var til for å forhindre uenigheter om fordeling av bytte, samt forhindre at plyndring foregikk mens kamphandlinger pågikk.<sup>342</sup> De norske undersåttene i Bergen ble instruert av kong Fredrik at når det gjaldt byttet de tok fra svenske, jemtene, herdaler og andre fiender så «skulle de mue beholde, og hver deraf sin anpart at maa bekomme efter hans befaling og krigsbrug.»<sup>343</sup> Dette gjenspeiler forskriften i krigsordningen om at plyndring skulle skje gjennom befalingen av øverstkommanderende. Videre ble det også nevnt hvordan byer og slott skulle være forbeholdt kongens rettighet gjeldene «skjøt og andet efter krigsbrug.»<sup>344</sup> Motivene bak disse befalingene i brevet var å sikre at de viktigste ressursene ble brukt i kongens interesse videre i krigføringen. Samtidig kan Netterstrøms tolkning om at man ville forhindre uenigheter om fordelingen av bytte være en rimelig grunn til at undersåttene måtte vente på befalingen til Rosenkrantz. Dette kan tilsi at dette rekruteringsbrevet har til en viss grad blitt formet av krigsforordningen og at kongen forventet at Rosenkrantz hadde kjennskap til hvilke bestemmelser som gjaldt ved plyndring. Det som skiller brevet mest fra forordningen var at Rosenkrantz også hadde fullmakt til å beskatte befolkningen nordenfjells,

---

<sup>338</sup> Brannskatt vil si utpressing av bønder med trussel om at gårder skulle bli brent ned.

<sup>339</sup> Netterstrøm, 2016 s.118

<sup>340</sup> Netterstrøm, 2016 s.117

<sup>341</sup> Netterstrøm, 2016 s.118

<sup>342</sup> Netterstrøm, 2016 s.118

<sup>343</sup> N.R.R. 13. oktober 1565 s.483

<sup>344</sup> N.R.R. 13. oktober 1565 s.483

og at de var derfor forpliktet til å bidra med folk og proviant.<sup>345</sup> Dette gjaldt også den delen av befolkningen som ikke var en del av krigstoget. Beskatning av befolkningen var naturligvis ikke nevnt i krigsforordningen da dette kun gjaldt bestemmelser ved krigstog.

Som nevnt er det ingen brev som direkte viser at krigsforordningen fra 1564 ble brukt i norske områder, men ut ifra sammenligningen mellom Rosenkrantz brev fra 13. oktober 1565 kan vi anslå at lignende holdninger og instruksjoner fantes i det norske tilfellet. Det finnes noen likheter som taler for at kongens brev til Rosenkrantz kan ha vært inspirert av krigsforordningen. Det som er verdt å ta med seg er hvordan motstanderne skulle bli behandlet, og brevets instruksjon viser en stor grad av hensynsløshet ovenfor det svenske folket. Det viser også holdningene som kong Fredrik hadde, og de militære virkemidlene som syntes å være legitime å bruke i løpet av krigføringen. Da dette brevet ble sendt til Rosenkrantz kan man anta at denne typ av brutal krigføring var forventet av kongen. Da plyndring, mord og mordbrann på motstanderens befolkning ble sett som en legitim strategi kan man undre seg hvor disse holdningene og tankene kommer fra?

### **5.1.2 Et skifte bort fra middelalderske normer og praksis**

Etter at ha sett på distinksjonen mellom de militære og de sivile i 1500-tallets Danmark, spør Jeppe Netterstrøm om reformasjonen og den militære utviklingen sto for et skifte i samfunnet, der staten gikk bort fra middelaldersk verdisystem og praksis. Hans observasjon var at i henhold til krigføringen fantes det fortsatt en kontinuitet fra middelaldersk ideologi da organiseringen i den nordiske syvårskrigen var basert på samme grunnlag som tidligere. Blant annet ble rekrutteringen av borgere og bønder utført som tidligere.<sup>346</sup> Derimot ble de proto-moderne egenskapene til den sen-middelalderske krigsorganiseringen intensifisert til en slik grad at man kan tolke det som en bortgang fra tidligere verdi-grunnlag.<sup>347</sup> Netterstrøms artikkel betegner det som et betydelig skifte fra middelalderske normer, med begrunnelse den danske krigsforordningen fra 1564, men også på grunn av Rønneby massakren i 1564 (hvor 2 000 menn, kvinner og barn ble drept) og admiralen Herluf Trolles forslag om å kolonisere deler av Sverige og dermed utføre etnisk rensning.<sup>348</sup> Den danske og den svenske staten hadde et ønske om å frigjøre seg selv fra middelalderske ideologiens begrensninger, og istedenfor fremheve de militære begrunnelsene til å utføre visse krigshandlinger.

---

<sup>345</sup> N.R.R. 13. oktober 1565 s.483

<sup>346</sup> Netterstrøm, 2016 s.137

<sup>347</sup> Netterstrøm, 2016 s.137

<sup>348</sup> Netterstrøm, 2016 s.138

Da den protestantiske reformasjonen ble innført i Danmark 1537 ble den daværende kongemakten vesentlig styrket ettersom alt kirkegods ble overført til kongen. Det tidligere kirkegodset utgjorde 1/3 av alt jordegods i Danmark og kongemaktens inntekter økte derfor betraktelig, samtidig som den katolske kirke mistet sin politiske og militær innflytelse.<sup>349</sup> Netterstrøm konstaterer at en av konsekvensene av reformasjonen var at luthersk teologi og sosial ideologi ble innlemmet i det dansk-norske samfunnet. Luther utviklet ikke noen nye teorier om rettferdig krigføring, men fulgte de samme idealer som kjennetegnet middelalderen.<sup>350</sup> Derimot anerkjente Luther kongen eller prinsen som utvalgt av Gud og derfor ble kongemakten tilskrevet symbolsk legitimitet og en uinnskrenket makt.<sup>351</sup> Luther var skeptisk til angrepskrig, men anså at krig kunne være rettferdig om begrunnelsen var alvorlig nok. En rettferdig krig kunne bare føres av monarken selv, der soldatene var grunnleggende skyldfrie i deres handlinger på grunn av plikten til å adlyde ordrene til sin herre.<sup>352</sup> Dette er et interessant poeng som Netterstrøm tar frem. Luthers forklaring på skyldfriheten til soldatene og hans oppfatning om at krig var Guds straff til menneskeheten, tenderte til å gi soldater full tillatelse til å behandle sivile hensynsløst. Derimot hadde Luther pålagt soldatene moralske krav, og dessuten ble monarken ansvarliggjort for å opprettholde gudfryktige og syndfrie soldater. Drap og overgrep mot sivile var naturlig nok ansett som synder, og monarken var forpliktet til å hindre sine soldater fra å synde.<sup>353</sup> Netterstrøm konkluderer med at den sekulære makten til monarken tjente godt på disse tankene som også ble funnet blant andre tenkere i middelalderen.<sup>354</sup> Lutheranisme var ikke den eneste tankestrømmingen på 1500-tallet som tilskrev mer betydelig makt til monarken. Til sammenligning var Machiavelli krigsteori et ytterpunkt for det autoritære standpunktet. I hans verk nevnes ingen forskrifter om hvordan soldater skal behandle sivile. For Machiavelli var enhver krig ansett som god så lenge den var fordelaktig for monarken. Omtanke for de sivile var derfor likegyldig.<sup>355</sup>

Gjennom å sammenligne med tidligere normer fra middelalderen konkluderer Netterstrøm med at Luthers nye teologi ikke bidro til en helt ny krigsteori som skapte nye regler for behandlingen av sivile. Derimot allokerter Luther symbolsk makt og legitimitet til herskerne, som komponerte en sammenhengende autoritær ideologi som ble utnyttet av den voksende

---

<sup>349</sup> Netterstrøm, 2016 s.107

<sup>350</sup> Netterstrøm, 2016 s.110

<sup>351</sup> Netterstrøm, 2016 s.107, 111

<sup>352</sup> Netterstrøm, 2016 s.110

<sup>353</sup> Netterstrøm, 2016 s.111

<sup>354</sup> Netterstrøm, 2016 s.111-112

<sup>355</sup> Netterstrøm, 2016 s.112

staten.<sup>356</sup> I stedetfor argumenter Netterstrøm for at man skal se på skiftet bort fra middelalderske normer gjennom et materialistisk synspunkt der den militære utviklingen og sentralisering av staten utgjorde grunnlaget for endringer i synet av normer og verdssystem.<sup>357</sup>

Gjennom dette perspektivet mener Netterstrøm at den lutherske teologien ble brukt for å legitimere kongens autoritet, samtidig som det gav kongen mulighet å velge de normer og ideer som gav størst fordel for kongemakten.<sup>358</sup> Det å føre krig under gunstige forhold ble den viktigste prioriteringen for staten, og Netterstrøm mener at det var militær logikk som gjorde at den danske-norske kongen reserverte seg retten til å la sine soldater myrde sivile menn og kvinner slik at fiendens evne til å rekruttere og beskatte fra befolkningen ble redusert. Dette kunne også være for å terrorisere befolkningen og samtidig gi soldatene sine fri tilgang på ressurser som oppstod under plyndring. Kongen bevilget også at soldatene kunne gjøre hva de ville med svenske kvinner, da dette kunne motivere dem til å drive krigføringen videre.<sup>359</sup>

### **5.1.3. Vold og maskulinitet i det svenske imperieprosjektet**

Mats Hallenberg, i en artikkel om vold og maskulinitet i det svenske imperieprosjektet på 1500-tallet, påpeker at historiske studier av maskulinitet har betonet at konseptet mannlighet i tidlig moderne tid var dypt preget av fysisk vold.<sup>360</sup> Mannlighet var basert på konkurranse, der fysisk vold var måten menn kunne dominere andre menn og kvinner. Derfor måtte en mann alltid være beredd på å respondere på fysiske utfordringer. Hallenberg mener at dette var en naturlig virkning av at den svenske statens institusjoner i samfunnet var svake. Ikke minst var det lange distanser mellom de eksisterende domstolene og de lokale samfunnene som gjorde de vanskelig å utnytte. Derfor ble det viktig å agere direkte på hver form av urettferdigheter, da passivitet kunne tolkes som et tegn på aksept.<sup>361</sup> Hallenberg mener at man har analysert den lutherske reformasjon som et prosjekt som skulle reformere maskulinitet.<sup>362</sup> Reformatorene oppfordret mennene til å kontrollere impulser som ofte var voldelige og seksuelle motivert, og at de istedenfor skulle bli ansvarliggjort som hengivne ektemenn og husstandens overhode.<sup>363</sup> Fra dette perspektivet mener Hallenberg at man kan tolke reformasjonen som en kamp mellom to motstridende parter av maskulinitet, der den ene framhevet selv-kontroll og den andre ekstrem

---

<sup>356</sup> Netterstrøm, 2016 s.138

<sup>357</sup> Netterstrøm, 2016 s.138

<sup>358</sup> Netterstrøm, 2016 s.121

<sup>359</sup> Netterstrøm, 2016 s.119-120

<sup>360</sup> Hallenberg, 2013, s. 136

<sup>361</sup> Hallenberg, 2013, s.136

<sup>362</sup> Hallenberg, 2013, s.136

<sup>363</sup> Hallenberg, 2013, s.136

oppførsel.<sup>364</sup> I Sverige var reformasjonen en prosess der kongen overtok retten til å påvirke kirken og de lokale nivåene, og Hallenberg mener man bør være forsiktig når man skal observere reformasjonens positive innvirkning. Da byene i Sverige var små og hadde lite politisk innvirkning, kunne de ikke støtte de nye idealene som reformatorene kjempet for. Samtidig ble den svenske kirken underlagt kongen, og dens rolle som formidler av normer og moral ble sterkt svekket. Dette la grunnlaget for frigjørelsen av en aggressiv maskulinitet.<sup>365</sup>

Et annet aspekt Hallenberg drar frem om aggressiv maskulinitet i 1500-tallets Sverige, er at det ble et større skille mellom praksis og de tidligere ridderlige idealer da nye grupper av menn ble involvert i krigshandlingene som omfattet 1500-tallets Europa.<sup>366</sup> Charles Tilly har betegnet perioden mellom 1400 og 1700 som en tid av megling, der makthaverne var avhengige av private oppdragsmottakere som la til rette for rekrutteringen av leiesoldater.<sup>367</sup> Dette var en tendens de fleste europeiske monarker fulgte, også Gustav Vasa. Ridderstanden ble da utfordret av de såkalte landesknechte. Ikke bare ble leiesoldatenes militære ideal fremmet, men Vasamonarkene erstattet også kirkens menn og adelen med disse fremmede mennene i viktige og autoritære posisjoner i de lokale samfunnene. Disse leiesoldatene sto i kontrast til ridderne da de var separert fra samfunnet i alminnelighet. Leiesoldatene ble opprettholdt av kongen som også sto for deres betaling og dermed levde de ikke direkte av bøndenes avkastning. Siden de lå under kongens jurisdiksjon, var de atskilt fra loven.<sup>368</sup>

På dette grunnlaget mener Hallenberg at det ikke er overraskende at disse leiesoldatene utviklet en aggressiv holdning mot de som var utenforstående, slik som bøndene.<sup>369</sup> Hallenberg antyder videre at en aggressiv maskulinitet ble en viktig og uadskillelig pådriver i det svenske imperiet-prosjektet som innebar overgangen fra middelalderens standssamfunn som ble gradvis erstattet av en stat som styrte med voldsmonopol.<sup>370</sup> Et eksempel på nettopp dette er Claude Collart som førte krigstoget inn til Trondheim 1564. Dette forklarer hendelsene etter erobringen av Trondheim hvor svenskene behandlet trønderne svært ille. Blant annet brant de klostrene Bakke og Elgeseter samt brukte domkirken som stall.<sup>371</sup>

De utenlandske leiesoldatene utgjorde derfor ryggraden av statlig organisering under Vasa-perioden. Da det ikke eksisterte et skille mellom politiske og militære stillinger betydde

---

<sup>364</sup> Hallenberg, 2013, s.136

<sup>365</sup> Hallenberg, 2013, s.137

<sup>366</sup> Hallenberg, 2013, s.136-137

<sup>367</sup> Hallenberg, 2013, s.135

<sup>368</sup> Hallenberg, 2013, s.135

<sup>369</sup> Hallenberg, 2013, s.135

<sup>370</sup> Hallenberg, 2013, s.137, 144-145

<sup>371</sup> Støren, 1952/53, s.65

det at de som kommanderte i krig ofte utøvde autoritet og viktige roller i de lokale samfunnene i fredstid.<sup>372</sup> Derfor ble den ekspanderende svenske staten gjennomsyret av den voldelige kulturen til leiesoldatene.<sup>373</sup> Derfor mener Hallenberg at en aggressiv mannlig kultur påvirket den svenske statsorganiseringen i ekspansjonsfasen som Vasa-monarkene sto for.<sup>374</sup>

En interessant observasjon er at i det norske kildematerialet blir begrepet mannlighet brukt kun to ganger. Av alle 737 brev i det norske Rigsregistrantene fra perioden 1563-1570 er det bare et brev der ordet «mandelig» blir brukt. Den 25. mai 1567 ble et brev uten overskrift skrevet til en ukjent person. Denne vedkommende skulle henvende seg og sitt krigsfolk til Frantz Brockenhuus og Bjørn Kaas, og «udi alle maader lader bruge og mod vore og Rigens Fiender som en ærlig Mand dig holder og mandelig tilhjelper dem at gjøre Modstand, Afbræk og Nederlag,»<sup>375</sup> Siden vedkommende har tilgang på en krigsstyrke kan vi anta at brevet var til en lensherre eller kongelig tjenestemann. I *Diplomatarium Norvegicum* finnes det kun et brev som nevner ordet mandig og det er i sammenheng med den svenske erobringen av Trondheim i 1564.<sup>376</sup> I brevet som borgerne i Trondheim skrev 8.mars blir det nevnt at kong Fredriks tjenestemenn ikke bidro med mandig hjelp da kong Erik hjemsøkte dem. En viktig detalj angående dette brevet er at det var mest sannsynlig fabrikkert av de svenskene erobrerne. Etter å ha sett på de norske kildene finnes det kun to brev som nevner noe om mannlighet, der det ene mest sannsynlig var fabrikkert av de svenske. Til sammenligning har jeg funnet minst tre brev fra det svenske Riksregistraturet som omtaler mannlighet. Da sannsynligheten for krig mellom Danmark og Sverige var stor ved sommeren 1563, skrev kong Erik til Peder Larsson at hvis fienden skulle komme over grensen ved Värmland og Dal, skulle befalingsmannen utføre mann av huse av befolkningen, og at «the villigt göre then manliges motstånd och afbräck,»<sup>377</sup>. Under rekrutteringen av befolkningen i Mora og Orsa i Dalarna med hensikten om å angripe Trondheim våren 1564 brukte kong Erik igjen begrepet mannlighet for å motivere sine undersåtter at beseire rikets fiender: «Ther som i och andre våre undersåter flere wilie ståå oss manligenn by»<sup>378</sup> Det tredje brevet er datert 6. januar 1565 og var tilsendt de svenske undersåttene som hadde vært med på det norske toget inn til Trondheim med Mats Törne. Da berømte kong Erik sine undersåtter at de hadde gitt befalingsmannen «manneligt biståndh», og at han var svært tilfreds med at de hadde bevist «edher szå troligenn och mannligen emot

---

<sup>372</sup> Hallenberg 2013, s.135

<sup>373</sup> Hallenberg, 2013, s.135

<sup>374</sup> Hallenberg, 2013, s.137

<sup>375</sup> N.R.R. 25. mai 1567 s.560-661

<sup>376</sup> DN B.22, Nr. 536 8.mars 1564

<sup>377</sup> S.R.R. 8. juni 1563

<sup>378</sup> S.R.R. 21. januar 1564

våre fiender,»<sup>379</sup> De svenske kildene fra svenske Riksregistraturet har ikke blitt transkribert og mangelen på tid har gjort det umulig å gå igjennom samtlige kilder. Derimot, ut ifra det lille svenske kildematerialet som jeg kunnet transkribere og sammenligne med hele det norske kildeverket, både D.N. og N.R.R., er det tydelig at begrepet mannlighet var et viktigere konsept for den svenske kongen enn den danske. Mannlighet ble brukt i propaganda og for å motivere sine tjenestemenn og undersåtter. Dette kan også fremheve poenget til Hallenberg om at en aggressiv maskulinitet var et fremtredende verktøy i det svenske imperiebyggingen.

Videre i kapitlet vil vi observere hvordan styresmaktene forholdt seg ovenfor allmuen i Norge og Sverige, og følgende hvordan den sivile befolkningen responderte på den alvorlige krigføringen som rammet dem.

### **5.2.1. Dragkampen om den norske befolkningens troskap**

Festningen Elfsborg ble erobret av danskene i begynnelsen av september 1563.<sup>380</sup> Rundt samme tid, den 2. september, formidlet kong Erik til befalingsmannen i landskapet Dal, greve Per Brahe, at kongens krigsstyrke ikke kunne komme med forsterkninger. Brahe måtte beskytte landskapet med bøndene som var til hans disposisjon.<sup>381</sup> Med hjelp av allmuen hadde Brahe tenkt å angripe Viken og Uddevalla, men hadde da møtt vanskeligheter da den danske hæren hadde satt opp bråter langs grensen. I et brev datert 10. september 1564 formidlet Brahe at bøndene ikke var mye til hjelp. Derimot i samme brev skrev greven at han hadde avtalt med noen nordmenn at de skulle være undergivne den svenske kongen, og dermed hadde han ikke ødelagt eller brent deres hus ned. Da lensherre i Akershus, Christen Munk, var på ferde i nærområdet måtte Brahe holde på sitt mannskap.<sup>382</sup> Kildene beskriver ikke noe om en kollisjon mellom mannskapene til de to mennene; derimot var dette et av de første eksemplene på forhandlinger mellom bønder og fremmede styrker om hvor deklarasjon av troskap ble gjort for å slippe plyndring og mordbrann. Selv om det var ønskelig med ekspedisjoner inn til Norge, var Per Brahe også nølende og anså det ikke som rådelig å angripe Norge på det tidspunktet.<sup>383</sup> 17. september 1563 skrev kong Erik XIV til både Per Brahe og menige mann på Dal. Den svenske kongen var ikke fornøyd med avgjørelsen til Brahe om å vente med å angripe Norge. Til den svenske allmuen i Dal svarte han på et sendebud som formidlet beskjeden om at

---

<sup>379</sup> S.R.R. 6. januar 1565

<sup>380</sup> Jensen, 1982, s.75

<sup>381</sup> Lignell, 1851, s.145

<sup>382</sup> Lignell, 1851, s.145

<sup>383</sup> Lignell, 1851, s.146

allmuen ikke ville dra inn i Norge da det hadde kommet en avtale mellom de norske og svenske. Det var derfor det ikke noen grunn til å agere fiendtlig mot hverandre. Den svenske kongen svarte med å bekrefte at det var for sent å gå over grensen, og forarget seg over at Brahe ikke hadde brukt sitt folk i et angrep mot Norge, da dette hadde vært gunstig for det svenske riket. Brahe var derfor for en periode i unåde hos kongen.<sup>384</sup> Brahe klarte å vinne tilbake kongens velvilje da greven senere i samme måned hadde vært i samtaler med borgerne i Uddevalla, og bøndene i Viken noe som hadde vært til glede for kong Erik.<sup>385</sup> Denne innsatsen til Per Brahe er også dokumentert i de norske Rigsregistranter, ettersom kong Fredrik skrev til lensherren i Bohus Len, Jens Ulfstand, den 3. oktober 1563, at den svenske greven hadde kommunisert med den norske allmuen i Kongelf.<sup>386</sup> Til respons på dette ville den dansk-norske kongen at Ulfstand skulle henvende seg til de samme undersåttene og påminne dem om deres ed som de hadde sverget, og at de skulle føre sine «gods og andet vis de kunne, enten ind i Skaane eller Norge» slik at det ikke skulle bli anvendbart for svenskene. Kong Fredrik ville deretter finne middel for å frigjøre dem, og lovt at: «Dersom Fienderne brænde deres Huse og Gaarde, ville vi af vore og Kronens skove komme dem tilhjælp med Tømmer, saa de igjen skulle fangde dem bygde.»<sup>387</sup> Dette løfte fra den dansk-norske kongen ser ut til å ha betrygget den norske allmuen. At de norske undersåttene i Kongelf holdt sin ed til den dansk-norske kongen, kan bekreftes da greven Per Brahe angrep Bohuslen i begynnelsen av november 1563 med 400 soldater og en mengde svenske bønder. Der ble blant annet Kongelf og andre steder brent ned.<sup>388</sup> Kompensasjonen som ble utlovet bøndene for deres troskap til sin dansk-norske konge nevnes ikke i kildematerialet før den 21. mars 1568, over fire år senere.<sup>389</sup>

Kong Fredrik opplevde også uvillighet og motstand i det norske riket. Da Jemtland ble angrepet av svenskene i 1563 og 1564 krevde kong Fredrik at de skulle forsvare landet med våpen. Hvis bøndene var uvillige til å utgjøre landvern skulle de dømes som fredløs ut ifra den Norske Lov og kunne dermed straffes på livet, samt at deres besittelser kunne bli tatt fra dem.<sup>390</sup> Dette påvirket derfor ikke kun de utskrevne, men også hele familier kunne få store konsekvenser for ulydigheten til den enkelte. Da svenske rykket frem møtte de ikke motstand og i oktober ble Jemtland erobret. Støren skriver at den danske befalingsmannen i Jemtland

---

<sup>384</sup> Lignell, 1851, s.146

<sup>385</sup> Lignell, 1851, s.146

<sup>386</sup> NRR 3. oktober 1563s.388

<sup>387</sup> NRR, 3.oktober, 1563 s.388

<sup>388</sup> Lignell, 1851, s.147

<sup>389</sup> N.R.R. 21.mars 1568 s.579

<sup>390</sup> NRR, 7. september 1563, s.386



prøvde å utskrive soldater fra området, men jemtene nektet å bidra til landvern.<sup>391</sup> Jemtene hadde en forsonende tilnærming til konflikten der de ikke ønsket noe krig mellom Danmark-Norge og Sverige.<sup>392</sup> Derimot kom lensherren til Trondheim, Evert Bild, til unnsetning og fordrev svenskene.<sup>393</sup> Det var ikke før i 1564, i samband med felttoget inn til Trondheim, at svenskene kunne etablere en langvarig okkupasjon i Jemtland som varte i syv år.<sup>394</sup> Kong Fredrik adresserte en del av hans rike som han hadde lite kontroll over. I praksis var et slikt brev den eneste måten han kunne overtale dem med, da en straffeekspedisjon ville vært motvirkende og ville uansett ført jemtene inn i svenskenes hender.<sup>395</sup>

I begynnelsen av våren 1564 spredte det seg mange rykter om et forestående angrep både inn i Sverige og i Sør-Norge. Det er tydelig at noen av disse ryktene hadde blitt formidlet til det danske riksrådet da kong Fredrik skrev i et brev til sine undersåtter i Akershus datert 20. januar at etterretning tilsa at de svenske fiendene hadde intensjon om å angripe og skade det norske riket.<sup>396</sup> Kongen hadde fått vite av lensherren Christen Munk at undersåttene var villige til å overvåke grensen, og kongen var derfor takknemlig for deres innsats. Han oppmuntret dem til å fortsette å følge og lytte til Munk, skulle et svensk angrep komme.<sup>397</sup> De ble også påminnet om å væpne seg med våpen og verge slik at de kunne gjøre motstand mot fiendene og «tilhjælper Eders Fædrenerige at forsvare og fordagtinge.»<sup>398</sup> Det som er fascinerende med korrespondansen mellom kong Fredrik og hans norske undersåtter, er hvordan den kan sammenlignes med den svenske kongens oppfatning av den samme befolkningens holdninger. Den 19. januar, dagen før kong Fredriks brev, utsendte kong Erik et brev til fogden og befalhavet i Värmland Per Nilsson Gyllenstråle, som hadde informert sin svenske konge om at Christen Munk hadde samlet tropper ved den norske grensen og planlagte et angrep mot landskapet Dal.<sup>399</sup> Den svenske kongen var derimot overbevist om at nordmennene ville nekte å tjenestegjøre for Munk og at dette var bare rykter som kunne avvises. Befalingsmannen Klas Kristerson Horn ble kommandert til å innta Bohus og Elfsborg, og senere anmodet å okkupere Viken, som vil si deler av Akershus.<sup>400</sup> Dette angrepet ble beordret med grunnlag i at det ikke fantes krigsfolk i Norge, og at nordmennene ikke ville tjene sin dansk-norske konge. Dette

---

<sup>391</sup> Støren, 1952/53, s.63

<sup>392</sup> Sandvik, 2013, s.332

<sup>393</sup> Støren, 1952/53, s.63

<sup>394</sup> Sandvik, 2013, s.324

<sup>395</sup> Sandvik, 2013, s.332

<sup>396</sup> N.R.R. 20. januar 1564, s.393

<sup>397</sup> N.R.R. 20. januar 1564, s.393

<sup>398</sup> N.R.R. 20. januar 1564 s.393

<sup>399</sup> S.R.R. 19 januar 1564

<sup>400</sup> Lignell, 1963, s.147

synspunktet hadde blitt forsterket av innkommende rapporter fra kommandanten av landskapet Dal, Maurits Stake.<sup>401</sup> På samme tid hadde befalingsmannen Jöns Bonde sendt soldater til Dal for å sikre forsvarsevnen til landskapet. Dette tiltaket om å forsvare Dal var kong Erik sterkt uenig i, siden han var overbevist om at nordmennene ville akseptere han som konge. Derfor ble Bonde instruert til å samle sine styrker og forsterke Horn.<sup>402</sup>

En sammenligning av disse brevene som ble utsendt på samme tid, viser at kongene hadde to vidt forskjellige oppfatninger om nordmennenes troskap. Man kan se at staten og myndigheten ikke hadde god nok oversikt eller kunnskap om deres undersåtters holdninger. De tidlige stadiene av krigen demonstrerte at begge kongene hadde tro og forventning at undersåttene ville instinktivt velge deres side. I kong Fredriks tilfelle henvendte han seg til undersåttene direkte, der han også takket dem for sin innsats mot fienden og bad dem fortsette å overvåke grensen. Ved å se på dette brevet, virker det ikke som om det fantes en intensjon om å bruke bøndene til å gjøre angrep i Sverige, siden kongen ber dem forsvare riket. På dette tidspunktet ble bøndene ansett som et forsvarsmiddel heller enn angrepsmiddel. En forordning om at Munk skulle gå inn i Sverige med sin profesjonelle hær kan heller ikke bekreftes i de norske Riksregistrantene eller i DN fra året 1564. Dermed kan en tolke den svenske etterretningen som feilaktig. Da kan vi konkludere med at i første del av krigen ser det ut at nordmennene i noen deler av landet vegret seg mot å lytte til den danske-norske kongen, slik som i Jemtland, men at noen valgte å sette sin lit til sin konge med katastrofale følger, slik som i Kongselv. Selv om kong Erik var feilaktig i sin oppfatning om nordmennenes troskap i Sør-Norge, prøvde den svenske kongen gjentagende ganger å overtale den norske allmuen med propaganda.

### **5.2.2 Svenske propagandabrev og bondefreder**

Det finnes flere propagandabrev fra kong Erik som ble sendt til den norske befolkningen som ble oppsnappet av de danske myndighetene. Disse brevene finnes blant annet bevart i samlingen «Opsnappede breve fra syvårskrigens tid» som finnes i det danske riksarkivet.<sup>403</sup> Derimot finnes de ikke i transkribert form og derfor har det vært vanskelig og tidkrevende å gå igjennom samlingen. Jeg har derimot transkribert et lignende propagandabrev fra det svenske Riksregistraturet brev som ble sendt til Norge den 15. mars 1565.

---

<sup>401</sup> Lignell 1963, s.147

<sup>402</sup> Lignell, 1963, s.147

<sup>403</sup> D.R.A. Opsnappede svenske breve fra Syvårskrigens tid (1559-1573)

I dette brevet skrev kong Erik til allmuen i Hamar, Hedmark og Akershus Len der han påminnte de norske om at kong Fredrik hadde startet krigen og brutt alle avtaler som ble gjort mellom fedrene kong Gustav og kong Christian.<sup>404</sup> Siden argumenterte kong Erik at «hvar och enn Christenn öffwerhett, bör försware sine undsåthar, för orätt, öffwerwåldh och tyrannij,» og at de som forårsaker krig skulle straffes. Selv om kong Erik mente at han hadde grunn til å handle med de norske som sine fiender, så ville han først oppfordre de norske til å «ge oss (kong Erik) tillhandde, uthloffwennedes och hullschap och mannschap, sammedh hiælper till att straffe all konings Fredrichz orættviise wåldh och tyrannii». Samtidig begjærte han at de norske skulle sammen med hans krigsfolk beleire og innta Akershus og Hamarhus slott. Dersom de ikke ville sverge troskap til kong Erik ville de bli lide samme skjebne som befolkningen i «Blekinddh och Rönnyby, sammelades Trondhelagenn och ny nyligen i Hallandh och Schoene.»<sup>405</sup> Sommeren 1564 ble byen Rønneby i Blekinge angrepet av en svensk styrke. Kong Eriks tilnærming til byen var først å overtale befolkningen til å sverge troskap til Sverige. Hvis de nektet, skulle hver mann og kvinne bli slaktet. Bøndene rundt Blekinge sverget troskap til kong Erik, men borgerne i byen Rønneby nektet å sverge troskap i håp om en dansk unnsetning. Det endte med at svenskene erobret byen og massakrerte et stort antall i av byens innbyggere.<sup>406</sup> 2000 mann ble hogget ned, samt en gruppe kvinner og barn.<sup>407</sup> Det var altså massakre og slakt av menn, kvinner og barn som kong Erik truet nordmennene med. Skulle den norske allmuen derimot godta kong Eriks krav skulle de stå under Sveriges lov og rett, slik de andre svenske undersåttene gjorde.<sup>408</sup>

I et annet brev fra året før, den 20. april 1564, kan man også observere hvordan kong Erik og fogden hans på Dal, Maurits Stake forholdt seg til den norske allmuen i Viken og sørliggende bygder. Formidlet gjennom fogden på Dal, Mauritz Stake, erklærte kong Erik at han hadde rettmessige grunner til å gripe tak i den norske allmuen som holdt med kongen av Danmark. Spesielt de som tidligere hadde sverget sin troskap til kong Erik da Per Brahe hadde forhandlet med dem. Han var forundret hvorfor de har satt seg selv i nød og farlighet. Dessuten tvilte han på evnen til den danske kongen til å forsvare sitt folk. Det bruktes nedsettende ord om danskekongen, slik han også ble omtalt under erobringen av Trondheim 1564. Kong Fredrik ble kritisert for å ikke ha frelst sin norske allmue med hjelp, hverken i Norge, Halland og Blekinge, selv om de var «som honom närmast ligga för handen och han sin största inkomst

---

<sup>404</sup> S.R.R. 15. mars 1565

<sup>405</sup> S.R.R. 15. mars 1565

<sup>406</sup> Netterstrøm, 2014, s.131

<sup>407</sup> Starbäck, 1885, s.324

<sup>408</sup> S.R.R. 15. mars 1565

och renta hafver om året, mycket mindre varder han sig vårdandes om eder.»<sup>409</sup> Derimot var kong Erik villig til å ta allmuen til forsvar, hjelpe og befri dem fra «det Danska våld, tyranneri och trældom» dersom de angret og forsikret ham om deres troskap. Skulle allmuen derimot ikke være villige til å ære hans «nådiga beägning och gunst» ville han komme med all sin krigsmakt og hjemsøke dem med fiendtlig plyndring.<sup>410</sup>

Anders Lignell skriver at dette brevet ikke hadde den positive innvirkningen kongen hadde håpet på, og begrunnet dette med at kongen i tiden etter ønsket at innbyggerne i Viken skulle tvinges til å sverge troskap. Videre i året 1564 ble det gjennomført flere angrep mot Norge. Blant annet ble det rapportert at Uddevalla ble nedbrent, og flere nordmenn ble drept og røvet.<sup>411</sup> Et lignende angrep mot Viken ble forberedt og utført høsten 1564 med mest mulig skade mot det norske folk. Gyllenstråle og Stake gjorde Viken stor skade med mord og brann noe som var gledelig for kong Erik, men han ønsket også at befalingsmennene igjen skulle overtale innbyggerne i Viken til å underkaste seg den svenske kongen. Da innbyggerne i Viken nektet å samarbeide med svenskene, ble Gyllenstråle den 14. desember beordret å angripe Norge.<sup>412</sup> Dette er den befalingen som ble nærmere sett på i forrige kapitel.

En interessant observasjon med Stakes brev til nordmennene var at det ble skrevet som respons på de såkalte bondefredene som oppstod langs grensen mellom allmuen i Norge og Sverige.<sup>413</sup> Da hadde den svenske kongen fått en beskrivelse av nevnte Maurits Stake, der fogden hadde samtykt om en om «bonde fred emellem them påå Daall, och them i Wickenn ære boende effter så som the Norsche med theris schriffittelse udaff tigs begærett haffwe».<sup>414</sup> Ovenfor denne informasjon stilte den svenske kongen seg undrende. Da Stake hadde tjent lenge under Gustav I, undret kong Erik seg over hvorfor Stake hadde latt seg bli skremt og bedratt av de danske. Kong Erik undret seg derfor hvilken positiv medvirkning en slik fred kunne ha, da den danske kongen ikke hadde oppnådd noe forlik med ham selv.<sup>415</sup>

Når det gjelder disse bondefredene konstaterer Eva Österberg at sentralmakten både i Sverige og Danmark-Norge naturligvis nok var kritisk til forhandlinger mellom sin egen befolkning og fiendemaktens ledelse, men at de samtidig hadde vært positivt innstilt til at motstandernes bønder hadde vært villige til å underkaste seg til deres eget styre.<sup>416</sup> Hun mener

---

<sup>409</sup> S.R.R. 20. april 1564

<sup>410</sup> S.R.R. 20. april 1564

<sup>411</sup> Lignell, 1851, s.149

<sup>412</sup> Lignell, 1851, s.150

<sup>413</sup> S.R.R. 20. april 1564

<sup>414</sup> S.R.R. 20. april 1564

<sup>415</sup> S.R.R. 20. april 1564

<sup>416</sup> Österberg, 1971, s.120

at det er svært trolig at allmuen langs grenseområdene hadde insentiv til å prøve alle middel for å overleve krigen så godt som mulig. Som en motreaksjon mot herjingene fra hærstyrkene kunne bøndene på egenhånd opprette bondefreder med motstanderfolket over grensen. Slike handlinger ble da ansett som forræderi av den danske og svenske monarken. På samme måte som herjinger, oppfordringer til kapitulasjon og fordelaktige løfter, ble sett som legitime virkemiddel for styresmakten i møte med fiendenes sivilbefolkning, mener Österberg at det burde være naturlig at befolkningen gjorde alt de kunne for å forhindre herjingene. Hvis ikke det var mulig å forhindre herjingene, var det viktig å kunne nøytralisere virkningene av ødeleggelsene.<sup>417</sup> Österberg skriver at i noen tilfeller kunne feltherrene vise hensyn ovenfor allmuen, men at ingenting kunne beskytte bøndene fra herjinger i tilfelle deres gårder sto i veien for krigstog eller plyndring. I realiteten var røveri, ødeleggelser og nedbrenning noe bondesamfunnene må ha akseptert som faktum.<sup>418</sup>

Halvdan Koht konstaterte at det ikke var de norske bøndene som fant på bondefredene, men at de fleste og eldste fredene hadde foregått sør på grensen mellom Sverige og Danmark.<sup>419</sup> Selv om de fleste bondefredene naturligvis nok ikke ble satt opp ved brev, kan man finne spor av dem i kildematerialet gjennom 1500-tallet.<sup>420</sup> Derimot finnes det ingen tegn til bondefreder i *Diplomatarium Norvegicum* eller de norske Rigsregistranter i perioden 1563-1570. Det eneste som nevner noe om bondefred langs grensen mellom Norge og Sverige er det førnevnte brevet til Stake fra 20. april 1564. I følge Österberg er det bøndenes ønske om å nøytralisere de økonomiske konsekvensene som har vært mulig å analysere.<sup>421</sup> Österberg har i en undersøkning om grensebygder under den nordiske syvårskrigen i Sverige sett på de økonomiske, demografiske og administrative forholdene som eksisterte i områdene Mark, Kind, Västbo og Sunnerbo som ligger i Västergötaland og Småland.<sup>422</sup> Disse områdene lå ved grensen til Bohuslen og Skånelandene og er derfor relevante på grunn av deres nærhet til krigføringen i syvårskrigen. Konsekvensene av krigen kunne blant annet være militære marsjer gjennom området, samt ødeleggelser og andre tvangsmidler. Hun poengterer også at det ikke alltid var fienden som påførte negative inngrep på det lokale samfunnet, men at sivilbefolkningen på begge sider av grensen klagde gjentagende på den negative behandlingen de hadde fått av kongens egen krigsmakt.<sup>423</sup> Som eksempel på dette henviser Österberg til 22.

---

<sup>417</sup> Österberg, 1971, s.120

<sup>418</sup> Österberg, 1971, s.120-121

<sup>419</sup> Koht, 1926, s.134

<sup>420</sup> Koht, 1926, s.134-145

<sup>421</sup> Österberg, 1971, s.120

<sup>422</sup> Österberg, 1971, s.21-23

<sup>423</sup> Österberg, 1971, s.21

september 1566 da kong Erik noterte i sin dagbok at allmuen i Västgötaland hadde blitt undertrykt av landets egne soldater.<sup>424</sup> Et resultat av Österbergs undersøkning var at de svenske bøndene oftere henvendte seg til sentralmakten og begjærte kompensasjon for de elendige konsekvensene av krigføringen.<sup>425</sup>

### 5.2.3 Økonomisk erstatning etter fiendens herjinger

Det viste seg mest formålstjenlig for bøndene å føre fredelige og legale forhandlinger i motsetning til opprør.<sup>426</sup> Det er gjennom de svenske jordebøkene at Österberg har sett hvordan bøndene fikk kompensasjon for deres skader på eiendom.<sup>427</sup> Den svenske kongen svarte på bøndenes krav om økonomiske lettelser, med å utferdige frihetsbrev og avkortninger av skatter. Fordelingen av skattelettelsene ble gjort med interaksjon mellom sentralmakten og lokalsamfunnet der fogdene ofte vurderte situasjonen med meninger fra prestene og lensmannen. Österberg argumenterer for at denne samarbeidspolitikken ble ført fordi den svenske kongen var avhengig av grensebøndernes støtte på grunn av hans hardt utsatte utenrikspolitikk, samt at fogdene var bevisst på bøndenes innflytelseskraft.<sup>428</sup> Hun konkluderer dermed med at justeringen av skatten i det svenske tilfellet var beleilig for bøndene, noe som kan vise til en økning i befolkningen og en rask gjenreisning etter krigen.<sup>429</sup>

Det eldste brevet med henvisning til svenske gårder som ble nedbrent og kategorisert som øde, ble utsendt 18. april 1565 der kongen hadde gitt skattelettelser til undersåttene i Sunnerbo: «fattige Män som av fienderna så hårligen hemsökte vore med Rov og brand så att därutöver mist både hus och hemman och mist alle ägodeler skulle förskonas med tre års frihet på alle utskylder. Men andre som ringere skade bekommet antingen att fienderne haver taget dem ifrån bågen boskap eller annen tingest och haver likväl behollet deras gård och hemman obrände, de samme kunde icke med skäl begäre sådanne friheter som de andre. Dock haver vi befallt for:ne vår fogde Lasse Tåperid att han skall göra någon Medel på utlagorna med alle som någon skade av fienderne lidit haver efter som skäligt och lideligt kan vare.»<sup>430</sup> Österberg skriver at lignende skattelettelser ble utsendt til Västbo Härad den 19. august 1565. Da ble det også presisert at de gårder som «have mist allt det de åtte og deras gård uppbrände» skulle få

---

<sup>424</sup> Österberg, 1971, s.21-22

<sup>425</sup> Österberg, 1989, s.83

<sup>426</sup> Österberg, 1989, s.83

<sup>427</sup> Österberg, 1971, s.25, 121

<sup>428</sup> Österberg, 1989, s.84

<sup>429</sup> Österberg, 1989, s.84

<sup>430</sup> Österberg, 1971, s.42-43

tre års frihet fra skyldighetene deres, og at de som hadde fått opplevd skade, men beholdt gården skulle kun få ett års skattefrihet.<sup>431</sup>

At den norske allmuen også kunne få medhold i sine klager kan ses i kildene flere ganger. Blant annet kunne bønder som hadde fått sine gårder nedbrent av svenskene bli skånet for skatt. Dette kan vi se i et skattebrev fra juni 1566. Skatten ble pålagt det norske riket da det var behov for å forsyne krigsfolket, men i brevet uttrykte kong Fredrik til sine lensherrer at de skulle forhandle med de undersåttene som hadde opplevd sine gårder brent ned.<sup>432</sup> I ett tilfelle, 21. mars 1568, skrev kong Fredrik til Vincent Juel på Bohusfestning at på grunn av de klagemål som hadde blitt rettet mot lensherren. Da hadde undersåttene, borgermestere, rådmenn og menige borgere i Kongelf, berettet for kongen at lensherren hadde gitt dem forbud mot å drive med deres handelsrettigheter. Kongen svarte dermed på deres klagemål med å beordre Juel at han «ingen Hinder gjør dem paa hvad de have Ret til».<sup>433</sup> Samme dag skrev kong Fredrik et brev til borgermester og rådmenn i Kongelf som refererte til nedbrenningen av kjøpstaden som hadde funnet sted tidligere i krigen ved Per Brahes militære avstraffelse i 1564. I dette brevet kan vi se at den dansk-norske kongen holdt sine løfter om å hjelpe sine undersåtter i Kongelf, som hadde opplevd godsene sine røvet og byen sin nedbrent av de svenske fiendene. Det tidligere løftet om at kongen skulle bidra i oppbyggingen av hus og gårder med kongens eget tømmer blir ikke nevnt. Derimot ønsket kongen at de «mue komme til Næring og Bjering og opbygge forne vor Kjøbstad Kongelf,» og derfor hadde kongen tillatt at byen skulle være fri fra all skatt og kongelig byrde i de to neste årene. Samtidig skulle de få beholde sine privilegier og friheter.<sup>434</sup> Da de to årene hadde gått, fikk undersåttene i Kongelf et brev, den 25. mai 1570, med lovnaden om at deres forrige privilegier og friheter skulle stadfestes, og at de fikk bevilget ytterlige fire år med skattefrihet.<sup>435</sup>

Fra de norske rigsregistrantene kan man se flere andre tilfeller der norske undersåtter fikk skattelettelser i de siste årene av krigen. I juni måned 1568 fikk fire områder bevilget skattefrihet. Uddevalla hadde blitt totalt nedbrent tidligere i krigen og den 9. juni ble det utsendt et brev om at alle undersåtter i Uddevalla skulle være frigjort fra skatt og utskrivning gjennom den resterende tiden av krigen.<sup>436</sup> Mens krigen varte, godtok kongen at undersåttene kunne kjøpe og selge med fremmede, og når krigen var over skulle de flytte tilbake til en gjenreist

---

<sup>431</sup> Österberg, 1971, s.43

<sup>432</sup> N.R.R. 19. juni 1566 s.513

<sup>433</sup> N.R.R. 21. mars 1568 s.579

<sup>434</sup> N.R.R. 21. mars 1568 s.579

<sup>435</sup> N.R.R. 25. mai 1570 s.655

<sup>436</sup> N.R.R. 9. juni 1568 s.590

by.<sup>437</sup> Akershus hadde blitt angrepet i 1567, noe som resulterte i at Oslo hadde blitt brent ned. Borgerne i Oslo ble derfor befalt om å hjelpe å bygge og bekoste en ny kirke og kirkegård etter at kapitelet i Oslo hadde beklaget ovenfor kongen at domkirken, skolen og residents var blitt brent ned av de svenske.<sup>438</sup> Da bevilget kongen at domkapittelet skulle være fri fra «al skat og Tyngge udi 12 samfelde Aar». Tolv år uten skatt virker å være usedvanlig lenge i forhold til de andre skattelettelsene, men kongen presiserer at skattefrihet ble bevilget med vilkåret at en ny domkirke skulle bli oppbygd så fort så mulig.<sup>439</sup> Selv om domkapitlet slapp skatt i tolv år ble fortsatt borgerne tvunget til å bekoste og bygge domkirken selv. De som bodde på Hissingen, klagde til kongen på grunn av skaden som hadde blitt påført dem og ba om å bli skånet for byrder i en lang tid. Kongen bevilget at de skulle være frie fra «skat, Landgilde og anden Tyngge» i ett år.<sup>440</sup> I juli 1568, en måned etter godkjennelsen av skattelettelsene, skrev kong Fredrik til alle sine «undersaatte, Riddesmændmænd, Fruer, Jomfruer, Kjøbstædmænd, Bønder og menige Almue» at hvis de skulle sette fram klagemål og andre saker, måtte de kontakte Christopher Valkendorf som var det norske rikets kansler. Lagmenn og lagrettemenn kunne også kontaktes. Etter Norges lov skulle disse hjelpe undersåttene med hva som var lov og rett, slik at ingen skulle bli negativt berørt.<sup>441</sup> Dette viser at den norske allmuen hadde forhandlingsmuligheter på lik linje med svenskene for å kunne minske konsekvensene av krigen.

### 5.3.1 Stevning og dom av allmuen etter Trondheims gjenerobring

Etter gjenerobringen av Steinviksholms slott, skrev lagmannen, borgermestre, råd og borgerne i Trondheim til kong Fredrik for å forklare sine handlinger under den svenske okkupasjonen.<sup>442</sup> Dette brevet ble sendt ut den 28. mai 1564. Ved å peke på vedlagte kopier av de svenske truslene, mente trønderne at de hadde blitt truet og tvunget til å sverge troskap til kong Erik. Videre hadde de svenske herjet med jernhånd da de hadde påført byen strenge skatter, trusler og satt opp galger midt på Trondheims torg og andre steder i lenet. Da Rosenkrantz, Bild og Munk frigjorde byen fra de svenske, forkastet allmuen den ed de hadde blitt tvunget til å sverge, og sverget igjen troskap til «sin rette arveherre» kong Fredrik. For den synd det var å sverge

---

<sup>437</sup> N.R.R. 9. juni 1568 s.590

<sup>438</sup> N.R.R. 15. juni 1568 s.593

<sup>439</sup> N.R.R. 15. juni 1568 s.593

<sup>440</sup> N.R.R. 16. juni 1568 s.594

<sup>441</sup> N.R.R. 4. juli 1568 s.597

<sup>442</sup> DN. B.22, Nr. 538, 28. mai 1564



troskap til kong Erik, bad allmuen kongen om tilgivelse med lovnader om at de skulle være lydige mot kongens lensherrer.<sup>443</sup>

Det virker ikke som at brevet fra allmuen i Trondheim hadde noen direkte innvirkning på kong Fredrik. Den 11. juni 1564 skrev han til lensherre Erik Rosenkrantz der han krevde at hans undersåtter i Trondheim skulle bli stevnt for retten.<sup>444</sup> Dette var på grunnlag av det svik undersåttene hadde påført ham da de hadde underkastet seg de svenske. Det inkluderte menige kjøpmenn, borgermester og domkapitlet, men også «alle andre vore Undersaatter, Norges Riges indbyggere, Ingen undertagen, som udi denne nærværendes Feide sig have begivet til vore Fiender, dem hyldet, svoret og gjort Hjælp og Bistand, eller i andre Maade dem imod os og deres Fædrenerige utroligen beviist.» Speidere og andre forrædere som hadde skadet riket skulle også bli jaget og dømt etter loven. Rosenkrantz skulle også ta i bruk lagmennene Nordenfjells, samt borgermester og rådmenn fra Bergen, slik at de kunne hjelpe ham med å ta sakene til retten, og deretter dømme de skyldige slik at rettferden ble sikret. Dette skulle gjøres den 29. juli eller når det var mest beleiligt for lensherren.<sup>445</sup> Brevet gav disse mennene fullmakt til å stevne klerkeriet, borgermester, rådmenn, borgerskapet og andre som hadde ført utroskap mot kongen. Lagmennene og rådmennene skulle granske, forfare og «endeligen uden al Forhaling, Opsættelse eller Undskyldning dømmer derpaa, hva hver, som skyldig findes, er skyldig falden for til os, det vare sig enten Liv, Ære eller Gods,». De skulle dømes alene av retten og Guds rettferdighet. Vennskap og gunst skulle bli sett bort fra og de som forsømmet seg i sitt arbeid skulle også bli dømt etter loven. Innbyggerne i Trondheim var nødt til å se seg forpliktet til stevningen den 29. juli, hvor de skulle svare for sine handlinger under okkupasjonen av de svenske. Igjen bønnfalte de styresmaktene, denne gang direkte til lensherren i Trondheim Herluf Skave og bad om at stevningen skulle bli utsatt. Igjen angret de sine handlinger og forklarte at de var tvunget til å forsegle brevet på svenskenes vegne. Skave skrev til kongen den 28. juni at allmuen hadde vært lydige mot ham, og gjort det de kunne for å holde så mange av kongens krigsfolk som mulig. Skave anså derfor allmuen som uunnværlig i tilfelle de svenske skulle komme med et nytt angrep, og ba derfor kongen om at stevningen og straffeforfølgelsen av folket burde bli utsatt frem til det ble fredeligere. Skulle de bli stevnet var de nødt til å samles i Bergen noe som ville gjort Trondheim øde.<sup>446</sup>

---

<sup>443</sup> DN. B.22, Nr. 538, 28. mai 1564

<sup>444</sup> N.R.R. 11. juni 1564 s.418-421

<sup>445</sup> N.R.R. 11. juni 1564, s.418-419

<sup>446</sup> DN. B.22, Nr. 543, 28 juni 1565

At forsendelsen av brev tok lang tid er noe som ble vist i et kongebrev til Rosenkrantz datert 9. juli, hvor kongen skrev at Rosenkrantz brev fra 6. mai hadde kommet noen dager tidligere. Da har det gått over to måneder siden Rosenkrantz brev ble sendt fra Bergenhus, og det kan tale for at kongen ikke hadde fått trøndernes brev fra 28. mai da han skrev til Rosenkrantz angående stevningen. Dette kan også forklare kongens negative innstilling ovenfor trønderne. Derimot bekreftet dette brevet at trøndernes brev utsendt den 28.mai, hadde ankommet, og at kongen hadde svart dem at han skulle tenke igjennom saken. Kongen uttrykte sin egentlige mening til Rosenkrantz om at undersåttene burde straffes: «de have forgjort halsen, at I da derom lade gaae, hva Ret er og Norges Lov udviser.»<sup>447</sup> I denne setningen avslører kongen også hvilken type straff som skulle tillegges forræderi, nemlig at de skulle bli «forgjort halsen». Dette henviser til avrettelse med halshogging. Det var fortsatt i kongens interesse at forseelsen til de trønderske undersåttene skulle straffes. Spesielt de fornemste svikerne, slik som mester Christopher Henrikssøn, måtte bli oppsøkt og straffet. Igjen refererte kongen til hans befaling om at lagmennene i Nordenfjells og rådmennene i Bergen skulle hjelpe til med rettsprosessen.<sup>448</sup>

Videre skrev kong Fredrik til lagmennene og lagrettemennene i august 1564, og viste til det faktum at mange av undersåttene hadde motsatt seg Rosenkrantz oppbud for å befri Trondheim og i stedet hadde «en Part aledles siddet overhørige og ulydige hjemme,». Dette hadde Rosenkrantz selv formidlet, og han hadde derfor blitt beordret å stevne undersåttene for sin ulydighet. Da ble også lagmennene og lagrettemennene beordret til å samle seg i Bergen for å granske og dømme de Rosenkrantz mente å være skyldige.<sup>449</sup> Det er ikke før ett år senere at vi får en oppdatering på stevningen av de norske undersåttene. Den 20. august 1565 fikk Rosenkrantz et brev fra kongen angående stevningen av trønderne som skulle ha skjedd 29.juli året før. I mellomtiden hadde de undersåtter som var anklaget for forræderi, besøkt kongen og bedt at denne sak skulle utsettes til krigen var over. Etter betenkningstid hadde kongen befalt Rosenkrantz at saken og stevningen skulle utsettes helt til et forlik mellom rikene kunne oppnås. Deretter skulle saken fullføres.<sup>450</sup> Derimot finnes det ikke flere opplysninger angående denne saken i riksregistrantene under krigen og heller ikke når krigen hadde blitt avsluttet.

---

<sup>447</sup> N.R.R. 9 juli 1564, s.424-425

<sup>448</sup> N.R.R. 9 juli 1564, s.424-425

<sup>449</sup> N.R.R. 15 august 1564, s.432-433

<sup>450</sup> N.R.R. 20 august 1565, s.466

### 5.3.2 Kong Fredrik viser den norske allmuen nåde

I kildene angående trøndernes anerkjennelse av den svenske kongen, viste kong Fredrik seg å være streng og opptatt av å utlyse straff. Derimot i andre tilfeller senere i krigen kan man observere at det var i kongens interesse å vise nåde. Spesielt da kongen kunne innkreve økonomisk erstatning av bøndene, noe som var nødvendig da krigføringen ble kostbar. I februar 1567 førte svenskene det andre store okkupasjonsforsøket inn mot Norge. Denne gangen var ønsket å erobre Akershus festning og deretter få tilgang til sjøen. I respons til det svenske angrepet, ble Oslo brent ned av sine egne innbyggere for å unngå at svenskene kunne disponere byen. I ettertiden av dette angrepet kan det også observeres flere eksempler der kongen viste nåde mot de som ble ansett som ulydige og troløse undersåtter i Akershus Len, gjennom å kreve økonomisk erstatning istedenfor dødsstraff. I et brev datert den 21. mars kan vi se hvordan Christen Munk informerte kong Fredrik om det svenske angrepet.<sup>451</sup> Da hadde svenskene beleiret Akershus, men siden byen Oslo hadde blitt beordret brent ned, kunne ikke svenskene få fotfeste i lenet. Den 2. mars dro den svenske hæren bort fra Akershus. Derimot skrev Munk at slottet Akershus igjen var truet av en ny stor svensk styrke ryttere, knekter og skyttere som var ledet av oberst Thommes Olsson. Derfor bad Munk at kong Fredrik skulle unnsette havnene med orlogsskip og folk da Munk manglet krutt og proviant. Blant annet hadde det dårlige føret i landet gjort at landskylden (skatt) ikke hadde kommet. Det som er mest oppsiktsvekkende i dette brevet er hvordan Munk bekreftet til sin konge at den største delen av bøndene var nødt og tvungen til å underkaste seg svenskene. Dette faktum viste seg å være noe Munk aksepterte som et nødvendig onde. Derimot hadde han forhandlet med bøndene i forkant og forsikret kongen om at bøndene hadde «giiffuiitt mig (Munk) theris breff och segell att naar the fannger nogenn wnnndsettning aff Ethers koninglige maiestatt thaa wille the were Ethers maiestatt saa hulldt och throo somm the nogenn tiidt weritt haffuer,».<sup>452</sup> Samtidig bekjente bøndene at de ikke hadde noen andre som konge enn kong Fredrik utenom hva de måtte ha gjort under nød og tvang.<sup>453</sup> Det ser ut til at Christen Munk forstod og aksepterte den håpløse situasjonen bøndene befant seg i, og innså verdien av å få utskrevet brev med bøndenes lovnader om troskap. Som respons på dette brevet skrev kongen et brev til undersåttene i Akershus den 21. april hvor han tok opp at de hadde vært nødt til å sverge lojalitet til de

---

<sup>451</sup> DN. B.22, Nr. 545 21. mars 1567

<sup>452</sup> DN. B.22, Nr. 545 21. mars 1567

<sup>453</sup> DN. B.22, Nr. 545 21. mars 1567

svenske.<sup>454</sup> De som ville igjen underkaste seg kong Fredrik skulle bli møtt med nåde, og gi et nytt troskapsløfte: «dem skulle de igjen paa vore vegne tage til naade og af dem annamme Ed og Løfte,».<sup>455</sup> Da måtte de igjen forvente å motsette seg rikets fiender og brukes som lydige undersåtter. Derimot kom han med en advarsel mot de bøndene som fortsatt ville være motvillige og ulydige mot kong Fredrik. Da skulle de forfølges med «rov, mord og brand» og bli behandlet som «aabenbare og argeste fiender».<sup>456</sup> De som på ny hadde sverget sin troskap til kong Fredrik skulle lyde og følge Frantz Brockenhuus og Bjørn Kaas som førte krigstoget i Norge og Sverige. Dette brevet fra kong Fredrik nådde ut til en stor del av den norske allmuen og det finnes ni brev i *Diplomatarium Norvegicum* som gjelder begjæring om kongens nåde. Lagrettemenn, prestemenn, lensmenn og andre som hadde fullmakt fra allmuen, erklærte sin troskap til kong Fredrik etter at Frans Brockenhuus og Bjørn Kaas hadde kommet til unnsetning. Det første brevet er datert 29. mai 1567, der lensmenn fra flere deler av Sørøst-Norge og 42 lagrettemenn fra Tønsberg Len sverget på ny sin troskap og lovet at de og deres etterkommer skulle være kongen trofast og lydige. Skulle landet igjen ble plaget av fiender, lovet allmuen at de skulle «troligenn tilhielppe fienderne att emodt staa mett alsomstørste magt oc formuge somm vy Gud oc vor retthe herre oc konunge oc federne rige plegtig ere.»<sup>457</sup> Den 6. juni ble det utsendt to brev fra Hedmarken, samt Totland og Hadeland.<sup>458</sup> Også der skrev lagrettemenn med fullmakt fra allmuen og beklaget at de hadde underkastet seg svenskene, og at de hyllet kong Fredrik etter oppfordringen de fikk i brevet fra Brockenhuus og Kaas. De forpliktet seg også å gjøre motstand mot fremtidige angrep fra fienden, «giorre aff wor ganske magt met godz og liiff». <sup>459</sup> Skulle de igjen sverge troskap til en annen konge enn Fredrik, skulle de selv og sine etterkommere straffes i henhold til den norske lov.<sup>460</sup> Brev fra blant annet Hamars kapitel, Valdres, Gudbrandsdalen ba også kong Fredrik om nåde, sverget på ny troskap til ham og lovet å gi fienden motstand.<sup>461</sup> Da allmuen i Valdres fikk vite fra Christen Munk at svenskene hadde blitt jaget ut av landet, skrev de et brev om at du skulle snarest mulig sverge en ny ed til sin rette konge. De unnskyldte sin utroskap med at de hadde vært omringet av fiendene og fjellene. De svenske visste også at allmuen i Valdres hadde vært «sao dristige i deris land med mord och brand.» Frykten var derfor stor at de ville «slecke sin

---

<sup>454</sup> N.R.R. s.549 21 april 1567

<sup>455</sup> N.R.R. s.549 21 april 1567

<sup>456</sup> N.R.R. s.549, 21 april 1567

<sup>457</sup> DN. B.22, Nr. 546, 29.mai 1567

<sup>458</sup> DN. B.22, Nr. 547, 6. juni 1567; DN. B.22, Nr.548 6. juni 1567

<sup>459</sup> DN. B.22, Nr. 547, 6. juni 1567

<sup>460</sup> DN. B.22, Nr. 547, 6. juni 1567

<sup>461</sup> DN. B.22, Nr. 550, 13. juni 1567; DN. B.22, Nr. 552 14 juni; DN. B.22, Nr. 554 17 juni 1567

harm» med å forårsake ødeleggelse.<sup>462</sup> Da fikk allmuen presten til å skrive at de var et fattig folk og at det var stor dødelighet blant dem, og at de kunne ta ut av dem en brannskatt istedenfor å besøke dem. De unnskyldte seg med at de var tvunget til å sverge disse løftene til svenske, men at «Einn tuinngit troskaff bliffuer icke aff hiertit». De var også villige til å utføre «mann aff huse» skulle det være behov for dette.<sup>463</sup>

Selv om kong Fredrik garanterte nåde til sine angrede undersåtter i Norge, var en av følgene at de måtte betale halsløsen for sine ugjerninger. Halsløsen er et begrep som ble brukt i saker der den skyldige var dømt til dødsstraff ved halshogging. Ordet kan også referere til en bot eller erstatning hvor den skyldige hadde blitt frigjort dødsstraffen. I denne sammenhengen var de norske bøndenes handling sett på som forræderi og dermed berettiget til å straffes med døden.<sup>464</sup> Kong Fredrik kunne derfor utnytte situasjonen med den norske allmuen for å få ekstra inntekter til krigføringen. Den 8. april 1568 beordret han Olaf Kalips, som var Norges kansler, samt Erik Brockenhuus, at de skulle forhandle med bøndene slik at de «skulle optinge for hvis de dem udi saa Maade havde forseet,».<sup>465</sup> Ordet optinge betyr at man slutter forlik ved å love bøter eller erstatning, noe som tydeliggjør at bøndene måtte bøte for sin ugjerning. Penger, sølv eller hva annet bøndene kunne betale med, skulle deretter føres inn i regnskap hos kronens rentemester.<sup>466</sup> I løpet av det resterende året 1568 finnes det to brev fra kongen der han påminnte sine tjenestemenn om at bøndenes erstatning var til det danske rikets fordel. Det første brevet ble sendt ut til Erik Brockenhuus den 9. juli, der kongen skrev at registreringen av «den Halsløsen, som Bønderne udi Agershuus Len og deromkring skulle udgive,» ikke hadde kommet. Derfor befalte kongen at Brockenhuus skulle overlevere til kongens mann Christoffer Valkendorf et tydelig register på bøndenes navn og beløpet de skulle betale.<sup>467</sup> Over en måned senere, den 21. august, skrev den danske kongen til lensherre Christen Munk som også tidligere var befalt å samle inn halsløsning fra bøndene i Akershus. Kongen bad om at de oppsamlede pengene skulle sendes med det aller første til København slott.<sup>468</sup> Det er åpenbart at kongemakten ønsket mer ressurser til krigføringen som hadde pågått i en lang tid. Om kongen fikk noe av pengene dette året er noe usikkert. Rett etter brevet til Munk begynte Danmark-Norge og Sverige å forhandle om fred.<sup>469</sup> Det er ikke før i juli måned 1569 at man igjen kan

---

<sup>462</sup> DN. B.22, Nr. 549 8. juni 1567

<sup>463</sup> DN. B.22, Nr. 549 8. juni 1567

<sup>464</sup> N.R.R. 8.april 1568 s.580

<sup>465</sup> N.R.R. 8.april 1568 s.580

<sup>466</sup> N.R.R. 8.april 1568 s.580

<sup>467</sup> N.R.R. 9. juli 1568 s.597

<sup>468</sup> N.R.R. 21. august 1568 s.605

<sup>469</sup> N.R.R. 1. september 1568 s.605

observere forløpet i oppsamlingen av bøndenes halsløsning. Da pengene fra bøndene hadde blitt samlet, hadde hovmester Peder Oxe bedt Erik Brockenhuus om å dra til København med de oppsamlede pengene. Da Brockenhuus ikke dukket opp, fikk han et brev fra kongen den 22. juni 1569.<sup>470</sup> Da hadde det gått nærmere ett år siden kongen sist hadde beordret at pengene skulle sendes ned til slottet. Kongen uttrykte forundring over hvorfor hverken Brockenhuus eller den oppsamlede halsløsningen hadde kommet til København. Han uttrykte at Brockenhuus skulle gjort jobben sin bedre og at riket sårt trengte pengene til å finansiere sitt krigsfolk. Kongen befalte igjen at Brockenhuus skulle dra ned til København med all hast og uten unnskyldning for å overlevere pengene, tydelige register og manntall.<sup>471</sup>

Med tanke på den gjentatte lovnaden om at den norske allmuen skulle stille opp å gi fiendene motstand kan vi se i kildene at de sannsynligvis ble brukt i angrep mot Sverige ved krigens siste år. Christen Munk hadde i juni 1568 blitt beordret å føre tog inn til Sverige for å «gjøre Fienderne meste Skade».<sup>472</sup> Også Rosenkrantz og fogdene i Lister Len ble bedt om å bidra med forsterkninger til Munks tog inn til Sverige.<sup>473</sup> Da det ble opprettet et temporært forlik mellom de tre rikene, ble Munk beordret til å holde sine tropper igjen og behandle de svenske med omhu.<sup>474</sup> Vincent Juel på Bohusfestning ble beordret at ingen av de norske undersåttene skulle gjøre vold eller skade mot de svenske før han fikk svar fra kong Fredrik.<sup>475</sup> Dette forliket oppstod i tiden da kong Erik ble avsatt etter en lengre periode med sinnssykdom.<sup>476</sup> Hertug Johan av Finland, senere kronet som ny svensk konge i 1569, skrev brev til adelen og allmuen i Norge om at han hadde besøkt den danske kronen for fredssamtaler i september 1568.<sup>477</sup> Forhandlingene om fred ble avbrutt i begynnelsen av 1569, og den 10. desember skrev kong Fredrik og beordret Munk at han skulle sende sitt krigsfolk inn til Sverige for å gjøre skade og motstand over grensen. Dagen etter fikk Munk igjen ordren om at han skulle «opbringe det meste Folk» han kunne avstedkomme for å rykke inn til Jemtland og innta lenet på kongens vegner.<sup>478</sup>

Sammenligner man responsen fra kong Fredrik mot de norske undersåttene, henholdsvis trønderne i 1564 og østlendingene i 1567, ser man at kongen reagerte mye strengere mot trønderne. Selv om brevet der trønderne unnskylder seg sine handlinger var nok

---

<sup>470</sup> N.R.R. 22. juni 1569 s.627

<sup>471</sup> N.R.R. 22. juni 1569 s.627

<sup>472</sup> N.R.R. 22. juni 1568. s.596

<sup>473</sup> N.R.R. 7. august s.602

<sup>474</sup> N.R.R. 26. november 1568 s.609

<sup>475</sup> N.R.R. 1. september 1568 s.605

<sup>476</sup> Harrison, 2010, s. 356

<sup>477</sup> N.R.R. 1. september 1568 s.605

<sup>478</sup> N.R.R. 11. desember 1569 s.643

så lik de brevene som ble skrevet av bøndene på Østlandet, var kong Fredrik fast overbevist om at trønderne skulle stevnes og dømmes for deres landssvik. Lensherren Skave forsikret om at trønderne gjorde alt de kunne for å gjenopprette tilliten til sin konge, men kongen ønsket fortsatt at de skulle straffes etter loven. Dette kan ha flere grunner. For det første er det en mulighet at brevet fra trønderne ikke kom til kongen med det første, og at det påvirket kong Fredriks holdninger. Derimot, når kongen første får brevet fra trønderne, viser kongen seg lite nådig og ønsker fortsatt at de skulle stevnes. At innbyggerne i Trondheim ikke ble stevnet var på grunn av ulempen det medførte for byen da landet var i krig. Ut ifra kildene er det ingenting som tyder på at trønderne ble stevnet etter krigen. En annen grunn til at kongen viste fortere nåde mot undersåttene på Østlandet, var at lensherre Munk allerede hadde forhandlet med allmuen og forsikret kongen om at de skulle sverge en ny ed til ham hvis de ble lagt under de svenskes vold. Dermed sendte allmuen nye troskapsbrev til kongen så fort de var blitt satt fri fra fienden. Selv om kongen viste nåde til sine undersåtter på Østlandet, krevde han også godtgjøring i form av penger. Dette viste seg likevel å være problematisk å innsamle.

#### **5.4. Konklusjon**

I sammenligning med den danske krigsforordningen i 1564 har dette kapitlet vist at brevet til Rosenkrantz fra 13. oktober 1565 har store likheter med forordningens artikler som var ment for danske soldater. De norske bøndene sto under landsloven og leidangsplikten som var nedfelt i loven, men man kan tolke det slik at kong Fredrik forventet at lensherrer og undersåtter også skulle følge lignende instruksjoner som fantes i krigsforordningen. Likhetene var blant annet instruksjoner for hvordan fiendene skulle behandles, hvordan plyndring av byer og slott skulle foregå, samt at lovbrudd skulle straffes med døden uten nåde. At brevet til Rosenkrantz konstaterte at de norske bøndene skulle straffes med døden uten henvisning til den norske lov, skiller seg også fra andre samtidige kongebrev. Da kan vi konkludere med at selv om det ikke finnes bevis på at krigsforordningen ble sendt ut i Norge, viser brevet til Rosenkrantz at samme holdninger og instruksjoner også gjaldt de norske bøndene i krigføringen mot Sverige. I samband med krigsforordningen skrev Netterstrøm at den danske staten blant annet brukte den nye lutherske teologien for å legitimere kongen og hans handlinger. Dermed ble det utviklet nye normer og idéer som gav størst fordel for kongemakten, og som gjorde at den høyeste prioriteringen ble å føre krig effektivt og i gunstige forhold. Dette førte til store konsekvenser for den sivile befolkningen både i Sverige og Norge. Sivile menn og kvinner ble sett på som legitime mål for å svekke motstanderens rekrutterings- og skattepotensiale, noe som sto i

kontrast til tidligere normer fra middelalderen. Tillatelse til plyndring og voldtekt ble brukt som motivasjon for å få soldater til å føre krigen videre. At norske bønder ble oppfordret til å myrde og plyndre sine fiender, forsterket av krigsherjingene langs grensen, viser at denne utviklingen også skjedde i Norge.

I det svenske tilfellet kan den voldelige krigføringen blant annet forklares ut ifra det faktum at den svenske staten brukte leiesoldater i viktige lederstillinger. Hallenberg skriver at en aggressiv maskulinitet hadde en sterk innflytelse på det svenske imperieprosjektet på 1500-tallet. Den svenske adelen og kirkens menn mistet sine viktige posisjoner, samtidig som utenlandske leiesoldater begynte å utgjøre ryggraden i den voksende statlige organiseringen av det svenske samfunnet. Dette var også med på å gjøre samfunnet mer voldelig, noe som også gikk utover den sivile befolkningen, da leiesoldater ikke hadde samme tilknytning til bøndene slik som adelen hadde. I sammenligning av kildene kan vi se at oppfatningen om en sterk mannlighet sto sterkere i det svenske riket enn i det dansk-norske riket. Dette virker ikke ha noe å si for behandlingen av sivile, da begge kongemaktene ønsket at ulydighet skulle straffes strengt.

Den sivile befolkningen på grensen mellom Norge og Sverige havnet i kryssilden mellom to hærer like ivrige til å tvinge folk til å sverge lojalitet til de nye makthaverne eller ødelegge folks liv og gods. Begge monarker var villige å vise nåde like fort som de ble rasende og påførte tunge straffer med bakgrunn i undersåttenes avgjørelser. Det var en vanskelig situasjon bøndene langs grensen befant seg i da de var tvungne til å håndtere trusler om brannskatt og ødeleggelse fra to regjerende monarker med store forventinger til deres lojalitet.

Både kong Fredrik og kong Erik var overbevist om at de norske undersåttene ville velge deres side i de tidlige stadiene av krigen. I noen deler av Norge var allmuen ulydig mot kong Fredrik, mens andre deler valgte befolkningen å være trofaste til kongen selv om dette førte til store konsekvenser. Kildene viser at kong Erik ofte hadde en feilaktig oppfattelse om de norske undersåttene troskap. Svenskene fikk fotfeste i Jemtland og Trøndelag, men kong Erik måtte ty til mye propaganda for å overtale de norske til å underkaste seg ham og Sveriges lov. Motsatt finnes det ikke mye propaganda i kong Fredriks kongebrev til de norske undersåttene. Dette hadde å gjøre med at han var ansett som norsk arvekonge og forventet at de norske skulle følge hans befaling. De av allmuen som ikke sverget troskap eller brøt troskapseden, ble behandlet som de argeste fiender av både kong Fredrik og kong Erik. Uansett hvilken side allmuen valgte førte det til konsekvenser som død, lidelse og ødeleggelse av gårder. Dette kapitlet har derfor sett på hvordan allmuen responderte til denne umulige situasjonen og hvilke aksjoner de kunne gjøre for å minske ødeleggelsene. Blant annet ble bondefreder inngått mellom svenske og



norske bønder. Disse bondefredene er lite synlig i kildematerialet, og derfor har det vært lettere å observere bøndenes henvendelse til staten etter å ha opplevde mordbrann og plyndring. Österbergs undersøkning kom frem til at de svenske bøndene fikk kompensasjon for ødeleggelsene etter å ha henvendt seg til den svenske sentralmakten. Etter forhandlinger kunne bøndene få skattelettelse slik at de kunne gjenreise byer og gårder. Dette er noe jeg også har kunnet observere i de norske kildene. Flere kilder viser til at norske bønder ba kong Fredrik om økonomisk kompensasjon, og på samme måte som svenskene fikk de også skattelettelse. Verdt å poengtere er at kong Fredrik i forkant av krigen også lovet bøndene i Kongelf at han skulle kompensere for tap av gårder og byer dersom de holdt sin troskapsed til ham. Kongen holdt sitt løfte da Kongelf skulle bygges opp igjen. I Norge varierte lengden på skattelettelsene, noe som står i kontrast til de svenske som hadde en fast ordning for skattelettelsene. Skattelettelsene i Sverige var basert på graden av ødeleggelse på gårder. Dette bekrefter at i forsøket på å minske konsekvensene av kongenes krigføring, hadde også nordmennene forhandlingsmuligheter på lik linje med sine svenske naboer.

Videre har jeg i kapitlet sett på hvordan undersåttene i Trondheim og Akershus len måtte bryte sin troskaps ed til kong Fredrik etter svenskens angrep. Da kan man også observere hvordan kong Fredrik reagerte mot sine ulydige undersåtter. Kong Fredrik var mye strengere i sin oppfatning om trøndernes brudd på troskap og ønsket dem stevnet og dømt for landssvik. Denne oppfatning sto sterkt hos kongen selv om trønderne gjorde alt de kunne for å gjenopprette tilliten. De sendte blant annet et brev der de erklærte ny troskap til kongen. Ut ifra kildene ser det ut at trønderne unnslopp kongens straff da krigen førte til at stevningen måtte utsettes. I motsetning til dette kan vi observere i kildene at kong Fredrik viste nåde ovenfor allmuen i Akershus len. Dette var fordi lensherre Munk hadde forhandlet med undersåttene og forsikret kongen at de skulle sverge en ny troskapsed etter frigjørelsen fra svenskens okkupasjon. Kildematerialet viser flere brev der allmuen på Østlandet sendte ny troskapsed til sin dansk-norske konge. Igjen viser dette til at bøndene hadde forhandlingsmuligheter som kunne minske konsekvensene av krigen. Ulydighet og brudd på troskap skulle straffes med døden, og selv om kongen viste nåde krevde han økonomisk erstatning. Dette var på grunn av den sårbare krigssituasjonen der statskassen var nesten tom. Også innkrevingen av denne erstatning viste seg være krevende å få til og kildene bekreftet ikke om bøtene kom til København.

## KAPITEL 6

### KONKLUSJON

I dette arbeidet har jeg sammenlignet rekrutteringsprosessene i Norge og Sverige for å finne likheter og ulikheter mellom rikene i den nordiske syvårskrigen. Deretter har jeg undersøkt hvordan de dansk-norske og svenske myndighetene behandlet fiendens allmue og hvordan den sivile befolkningen responderte på dette de fikk gjennom krigen. Forskningslitteraturen i Norge har poengtert at selv om Danmark-Norge bygget sin militære struktur på profesjonelle soldater fra utlandet, bidro norske bønder i militære operasjoner i den nordiske syvårskrigen. Da den svenske hæren var organisert med bondesoldater, var en sammenligning mellom de norske og svenske bondesoldatene et interessant perspektiv å ta opp.

En tydelig likhet som oppstår direkte, er at både de norske og svenske embetsmennene måtte gå inn i forhandlinger med bøndene for å utskrive dem til krig. Lensherre Rosenkrantz i Bergenhus len måtte gjentagende ganger forhandle med bøndene og refererte til landsloven og leidangplikten som bøndene var pålagt å følge. Da bøndene først nektet var det trusler om bannlysning og dødsstraff i henhold til loven som gjorde at bøndene godtok å tjenestegjøre i syvårskrigen. Konsekvensene av å bryte loven var også en avgjørende faktor for de svenske bøndene. I likhet med de norske bøndene i Bergen, var bøndene i Dalarna gjenstridige ved utskrivning. Dalkarlarna viste sterkt motstand mot øvrigheten, og det gikk så langt at befalingsmannen ble truet på livet. Dette står i kontrast til de norske som ikke viste tegn på vold. For å overtale de gjenstridige Dalkarlene rettferdiggjorde kong Erik sine militære planer i Norge gjennom å vise krigen i et større historisk perspektiv og poengterte viktigheten av å bekjempe danskenes tyranni. Den tradisjonelle forpliktelsen av å forsvare landet ble brukt for å rettferdiggjøre et angrep på Norge. Dette skulle forhindre mulige norske angrep, og derfor var denne militære operasjonen innenfor lovens bestemmelser. Jeg vil hevde at det finnes sterke likheter med fremgangsmåten som ble brukt i utskrivningen av norske og svenske bønder året 1564.

Selv om kong Erik hadde problemer med å mobilisere allmuen til krig, anså han de innfødte svenskene som mer lojale enn leiesoldater. Dette står i kontrast til de danske styresmaktenes erfaring. Kildene bekrefter ytterligere at kong Fredrik og de norske lensherrene foretrakk leiesoldater framfor den norske allmuen, noe som er i linje med hva tidligere forskningslitteratur hevder. Dette kan blant annet forklares gjennom eksemplene der Munk beskrev bøndene i Akershus som uberegnelige og udugelige i krigføringen. Analysen har også demonstrert at bøndene i Akershus, slik som i Bergenhus len, ble brukt for å forsterke

hærstyrken i manntall noe som skremte bort den svenske fienden gjentatte ganger. Et annet poeng som gjorde det vanskelig å utskrive allmuen, var at en totalmobilisering ville lagt Akershus len åpent for angrep. Derfor kunne ikke Munk utskrive mer enn 3000 fra lenet.

Analysen har også vist at den dansk-norske krigføringen ble utsatt for en vanskelig økonomisk situasjon gjennom hele krigen, noe som gjorde det nødvendig å ta i bruk bønder. Betaling av leiesoldatene ble et problematisk tema også i Norge, noe som førte til at allmuen fikk større krav på å stille tropper for å svare på det svenske angrepet i 1564. Videre i analysen har jeg sett på hvordan de norske bøndene ble forsøkt rekruttert til militære operasjoner inn i de svenske landskapene.

Krigsåret 1565 bød på store problemer for kong Fredrik og den danske hær. Et interessant funn i kildene er at noen av storbøndene i Akershus fikk tilbudet om å tjene i krigen i bytte mot skattefrihet. Dette betydde sannsynligvis en temporær gjenopplivelse av krigstjenesten som tidligere medlemmer av hirden og bondeeliten tok del i, og viser at kong Fredrik var villig til å ty alle midler for å snu den negative krigstrenden. Kort tid etter viser kildene at også den menige allmue i Norge ble rekruttert for å delta i militære operasjoner inn i Sverige. Lensherrene Munk og Rosenkrantz ble begge beordret å utskrive en fjerdedel av befolkningen for å angripe svenskene. Ut ifra kildene kan vi observere at Munk brant ned det meste i landskapene over grensen. Derimot opphørte utskrivningen av Bergens befolkning, og jeg argumenterer for at dette skjedde på grunn av bypesten som herjet i Bergen høsten 1565. Dette gjorde at befolkningen fikk medhold i deres klager til kongen. Derimot har jeg fremhevet utskrivingsbrevet til Rosenkrantz som en god kilde på datidens instruksjoner i krig. Spesielt oppsiktsvekkende er beordringen om at fiendene skulle myrdes og deres gårder brennes, og at de norske bøndene kunne ta del i plyndringen. Da Munk også fikk instruksjon om å angripe Sverige, kan man anta at også han var bevisst på hvordan krigføringen skulle foregå. De utbrente svenske landskapene langs grensen taler for at også Munk fikk lignende instruksjoner som Rosenkrantz. Sammenlignet med et svensk befalingsbrev kan vi også observere at svenskene fikk likeartete instruksjoner når det gjelder behandlingen av fienden. De norske fiendene skulle utsettes for mord og brann, og plyndring ble sett på som en belønning. Til sammenligning kan vi også se at ulydige nordmennene skulle dømmes til døden, mens svenske bønder ble overgitt til seg selv dersom de nektet å tjenestegjøre i krigstoget. Kildene bekrefter at de dansk-norske styresmaktene hadde ønske om å bruke norske soldater i angrepskrig, men mer oppsiktsvekkende er opplysningen om hvordan fiendene skulle behandles. Videre har analysen demonstrert at instruksjonene som Rosenkrantz fikk i 1565 samsvarer i stor grad med en dansk krigsforordning fra 1564. Selv om krigsforordningen ikke gjaldt de norske bøndene

som sto under norsk lov, kan vi se flere likheter. En tolkning kan være at kong Fredrik forventet at norske lensherrer skulle følge lignende instruksjoner som var i krigsforordningen. Igjen fantes likheter i måten fiendene skulle behandles, samt instruksjoner om plyndring og at lovbrudd skulle straffes med døden uten nåde. Fra kildematerialet har vi observert at bøndene i Bergenshus ble beordret til å drepe og plyndre sine naboer i Sverige. Sannsynligvis fikk også bøndene i Akershus samme ordrer da lensherren Munk viste til herjinger langs grensen av lenet. Jeg vil derfor argumentere for at norske bønder også var en del av den militære utviklingen, der den dansk-norske staten ønsket å effektivisere krigføringen, med konsekvensen av at tidligere normer fra middelalderen ble skjøvet bort.

Da de militære operasjonene som oftest resulterte i herjinger av fiendens områder, har behandlingen av de sivile gjennom syvårskrigen vært hensiktsmessig å undersøke. Både den danske krigsforordningen og den svenske statens organisering kan forklare de negative konsekvensene sivilbefolkningen måtte tåle både i Norge og Sverige. Bøndene langs grensen befant seg i en krevende situasjon da både kong Fredrik og kong Erik forventet deres lojalitet. De ble konstant tvunget til å håndtere trusler om brannskatt og ødeleggelse. Både kong Fredrik og kong Erik behandlet dem som ikke sverget troskap eller brøt sin troskapsed, som sine verste fiender. For allmuen resulterte dette i store konsekvenser som død, lidelse og nedbrenning av gårder, uavhengig av hvem de var lojale til. Derfor har jeg undersøkt hvordan allmuen responderte til denne behandlingen og hvordan de klarte å minske ødeleggelsene i krigen. Et aspekt er naturligvis bondefredene, men det finnes få opplysninger i kildene om dette fenomenet. Det har derfor vært mer hensiktsmessig å undersøke hvordan bønder henvendte seg til kongen gjeldene økonomisk kompensasjon for herjinger og ødeleggelse. Sammenlignet med tidligere forskning, som viser at svenske bønder fikk skattelettelse, har jeg observert at noen av de norske bøndene hadde lignende forhandlingsmuligheter. De svenske bøndene hadde en fast ordning for hvor mye skattelettelse man kunne få, i motsetning til de norske bøndene, hvor lengden på skattelettelsen varierte. Et interessant funn er hvordan kong Fredrik holdt sitt løfte om å kompensere for nedbrenningen av Kongelf.

Et annet interessant aspekt er hvordan kong Fredrik forholdte seg til sine undersåtter som var tvunget til å bryte sin troskapsed. Selv om innbyggerne i Trondheim gjorde alt de kunne for å gjenopprette tilliten til kongen, ønsket han at de skulle stevnes og dømes for deres landssvik. Selv om stevningen aldri ble noe av, står dette i motsetning til senere tilfeller i krigen. Da allmuen i Akershus ønsket å gjenopprette sin troskapsed med kong Fredrik sendte de ut flere troskapsbrev. Kong Fredrik valgte å vise nåde, og dette kan være på grunn av Munks sine forhandlinger med undersåttene i forkanten av det svenske angrepet. Avtalen var at

allmuen skulle sverge en ny troskapsed etter å ha bli frigjort fra svenskene. Selv om bøndene måtte bøte for sitt landssvik, viser dette nok en gang at gjennom forhandlinger kunne bøndene minske konsekvensene av krigføringen.

Samlet sett vil jeg konkludere med at rekrutteringsprosessene og krigføringen i Danmark-Norge og Sverige har store likhetstrekk. Befalingsmennene i Sverige og Norge møtte på sterk motstand fra allmuen, og måtte ty til forhandlinger og trusler for å få bøndene med på felttog. Det funnet som har vært mest oppsiktsvekkende er hvordan befalingsmenn og allmuen, både i Norge og Sverige, har blitt direkte beordret å myrde og plyndre fienden og ødelegge deres områder. At norske bønder var underlagt slike ordrer bekrefter at også de fulgte den militære utviklingen på 1500-tallet. Dette fikk katastrofale følger for den sivile befolkningen. Samtidig har også bøndene i Norge og Sverige vist motstandskraft i møte med styresmaktene. Når bøndene har stått ovenfor en umulig situasjon, slik som i møte med utskrivning og hærstyrker, har de brukt alle midler for å underlette situasjonen. Da har spesielt forhandlinger med både konge og embedsmenn vært et gjentakende virkemiddel. Dette ser vi både i Norge og i Sverige.

## LITTERATUR OG KILDER

- Andresen, A. (2015) *Å gripe fortida : innføring i historisk forståing og metode*. 2. utg. Oslo: Samlaget
- DN= *Diplomatarium Norwegicum 1-23*. (2016) Utg. C.C.A. Lange, C.R. Unger o.fl. Chra. 1849 – Oslo 2016.
- Ersland, G.A, Holm, T.H. (2000) *Krigsmakt og kongemakt 900-1814 Vol B. 1*. Bergen: Eide.
- Gat, A. (1989) *The origins of military thought: from the Enlightenment to Clausewitz*. Oxford: Clarendon Press
- a. Hallenberg, M. (2016) A State of Aggression? Swedish Peasant Elites and the Art of Bargaining During the Nordic Seven Years' War (1563-1570), *Aggressive and Violent Peasant Elites in the Nordic Countries, C. 1500-1700*. Sveits: Springer Nature. ps.145-170,
- b. Hallenberg, M, Holm, J. (2016) *Man ur huse*, Falun: Nordic Academic Press,
- Hallenberg, M. (2013) The Golden Age of the Aggressive Male? Violence, Masculinity and the State in Sixteenth-Century Sweden, *Gender & history*, 25(1), s.132-149.
- Harrison, D. and Eriksson, B. (2010) *Sveriges historia: 1350-1600*. Stockholm: Norstedt.
- Hobson, R. (2005) *Krig og strategisk tenkning i Europa 1500-1945: samfunnsendring, statssystem, militær teori*. Oslo: Cappelen akademisk forl.
- Jensen, F.P. (1982) *Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570*, København: Historisk Institut
- Jespersen, K.J. (1983) Social Change and Military Revolution in Early Modern Europe: Some Danish Evidence, *The Historical Journal*, Vol. 26, No. 1. pp. 1-13. Cambridge: Cambridge University Press
- Koht, H. (1926) *Norsk bondereising : fyrebuing til bondepolitikken*. Oslo: Aschehoug.
- Lignell, A. (1851) *Beskrifning över grevskapet Dal*, Stockholm: P.A. Norstedt

- Nakken, A. (2000) *Sentraladministrasjonen i København og sentralorganer i Norge 1660-1814 Vol 9*. Oslo: Tano Aschehoug Riksarkivaren (Administrasjon og arkiver).
- Netterstrøm, J. (2016) Military and Civilians in fifteenth- and sixteenth-century Denmark. *Civilians at War: From the Fifteenth Century to the Present*. Edited by Gunner Lind. Copenhagen: Museum Tusulanum Press
- Nilsson, S.A. (1989) *På väg mot militärstaten: krigsbefälets etablering i den äldre vasatidens Sverige*. Uppsala: Historiska Institutionen
- N.R.R.= Lange, C.C.A., Heiberg, E.O. and Petersen, S. (1861) *Norske Rigs-Registranter: tildeels i Uddrag: B.1: 1523-1571*. Christiania: [s.n.].
- Opsahl, E. (2002) "Norge [...] thette rige som vort federne rige og land": norsk identitet i lydriketida (1537-1660)?, *Historisk Tidsskrift*, 81, s. 99-118, Oslo: Universitetsforlaget
- Parker, G. (1995) The 'Military Revolution, 1560-1660' – A Myth?, *The Military Revolution Debate*, ps.36-54. Oxfordshire: Taylor & Francis,
- Pedersson, A.B. = utgitt av Iversen, R. og Det Norske språk- og litteraturselskap (1963) *Dagbok og Oration om Mester Geble: Tekstbind*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Pedersson, A.B. = utgitt av Nilsen, H. og Det Norske språk- og litteraturselskap (1970) *Dagbok og Oration om Mester Geble: Kommentarbind*. Oslo: Universitetsforl.
- Rian, Øystein og Ljøgodt, K. (1997) *Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648 Vol B. 2*. Oslo: Universitetsforlaget
- Rian, Øystein (2016) What Kind of Interaction Was There Between Norwegian Peasants and Danish Authorities in the Period Between the Nordic Seven Years' War (1563-1570) and the 1640s?, *Aggressive and Violent Peasant Elites in the Nordic Countries, C. 1500-1700*. Switzerland: Springer Nature. ps.111-144
- Roberts, M. (1995) The Military Revolution 1560-1660, *The Military Revolution Debate*. ps.12-35. Oxfordshire: Taylor & Francis.

Sandvik, O.K. (2013) En undersøkelse av det svenske okkupasjonsstyret i Jemtland under Den nordiske syvårskrig, *Heimen, bind 50*, s.324-340, Oslo: Universitetsforlaget

Secher, V.A. (1887) *Corpus Constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre Kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660*. 6 vols. København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Danks Historie

Skoog, M.N. (2018) *I rikets tjänst: Krig, stat och samhälle i Sverige 1450-1550*, Vilnius: Bokförlaget Augusti

Starbäck, C.G. (1885) *Berättelser ur svenska historien: Tredje bandet. Gustaf Wasa och hans söner*, Stockholm, F. & G. Beijers Förlag.

Støren, W.K. (1952/53) Angrepene mot Trøndelag. *Historisk Tidsskrift*, 36, s. 61-74, Oslo: Universitetsforlaget

Österberg, E. (1971) *Gränsbygd under krig: ekonomiska, demografiska och administrativa förhållanden i sydvästra Sverige under och efter nordiska sjuårskriget*, 26, p. 298.

Österberg, E. (1989) Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige. Konflikt - kompromiss - politisk kultur, *Scandia Tidsskrift för Historisk forskning*, Vol. 55, No. 1, s.73-95, Lund: Scandia

Arkivmateriale:

D.R.A. = Rigsarkivet (Danmark), København (RAD): Danske Kancelli: *Oppsnappede svenske breve fra Syvårskrigens tid (1559-1573)*

S.R.R. = Riksarkivet (Sverige), Stockholm (RAS): *Riksregistratur (SRR), 1563-1570*



## VEDLEGG:

### Vedlegg 1. Kart over Danmark-Norge og Sverige rundt ca. 1560



## Vedlegg 2. De mest sentrale norske primærkildene i oppgaven

Norske Rigsregistrarer:

- **Til Christern Munk**

Vid, at os elskelige Erik Rosenkrands vor mand, raad og emebdsmand paa vort slot Bergenhuus, har handlet med vore undersaatte udi bergenuus len, saa de have bevilget at udgjøre hver fjerde mand med 2 maaneders Kost og gode færdige Rør og Værger, dermed at gjøre et Tog imod vore og rigens fiender; this bede vi dig og ville, at du udi lige maade handler med vore undersaatte udi dit Len Søndenfjelds, at de og med slig besked udgjøre hver fjerde mand, og saasart du de bestilt har, og folket er taxeret og udskrevet, at du da tilskriver Rosenkrands og med ham vorder tileens, om folket kan komme tilsammen, og om eder tykkes raadeligt være, at der gjøres et tog eller om de skal være 2 tog, og paa hvad tid og sted det bedst og føieligst skee kan, og tilskikker og forordinerer befalingsmænd for folket, som duelig ere, og siden gjør din flid at finde de veie og middel, derved fienderne kunde skee afbræk og nederlag; vi skikke dig herhos vort aabne Brev og Bestilling, derefter du dig videre har at rette.

Kjøbenhavn 13 October 1565

S479-480

- **Til Erik Rosenkrands**

At vi have tiltroet og befalet og Fuldmagt givet, og nu med dette vort aabne brev tiltroe, befale og fuldmagt give os elskelige Erik Rosenkrands, etc, der udi vort Rige Norge at forsamle et antal folk til hest og fods, og med dem af hans yderste magt ved sig selv eller og hans fuldmægtige, vore og rigens fiender de Svenske og alle deres anhängere og forvante, saa og alle de, som ham have handel, vandel eller ham gjøre nogen tilføring, at hemsøge med mord og brand, og dem tilføie skade, afbræk og nederlag, de være sig udi Sverige, Jemteland, Herdalen, inden riget og uden, hvor han forne vore fiender eller deres tilhängere spørge og overkomme kan. Thi bede vi og strengeligen byde alle vore kjøre, troe undersaatte Nordenfjelds udi Nroge, Ædel og Uædel, borger, nordfarer, bønder og menige almue, sammeledes vor høvedsmand Jacob Windz, hans befelsmænd og gemene Knegte udner ham liggendes og nu udi Thronnhem ere, at I udi alle Maade rette eder efter at være forne Erik Rosnekrands eller hans fuldmægtige hørig, lydig og følgagtig udi hvis han eder paa vore vegne tilsidendes vorder, og troligen tilhjælper fienderne at søge udi Jemteland, Herdalen, Sverige eller andensteds inden riget

og uden, hvor i dem overkomme kunne, og dem af eders yderste magt og formue at forjage og nedlægge, og eder paa samme tog lade bruge saa længe og saa langt forne Erik Rosenkrands godt og raadsom synes, og det kan være vore fiender de svenske til skade og afbærk, ved hvad middel og maade det skee kan. Og alt hvis bytte forne vore fiender de svenske, jemter, herdaler eller andre fienderenes tilhængere og forvandre, det skulle de mue beholde, og hver deraf sin anpart at maa bekomme efter hans befaling og krigsbrug. Dog dersom Gud allermægtigste formedelst forne vort krigsfolk vilde tilføie og give os nogen synderlige victorie over samme vore fiender, og forne vort krigsfolk kunde forøffre og bekræfte noget slot eller byer, da ville vi os forholdet vor rettighed med samme befæstninger, saa og udi skjõt og andet efter krigsbrug. Og hvad handel eller contract forne Erik Rosenkrands eller hans fuldmægtige derudinden gjøredes, saaa og hvad skade han forne vore fiender, paa de steder forskrevet staaer elelr andensteds inden riget eller uden, tilføiendes vorder, det ville vi i alle maade lade os befalde og det altingest agte og ansee, som det af os selv udi egen person gjort var, saa forne Erik Rosenkrands derudinden aldeles kal skadesløs holdes. SAMmeledes hvis bekostning gjøres skal, og hvad for besolding ud skal gives, det skal forne Erik Rosenkrands forrette og fuldmagt have, hver sin besolding at gjøre efter sin tjeneste, og samme udgift skal han tage af vore og Norges kronens len nordenfjelds. Udi hvilke Len samme vort Krigsfolk kunde indkomme, der skulle de og have deres underholdning og besolding, saa meget muligt er der at bekomme. Og skal forne Erik Rosenkrands ogsaa Fuldmagt have, vore undersaatte nordenfjelds, ædel og uædel, at sætte og taxere, hure høit hver skal være pligtig efter deres evne og formue at tjene os og riget mod rigets fiender med folk, fetalie eller udi andre maade, og vhis han derom gjørendes vorder, derefter skulle vore undersaatte dem aldeles rette, og skal hav have flittig opseende, at alting ganger ligeligen og ret til, og udi forne bestilling saa og i alle andre maade vort og vore rigers gavn og bedste vide og ramme, som vi ham tiltroer. Findes nogen vore undersaatte eller krigsfolk ulydig, og ikke i alle maade redde dem efter, hvis forne Erik Rosenkrands paa vore vegne dem befalendes vorder, da skal han straffes derover paa livet, uden al naade.

Kjøbenhavn 13 October 1565 s483-484

▪ **Borgermester og raadsmænd udi bergen finge brev udbodskarle anrørendes**

Vider, at eders fuldmægtige og medborgere der udi vor kjøbstad bergenh iblandt andre deres klagemaal, som de have havt her for os, haveder ogsaa berettet, hvorledes at os

elskelige Rosenkrands, har til udbudsfolk imod vore og rigens fiender ladet udskrive 200 væragtige karle af eders by, hvorudinden i eder hardt besvære og ere befrygtende, at eders by derover skal blive øde, men ere overbødige at ville af forne eders by lade udgjøre imod forne vore og rigens fiender hver fjerde mand, der væragtig er, at i dermed maatte blive forskaanet, hvilket vi eder ogsaa efter denne tids leilighed undt og bevilget have, og derom har tilskrevet forne Erik Rosenkrands, som forne eders fuldmægtige eder ydermere berette kan; this bede vi eder og ville, at i forne hver fjerde mand, dær væragtig er, af eders by udi forne udbod imod vore og rigens fiender vel staferet at ugjøre ville godvillig findes, og eder baade udi de og andre maade som vore troe undersaatte lade bruge, hvortil vi os viseligen forlade.

København 4 Mai 1566.

S502

▪ **Til Jens Ulfstand paa Baalhuus**

Kongen af Sverige og Grev Peder Brade til vore undersaatte udi Kongelf tilskrevet har, og bede vi dig og ville, at du tilsiger samme vore Undersaatte og Andre udi dit Len, at de. føre af Veien deres Gods og andet hvis de kunne, enten ind i Skaane eller Norge, og at de dem som ærlige og troe Undersaatte forholde, og for ingen deel ganger vore fiender tilhaande, betragtendes den Ed, de os svoret har, og med forvant ere; vi ville med det alleførste find de Raad og Middel, at de skulle blive forløste. Dersom fienderne brænde deres Huse og Gaarde, ville vi af vore og Kronens Skove komme dem tilhjælp med Tømmer, saa de igjen skulle fange dem bygde.

Halmstad October 3. 1563

▪ **Til Borgermester og Raadmænd i Kongelf**

At efterdi os elskelige Borgemester og Raadmænd og menige Borgere udi vor Kjøbstad Kongelf udi forløbne Aaringe have fanget stor Skade af vore og Rigens Fiender, saa deres By er afbrændt og deres Gods dem røvet og taget fra, da paa det de igjen mue komme til Næring og Bjering og oppbygge forne vor Kjøbstad Kongelf, have vi af vor synderlige Gunst og Naade undt og tilladt, og nu med dette vort aabne Brev under og tillade, at de mue være fri for al Skat og kongelig Tynge udi to samfelde Aar næst etter dette vort aabne Brevs Datum regnendes, og hvis Privilegier og Friheder, de have og vor kjære Herre Fader, salig og høilovlig Ihukommelse, og vi confirmeret og stadfest

have, skulle de nyde og beholde efter høimeldte vor kjære Herre Faders og vore Breves lydelse, dem givne ere.

Fredriksborg 21 Marts 1568. s579

▪ **Til Borgermester og Raadmænd i Kongelf**

At efterdi os elskelige Borgemester og Raadmænd og menige Borgere udi vor Kjøbstad Kongelf udi forløbne Aaringe have fanget stor Skade af vore og Rigens Fiender, saa deres By er afbrændt og deres Gods dem røvet og taget fra, da paa det de igjen mue komme til Næring og Bjering og oppbygge forne vor Kjøbstad Kongelf, have vi af vor synderlige Gunst og Naade undt og tilladt, og nu med dette vort aabne Brev under og tillade, at de mue være fri for al Skat og kongelig Tynge udi to samfelde Aar næst etter dette vort aabne Brevs Datum regnendes, og hvis Privilegier og Friheder, de have og vor kjære Herre Fader, salig og høilovlig Ihukommelse, og vi confirmeret og stadfest have, skulle de nyde og beholde efter høimeldte vor kjære Herre Faders og vore Breves lydelse, dem givne ere.

Fredriksborg 21 Marts 1568. s579

- Undersätterne udi Konfelf fik Brev at være skattefrie udi fire samfelde Aar; sammeledes er dem deres forrige Privilegier og Friheder stadfæstede.

Fredriksborg 25 Mai 1570 s. 654-655

## Diplomatarium Norvegicum

- DN B.22. Nr. 544, Dato: 21. november 1565. Fra Christen Munk

Hogborne første stormegtigste herre allernaadigste koning min ganntz ydmøgeliige pliigtiige throo thiienniste och hellssenn *Ethers* koninglige maiestatt forsenntt mett Wor Herre. Giiffuer jeg *Ethers* koninglige maiestatt gantz ydmøgeliigenn tiillkennde att nu ieg er hiem kommenn aff Dallenn er mig *Ethers* koninglige maiestattis breffue och manndatt tiilhannde kommenn jnndhollenndis att jeg skulle wpbrinngge ett antall follch mett the tydske knegte och ther mett jnnddrage wdj Jemptelanndt och Herdallenn och ther nederlegge *Ethers* koninglige maiestattis och riigenns fiiender. Saa er thett enn lanng wey thiidt heenn thij ther er x mille och xij mille skouge offuer att drage som ingenn gorde findis hos och wmugligtt er att bringe reysse tøg ther offuer och icke heller well kanndt bringe fodfollch ther offuer wdenn the som kanndt løbe paa skeer. Och thennd geniste wey er lxxx store mille att drage och

jnngesteds paa weyenn er prouianttt att bekomme. Jche kanndt manndt heller bere saa  
 mōgenn prouiant mett som folchett kunde wnderhollis aff. Ther som the norske enndt  
 skōnntt mett armod kunde wnderholle thennom aff huis the kunde bere mett thennom thaa er  
 thett mig wmugligtt att bringe the tydske knegte ther henn thij mand fanger iche<sup>1</sup> øll brødt  
 husse eller nogenn prouianttt paa samme tog och wille the slett ingenn nødt liide menn  
 wille were hollenn epher theris artichels liudellsse huilchett mig iche staar tiill att giøre.  
 Thij Gudt wiidt huadt nødt jeg haffuer mett thennomm her i leennitt huor ieg \*fōrdre  
 thennom emodt fienderne. Allernaadigste konning min ringe forstandt er att samme tog  
 her fraa och thiidt skall iche were *Ethers koninglige maiestatt* och riigett gaffnlig aarsagenn  
 ther som ieg mett the tydske och fornemste norske som dullige ere att brugge i kriigenn vaar  
 thenndt suenske strags her jnde och bekeffthet leennitt wnder siig huilchet hanndt  
 mett enn ringe magtt kunde giøre thij her waar thaa ingenn som giorde hannom modstandt.  
 Dog haffuer jeg epher *Ethers koninglige maiestattis* schriuilse schreffuiitt Eriich  
 Rossenkrantz tiill mett mitt eget budt huis hannom siunis raadeliigst och  
*Ethers koninglige maiestatt* och riigett best tiill gaffnn. Skall Gudt were mitt wiittnesbōrdt  
 tiill jeg skall iche tage ther nogenn forsōmmilse fore. Tesliigiste allernaadigste koning  
 haffuer jeg allesteds affbrenndt her paa grenndsenn wdj Suerge saa jeg kanndt iche stortt mere  
 wdrette her att jeg ther for maatte fange att wiide paa huilchenn tiidt *Ethers*  
*koninglige maiestatis* kriigsmagtt ther neder jndrog. Saa wille ieg stragis mett alldt thennd  
 magtt jekh kunde wpbringe jndrage thett lenngeste Gudt gaff mig lōchenn tiill saa jeg kunde  
 mōde *Ethers* naadis kriigsmagtt ther jnde. Menn nu lanngtt att drage i Suerge mett  
 thenne liille hob wdenn kriigsmagtenn ther neder waar och jndragenn thaa waar thett icke  
 anddett ennd att spiille thiisse *Ethers* naadis fattiige wndersotte och bringe  
 thennom omm hallssenn thij thenne magtt er inthet emodt hanns kriigsmagtt ther jnde er. Jeg  
 wiill her mett haffue *Ethers koninglige maiestatt* tiill liiff och siell mett ett lōchsal-  
 ligt och lanngarigt regemenntte thenn allmegtiigste Gudt beffallet. Aff Aggershuus  
 thenndt 21 dag nouembris anno lxxv. *Ethers koninglige maiestatis* wnderdannige pliigiige  
 throo thienner Christenn Munck.

### Vedlegg 3. Transkripsjon av svenske kilder fra Svenska Rigsregistraturet

- **Til Peder Larsson 8 Juni 1563**

Wår gunsts tilfōrenninge efther udi fōrnimme Oss Der latsro? En ... the Dansche hafwe  
 sig āhn Saligen sen wd: sinnens oss och wāre rijken fiende ligenn angriipe thz fōr sigt  
 theres? Lāgenheter sigh så kunne begifwe, så opå thz ... sådant theres onda  
 fōrehafnneden ... tijds motte .... fōrkommen, āhr hōgligen af nōdhen att man hafwer

nu Nogn och flytig in seende? .... Then norsche grensen ... Wämmerland och Daalle att fienden icke oförwaredes gör then nogon infall, och wele Föres.... Att du icke begifwer tig ifrån f/sorke: .....Med the knechter som du hafwer udi befallning, ....låther then blifwa der utmedh grenzen, then thu för ... .. best behöff göres. Och hwar fienderne ju wille göre något infall, dhå ses alts thu tilsäija menige mann ud: the landsändan att the gå man aff huse, och fälla brothe på the onher the acther falle ahn, ther med the ens förhåfnända, motte beis.... Nu förbindens och the villigt göre then manliges motstånd och afbräck; hvad motte the helses kunne efther som then sielfew och menige twingas rykke machte op ligger, her om du på the flytereiges... och ..... sp scggales beffalla.

- **Till Peder Nielsson (Gyllenstråle) at.... ..dt then Krijgsfolkets.om är samt then menige man gåe et togs in till Norige Ther han sigs modt .... Mods och brändt emot the Norsche förhålle schall Datum Stocholm 14 december 64**

Wii kunne ..gs icke föifalle Peder Nilsson at oss äre breff och schriff undser stomper .lhende ifrå Madz Tönne hvilken för någon medh/tiidh sedhan bleff förordnet till höffwedzmand udi her R..t Garlsborg Stadh, wöffwer. thet Norlansche Krijgzfolk, och giffwe hem tillkommer, at han allendhe är uprijgt emodt sax-twsendh men utöffwer fiellen in i Norige, ... såsom oss är wordet late. Är ..dt, dhå haffwer fiendhene strax the pååminner hans tilkiempst bemode up Stenviksholms slot, och begiffwit sigh till Tronhems Stadh, ther förledne Madz haffwe thenn brände och belägre stadhen, så effter thet wii haffwe giffwit honom i befallningh, at han schall leggw? Sigh all flitt och om tu..enn samme stadh möffer, och sedhan drage wiidhere fort fram thet lengzste han kan, och göre wår och rijgets fiendher schade och affbrech i thenn landzände, therföre så wele wii haffwe tigh och han medt alffwarligen befalade må uthen all försunnerlste tänker till på thijn sijdhe at göre till sakenn så myket som mäst ...gelig. Kan war, och icke heller oss wår Krigzfolk lenger uppe föigeffwes och fåfrengt såsom her till är schedt uthen wii wele mu. Medh then menige mans tilhielp utaff förberönde landsändhe samt medh the med fenicker Rencher ther är, schalt udi lijke måne rycker någre städhes in samt medth Mauritz Stake utöffwer grensen ther som bedste lägenhet och tilfelle the till begåffwe sih, och tage et togh före in till fiendhene thet lengzste thu kant framkomme in åt Achersshus län, och alle medz then thu drager schall thu ingen förshone uthen sköffle, brenne och skå ihiel, och lathe folket haffer fridt roff

och bythe, och haffwe thu icke behoff at ware så gusswerligh rädd såsom thu pläger, althennstundh wij wele för wisse sanningh att i Norige är medt Synnerligen krigsfolk på thenne tijd, som man kan haffwe någon fare före .oke haffwe thu hellre behoff at neckte/tencke then kongen aff Danmark kankomme Norige till undsetningh, kong hans Riigsmacht är icke så stoor på thenn tiidh som hwar man noe och rychtet går utaff och haffwe sigh thesse så i sanningh eftter som alle kundschaper wethe till at berette, at mestep arthen utaff alt hans tydske krigsfolk som her går till haffwe hålle the är wi affwerken sin koost ifrp honom åt Tyskalandh, och effter then wij haffwe nu aff.dogne. her Hans H.ersson till her .... Och giffwer honom i befallningh, at han med then Smålandsche krigsfolk schall oför sedmeligen drage in i Hallandh och Schåne och ser till hwadt her thes kan göre sinn. denne tilgodhe, therefore haffwe thu terdt behoff at furhte för någon krigsmacht i thenne winter, som kan komme Norige till undsetningh, hörny. Hvar kongen aff Danmark haffwe någre krigsfolk igen, dhå haffwe han thet nu wäll förnödhden at for-sware Danmark medt, och twiffle oss medth, at thes som thu wille någodt går till sakenn, såsom oss forhoppes at Madz Törnes then görendhes wardher, Dhå schall störste parthen aff Norige näst GudHielp göre oss och Sverige Crone till udi thenne winter. Thu schale förthenschuldh samt medt Maurtiz Stakes tilhielp beggetigh all slijt och min ... at någre komme i så måtte bliffwer förtaget emot fiendherne såsom förbedet är, ..... hwar så icke s.hert, at man nu medt allffwar tage sigh någre foie emot the norsche, dhå schall thu met. At oss icke lägligen är, at halle ther någon krigsfolk lenger på sdhanne beschedh såsom her till, uthen the schole allesammens bliffwe tädhen forledhe, och hwar böndher nu icke wele På then by? Och hjielp till at giwe/ gripe finnsener ther medt allffwar mädhen the haffwe krigsfolket hooss sigh, så må the dhå försware sigh sielffe, och hwar the sedhan komme på någre olycka och schadhe, när våre folk är sädhen dragit, schole the then före nien haffwe at beschylle/beskytte uthen sigh sielffwe, thenn thu så ändeligen bestrallenhes warde.

▪ **Öpet breff til menige mann som vore på thet Norsche togs meds Matz Törne, Dat. Stocholm 6 January annoe 65**

Wii Erich thenn fiortennde medh Gudz nåde Sverig Göthe Wendndis samt flere thess tilbeförinnere konungs, Till.nnt edher våre trogne undersåther och menige almoge som bygge och boo udi N:N: och wi på the Norsche togs efher udi thenne nestför..dme tijds haffwer bruke la.de, war gunst och nåde tillförennde. Och giffve edher käre Dannemänn får medh gunstelig till.....Thet whår troo tjänere Matz Tärne, hvilckenn



wii edher til höffwidsmann och fäldtöffwerste senest förordnade, ähr hijt ahnnkommenn, haffwer och för oss berättadt, huruleds i edher wällwillelig och hörsa...ligen, såsom trogne och rättrådige undndesåthe och rättsinnige krigsmänn udi the togs senest banesth haffwe, som i medh honom udi Norge foretoge, i thet att i haffwe girodt honom manneligt biiståndh, emot wåre och menige Sverigies Riikets fiender, att göre och tillshoge dem schade och affbräck , ... haffwe wij ther tilldett nådige behag, be.arke edher och gunstelig, för sådanne edhers wällwillighet och trohett, ähre och alldelis benägne, att bevijsse edher igenn, all gunst och nåde: e 6 Januari 1565 Wijdhære, så kunne i siälffwe nu här aff wäll mårckne och Befinne, hwad nytte och gagnn thz hade hafft medh sigh, vm i tillförenne vdi lyke måttthe hade fölgde och efftherkommede wåre trogne rådth och förmaninnger, och medh sådanne alffwarsamhett och mandom, tagne sedann före emoot fiendwe, udi thenne nästheförledne ..ommer, thenn tijdh i förste rhetse bleffwe upfordrede till samme tog, genom h. Knuth Haraldsson, Ty then i Dannemänn thenn tijdh hade och bewiste edhers ..ijldige, lydne och hörsamhett, Szåsom wi i thenne rhesse schade ähr, dhå Hade mann ähnn nu mykit vhare på thenn tijdh, emoot samme fiendher ....nede uträtthe. Thernest, så hade och icke heller så monge aff edher s..sit och ilde sharidt, udaff köldh och ammedt, szåsom wi i thenne rhest scheede ähr, hvilcket wij dog o... for...ytherligere, .så änn dog wij wäll hade, haffe fhoge och orsak till att besware oss emoot enn part aff edher, som sigs så olydige tlothe befinne, udi then förre rheese, och gjorde andre affspennige medh sigh, theregönom samme togh thenne tijdh bleff försumedt, hvarföre wij och tillfinne wore, att lathe straffe öffwe sådanne theres olydne, Dorh effther i wi alle samptligen, haffwe bewist edher så troligenn och mannligen emot wåre fiend, therföre äre wij nåcht tillfridz, att öffweste medh thenn, som i henn måttthe haffe sigh emoot oss förb..ede och förste oss till hwar och enn aff edher, att aff.. wi nogsampt förfharide haffwe, att thz wij edher och andre wåre undersåthe bude? Och tillföye lathe, haffwer nytte och gangne medh sigh, Och twärtt um, att icke annede, ähnn alles ...schade och fördärff the aff kommer, när wåre trogne rådth, budh och förmanninger, icke bliffwe arh..de, att i förthenn schyldh här effther, schole lathe edher lydige och hörsamme befinne, till att wällwilligen göre och efftherkomme, hwad wij edher till menige Riges gagnn och bådzte, biwdende? och tillstynnhe? Warde, och i så motthe edher icke allenest aff någre till ohörsannhett icke bedrage och förföre lathe, Uthen och wällwilligen tillhiälpe, att the wåge ahnntaste och tilböriligen straffede bliffwe, szom sigh med någn olydne lathe förmärcke. Wii äre

och wäll tillfridz, att the i blandh edher käre Dannemänd szom huss och hemmenn haffne föresthe, måge på ngn tijds Tillgörenndes bliffwe förloffwede till edhers Hustror och Barnn effe som förne whär tro tienere Matz Tönne her en wardher widhere bestellenn, och edher whår willie giftmannh till... e Till ohz ....., effther Mann haffwer att förmodhe, thz fiendere warde icke förswnnende, att göre innfall öffwer Grännsenn, Um the förmörcke någn begwemmeligh lägenhett ther thill, Therföre wile wij haffwe ether Dannemänn alle samptligenn och synnerligen förmanthe, att i ...ware ärhe? samme och mederrede?, medh edre wärijer och annadt, att göre samme fiender motståndh, um the någt innfall öffwer grönzenn warde görenndes, och ther som i icke wore thenn stercke nogh, att i dhå giffwe oss den um oförsinnerlig tilkienne szå wele wij komme edher till unndsättningh, Ther udi mend. I göre ther edher och menige Rijkedt kommer till gagn och gode. Wijj wele och th. ... gunst och nåde emoth edher betönke och beshole edher här med Gudh thenn altzmectige.

▪ **Svar opå Mauritz Stakes schriffwellse, Dat Stocholm 10 januarij AnnoE 65**

Wår gunst och nåde tillförene. Oss ähr thinn schriffwellse tillhemnde kommen Mauritz Stake, udaff hwilkenn Wijj förnimme, hvad förehaffnemnde thenn Christiern Munch i Norije, samt fougdrenn udi Wijkenn haffwe udi finnade, ym thz inntog the inn på Dall haffe arhhede att giöre. Szå änn dog the lather förstå, att the folk the haffwer hafft tillhope inn emoth gränzen schall ware affwikett och förskingrett, ligger dog lickwell icke thess minndre warhe vpå, att mann haffe alle saker udi godh arhe, szå att the icke på nytt församble sikh, och oförwarsam öffverfalle wåre fattige undsåther, som udi thenn Lanndzände boende äre, och then vägn schade tillfoge, och twiffler oss wethe, att the in warde föfö.enndes .... Lyrke i szå mätthe, hwar the elliest waarde för.dmend någn lägenhets och tillfälle ther till, helst effther the Norsche Ann. sådanne schade utagg wär folch nu nyligen fåået haffne udi Trondhelagenn, och sijnd oss för thenn skuld ware rådheligitt, att the altidh haffwer thine wisse kundschaper ther inne hooss them, szom kunne förfare hvad the wele haffwer förhämd, Och ther szom the udi sarming förminne, att the wille församble sikh och drage inn på Daall, dhå wele wij att the, sampt mz Peder Niellsson, uthenn försinnelse schalt haffwe tillhoope wårt krigsfolk bådhe rytter och knechter, som wij bådhe ther och udi Wermelandh haffwer, och sampt medh thenn menige mandz tillhiälp, göre thenn mootståndh schade och affbräck, Och ther the förmårtre att fiender wære försterke, så att then icke något synnerliget motståndh skee kunde, medh tz folch ther wåre widhhandenn. dhå mätthe

dhu haffwe titt budh till Åche Bengtzsonn, att hann kommer tig tilundsättningh medh, någett udaff thz folch som haffwer hooss sigh du belägringen för Elfsborg och Bohuuss. Wii wele och att thersom thu udi samminngh warder förndmeredre um fiendress innfhall, thz bönnderne alffwarlig motthe tillsijes, att the före unndom hva szom the äghe, bådhe udi lhösröre, boschap, fetalie och annedt, på thz förde fiende therigennom icke motthe bliffe förstärchet.

▪ **Obidt breff till menige mann udi HederMarchenn, hammerhuss och Acherhuss  
15 Mars 1565**

Wij Erich thenn fiortennde med Guds nade Sverige, Göthis, Wendis samt flere thess tilbehöringers Konningh tillbrnde edher Dannemnnn alle, såsom bygge och bodde äre udi Norie i Hammershuss Ajershuss lhänn, ... På hederMarchenn, whår gunst och nåde tillförenne, oss kommer edher Dannemänicke forholle, szåsom edher (uthann twiffwell) wåll minneligitt? Ähr hwår orättnetsligenn konnungh Fredrickk aff Danmarch, haffwe tagett sigh ther krigg shöm, emot oss och Sverige Crone, i the hann haffwe förb..de all breff, segell, ordh, och ähre gamble Connarter som haffe waritt upprättade emillan wåre och hanne förädrar, platt mithz achrade, sammer... sinne egne tillsagne, och store ..dz förplikchtilsher, som hann wåre senninge budh giorde haffe, plätt förglömth, och elliest. Then effther ståde, huru hann motthe komme krigg, oenighet och blodz uthguttellse på gånng, hvilket wijdligfftigde wåre att förtälle och wij på thenne tijdh icke kunne upwäckne, szå ähr hvar mann wåll mineligitt, att hvar och enn Christenn öffwehett, bör försware sine undsåthar, för orätt, öffwerwåldh och tyrannij, och hiälper till att straffe the såsom kriggh Örligh och ofredh åstadskomme, och schulle szåsom then äre bistanndige, szå .hr. och wijj, effther Gudh thenn allmechtige befallning försware wåre undersåther, och förfoge thenn, och alle the medh honom holde, all schade och fördärff, szåsom hann the nogsamt för... Haffe, och önndog wij hade wåll fhoge och orsack noghe till, att hadnle medh edher, szåsom wåre fiender, szå wele wij likwåll först förscke, hwad Mann med godo och sarhtmodighet, hooss edher kann wthränhe, Gudh almectigh will priiss, och påå dett christen blods rike motthe bliffe urgiwnde, haffe wijj nu icke walttendlathe?, att besöke ether szåsom boo udi förde lhänn i norge och på hedermacken, begärennde att i wille ge oss tillhannde, uthloffwenndes och hullschap och mannschap, sammedh hiälper till att straffe allkonings Fredrichz orättviise wåldh och tyrranii, gripennedes honom ehnn, och samt medh wår kriegsfolk belägre och oss

tillhånnde ihntage Akersshuss och hammershuss slott, warrendes oss och Sveriges crone underdånige och nogre, Szå wele wij edher anamme udi whår konnings hägnn och förfsware och icke medh swärde emoot edher lathe fronh? Fhare, Twille för thennschuld betönkte, hwad edher siälff i thenn motthe ligge mache upå, Ty hwar i the icke görenndes warde, dhå achte wij szå att handle medh edher szåsom medh thenn schaede ähr, i Blekinndh och Rönby, sammelades Trondhelagenn kcb ny nyligen i hallandh och schoene, haffer bonnd warit, och nogelunde, någonn fattig ellar rijk, ung eller gammall wele förschare, mhenn hvar i warde effther som för schrift står, och ether Eedh och trohet tillscynndre, och thenn udi alle purherer., troligen och wåll holle wele, Dhå wele wij lathe bliffe edher widh Sveriges lagh och rätt, såsom andre wåre undersåther, och rikt tillstäde, att edher någonn orätt schall wedherfares, ahmted aff adelann, fougder eller andre szåsom edher har till dagz mykitt att the Dansche wedherfharit ähr, försar och förthemskuldh, att i warde the ugelunde wågendes ahnnseendes att edre fram.adne föräldrer, haffwe till förenne warit under Sveriges Crone, och swiirkeligenn ther ifrå, att the Danscheträngde, edher siälff till stoor schade och fördärff, i the then the mycket haffew edher lofft och nithz hollidt, Hvilkedt wij Swenske icke göre plåge, och i icke heller i någonn mätthe, schole haffwe oss then före att beskylle, szåfremst i oss Hullschap och mannschap loffwendes och holle undres warde. Gudh befhalenndes.